

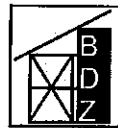
**WOJEWÓDZKI PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
NA LATA 2013-2017
DLA WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

Szczecin, styczeń 2013 r.

**Opracowanie wykonane dla
ZARZĄDU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO
przez
Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie**

Instytucja Kultury
Samorządu Województwa
Zachodniopomorskiego

**CEZARY NOWAKOWSKI
MARIA WITEK
ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ**

**współpraca:
EWA KULESZA-SZERNIEWICZ
WALDEMAR WITEK**

Spis treści:

	WSTĘP	6
I.	PODSTAWY PRAWNE I CELE WPONZ WZ	7
II.	PRAWNE I PROGRAMOWE UWARUNKOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM	8
1.	OCHRONA ZABYTKÓW I OPIEKA NAD ZABYTKAMI W POLSCE	8
2.	UWARUNKOWANIA STRATEGICZNE I ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	14
	2.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego w ustaleniach międzynarodowych	14
	2.2. Strategie krajowe - polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	16
	2.3. Strategie wojewódzkie - polityka samorządu województwa zachodniopomorskiego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	18
III.	CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO ZE WSKAZANIEM OBSZARÓW I OBIEKTÓW O SZCZEGÓLNYM ZNACZENIU	21
1.	WARUNKI NATURALNE	21
2.	UKŁADY URBANISTYCZNE I RURALISTYCZNE	23
3.	ZABUDOWA MIAST I WSI	25
	3.1. Zabudowa mieszkalna w miastach	25
	3.2. Budowle użyteczności publicznej	26
	3.3. Zabudowa wiejska	27
	3.4. Założenia folwarczne	28
	3.5. Wiejskie budynki użyteczności publicznej	29
	3.6. Zabudowa rezydencjonalna	29
	3.7. Architektura sakralna	30
	3.8. Architektura obronna	31
	3.9. Zabytki techniki	32
4.	ZIELEŃ ZABYTKOWA	33
5.	ZABYTKI RUCHOME	34
	5.1. Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych	35
	5.2. Wyposażenia i wystrój obiektów świeckich	37
	5.3. Obiekty małej architektury	39
6.	RELIKTY OSADNICTWA PRADZIEJOWEGO (ZARYS ZAGADNIENI)	40
7.	KOLEKCJE, ZBIORY	41
8.	ZBIORY MUZEALNE	42
9.	WARTOŚCI NIEMATERIALNE	44
IV.	WALORYZACJA I OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA	46
1.	OCHRONA W PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	46

2.	OCHRONA PRAWNA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO...85
2.1.	Rejestr zabytków85
2.2.	Wojewódzka ewidencja zabytków86
2.3.	Gminna ewidencja zabytków86
2.4.	Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego86
2.5.	Park Kulturowy87
2.6.	Pomnik historii87
2.7.	Lista światowego dziedzictwa UNESCO88
V.	DIAGNOZA STANU I ZNACZENIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – SWOT88
1.	MOCNE STRONY88
2.	SŁABE STRONY89
3.	SZANSE90
4.	ZAGROŻENIA91
VI.	OCENA REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2008-201292
1.	SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2008-2012. PIERWSZY DWULETNI CYKL 2008-2010”92
2.	SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2008-2012. DRUGI DWULETNI CYKL 2010-2012”95
2.1.	Monitoring działań Urzędu Marszałkowskiego w okresie 2009-2012 w obszarze finansowania i nadzoru nad działaniami dotyczącymi dziedzictwa kulturowego województwa95
A.	DZIAŁANIA W ZAKRESIE INWESTYCJI I NIERUCHOMOŚCI96
B.	DZIAŁANIA W ZAKRESIE PROJEKTÓW MIĘKKICH – PROMOCYJNYCH I EDUKACYJNYCH99
C.	UTRZYMYWANIE SAMORZĄDOWYCH WOJEWÓDZKICH INSTYTUCJI KULTURY101
2.2.	Monitoring na poziomie lokalnym - działań samorządów powiatowych i gminnych w okresie 2009-2012 i obszarów problemowych dotyczących dziedzictwa kulturowego102
VII.	CELE I ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2013-2017
1.	ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE107
2.	CELE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2013-2017108
3.	ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2013-2017109
3.1.	Zadania, ich koordynatorzy i realizatorzy, wskaźniki realizacji i efekty114
4.	WDRAŻANIE I MONITOROWANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO134
4.1	Źródła finansowania WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego134

- 4.2 .Instytucje odpowiedzialne za realizację WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego135**
- 4.3. Ramy czasowe realizacji WPONZ WZ135**
- 4.4. Monitorowanie WPONZ WZ135**

Załączniki:

- 1. Wybrane działania Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego – dokumentacja fotograficzna**

Główne materiały wykorzystane w tworzeniu programu:

- 1. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012 dla Województwa Zachodniopomorskiego, opr. Biuro Dokumentacji Zabytków , 2008 r.
- 2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, RBGZ WZ, 2010 r.
- 3. Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020,
- 4. Sprawozdanie z realizacji WPONZ na lata 2008-2012. Pierwszy dwuletni cykl 2008-2010, BDZ, 2010/2011
- 5. Aktualizacja „Studium zasobów i stanu zachowania oraz kształtowania krajobrazu kulturowego województwa zachodniopomorskiego” do zmiany planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego. Dziedzictwo i krajobraz kulturowy. Projekt ochrony. BDZ, 2009 r.
- 6. Wytyczne i zasady zagospodarowania w obszarach kulturowo-krajobrazowych (wyodrębnionych w „Studium zasobów i stanu zachowania wartości kulturowych...”), BDZ 2010.

7. *Misja określona w Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do 2020 r.:*

Stworzenie warunków do stabilnego i zrównoważonego rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego opartego na konkurencyjnej gospodarce i przedsiębiorczości mieszkańców oraz aktywności społecznej przy optymalnym wykorzystaniu istniejących zasobów.

Wstęp

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2013-2017 opracowany został przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, instytucję kultury Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, zgodnie ze statutem Biura Dokumentacji Zabytków. Konieczność opracowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami wynika wprost z art. 87 ust. 1 Ustawy O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. nr 162 poz. 1568). Program opracowany został na bazie doświadczeń wynikających z realizacji wcześniejszego WPOnZ na lata 2008-2012, szeroko zakrojonych konsultacji z gminnymi i powiatowymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz wydziałami Urzędu Marszałkowskiego. Podstawę stanowiła zaś analiza zasobu kulturowego województwa i potrzeb w zakresie jego ochrony i opieki nad nim, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2013-2017 (w skrócie **WPONZ WZ**) obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z bogactwem kulturowego dziedzictwa województwa zachodniopomorskiego, zarówno zagadnienia kontekstu historycznego, zachowanego materialnego dziedzictwa, jego mocnych i słabych stron, uwarunkowań prawnych i finansowych, ale głównie wytycza cele strategiczne i określa zadania opieki nad zabytkami w perspektywie najbliższych czterech lat. Realizacja Programu przyczyni się niewątpliwie do poprawy uwarunkowań, wpływających na stan zachowania zabytków i umocnienia tożsamości lokalnej i rozwoju społeczeństwa województwa zachodniopomorskiego. Kultura, rozumiana jako całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa jest bowiem jednym z głównych czynników jego rozwoju. Zabytki – materialne i niematerialne dobra kultury – stanowią zaś istotną część dziedzictwa kulturowego, kształtującego tożsamość kolejnych pokoleń i wpływającego na identyfikację z przestrzenią. Przyjęte do realizacji zadania Programu staną się działaniami sprzyjającymi rewaloryzacji i rewitalizacji zabytków; będą służyć procesom rozwojowym, wymiernym także w obszarach gospodarczym, turystyczno-rekreacyjnym i społecznym.

Zgodnie z założeniami tworzenia dokumentów programowych na szczeblu regionalnym – tak jak opracowywana obecnie przez Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM Strategia Rozwoju Kultury i Dziedzictwa Narodowego do roku 2020, aktualny WPOnZ WZ będzie koncentrował się na kierunkach rozwoju, zadaniach i działaniach, za które jest odpowiedzialny Samorząd Województwa, w które może on zaangażować swoje zasoby techniczne, organizacyjne, osobowe i finansowe, zwłaszcza poprzez poszczególne wydziały Urzędu Marszałkowskiego WZ oraz instytucje kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego.

I. PODSTAWA PRAWNA I CELE WPONZ WP

Przygotowanie i realizacja programu opieki nad zabytkami (PONZ), należy do ustawowych obowiązków samorządu województwa, nałożonych ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.), w której określono tryb sporządzenia oraz cele wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami. Podstawowe etapy sporządzania i funkcjonowania PONZ na szczeblu województwa:

- WPONZ sporządza się na okres 4 lat.
- Wojewódzki PONZ sporządza Zarząd Województwa.
- Wojewódzki PONZ opiniuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.
- Wojewódzki PONZ przyjmuje Sejmik Województwa.
- Wojewódzki PONZ ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Województwa.
- Zarząd Województwa sporządza, co 2 lata, sprawozdania z realizacji WPONZ i przedstawiania je Sejmikowi Województwa.

Podstawowym celem sporządzania i realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego i zabytków na terenie województwa, poprzez różnorodne działania służące utrzymaniu i poprawie stanu materialnej substancji zabytków, ich zagospodarowaniu w sposób odpowiadający wartościom zabytkowym oraz działania zmierzające do podniesienia wiedzy o zabytkach i świadomości potrzeby utrzymania dziedzictwa kulturowego.

Cele ustawowe wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami zdefiniowane są w art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w którym stwierdza się, że programy opieki mają na celu, w szczególności:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;
- wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dla Województwa Zachodniopomorskiego pierwszy program wojewódzki opieki nad zabytkami został opracowany w 2008 r. Został on przyjęty Uchwałą Nr XX/197/08 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 17 czerwca 2008 r. pod nazwą „Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2008-2012”.

Obecnie opracowany program dotyczy kolejnego czteroletniego okresu programowania, lat 2013-2017.

II. PRAWNE I PROGRAMOWE UWARUNKOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM

1. OCHRONA ZABYTKÓW I OPIEKA NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną na poziomie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, będącej źródłem prawa o najwyższej mocy w Polsce. W dokumencie określono m.in., iż Rzeczpospolita strzeże dziedzictwa narodowego i stwarza warunki równego dostępu i upowszechniania kultury oraz wolności w korzystaniu z dóbr kultury (*art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 73 Konstytucji RP*).

Ustawa 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.)

Podstawowym aktem prawa regulującym ochronę i opiekę nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.)** wraz z aktami wykonawczymi¹, w której określono m.in. przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad nimi.

¹

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. u. z 2005 r. Nr 112 poz. 940)
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury (Dz.U. z 2005 r. Nr 24 poz. 200)
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2004 r. Nr 212 poz. 2153)
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz.U. Nr 165, poz. 987)
5. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2004 r. Nr 124 poz. 1305)
6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2004 r. Nr 124 poz. 1302)
7. Rozporządzenie ministra Kultury z dnia 19 kwietnia 2004 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz.U. z 2004 r. Nr 84 poz. 798)
8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. z 2004 r. Nr 75 poz. 706)
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. z 2004 r. Nr 71 poz. 650)
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 r. Nr 30 poz. 259)
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z (lipca) 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich (...), badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz.U. Nr 165, poz. 987)
12. Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113 poz. 661)

Przedmiotem ochrony i opieki jest zabytek, którego definicja według art. 3 ustawy brzmi:

- *zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły*, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- *zabytek nieruchomy* – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, posiadających cechy j.w.;
- *zabytek ruchomy* – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, posiadających cechy j.w.;
- *zabytek archeologiczny* - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- *historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny* - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- *historyczny zespół budowlany* – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- *krajobraz kulturowy* - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- *otoczenie zabytku* - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Przedmiot ochrony doprecyzowany został w art. 6 ust. 1 ustawy, który wskazuje, iż opiece i ochronie podlegają - bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - krajobrazami kulturowymi,
 - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - dziełami architektury i budownictwa,
 - dziełami budownictwa obronnego,
 - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - cmentarzami,
 - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - cmentarzyskami,
 - kurhanami,
 - relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także zabytki niematerialne - nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są (art. 7 ustawy)²:

- 1) wpis do rejestru zabytków³;
- 2) uznanie za pomnik historii⁴;
- 3) utworzenie parku kulturowego⁵;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego⁶.

Wpis do rejestru zabytków należy do kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków (decyzje o wpisie podejmowana są z urzędu lub na wniosek posiadacza zabytku położonego na terenie województwa).

Art. 15 ustawy ust.1 określa, iż Prezydent RP, na wniosek ministra właściwego ds. kultury, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury.

Ust.2, precyzuje, iż wniosek może zostać złożony po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Ust. 3, przewiduje możliwość cofnięcia uznania za pomnik historii, w trybie przewidzianym dla jego uznania.

² Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków. Niniejszą ustawą zmienia się następujące ustawy: ustawę z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – prawo budowlane, ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

³ Rejestr zabytków dla obszaru województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków.

⁴ art. 15 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - na mocy rozporządzenia Prezydenta RP.

⁵ art. 17 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - Rada Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

⁶ Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (...)

Ust. 4 przewiduje możliwość przedstawienia Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosku o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r.

W kompetencjach samorządu gminy jest stanowienie prawnej ochrony poprzez utworzenie parku kulturowego oraz sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania z odpowiednimi zapisami dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego (obowiązek wynikający też z ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, z późn. zm.).

Ochrona zabytków realizowana jest przez organy administracji publicznej, co określa art. 4 ustawy. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę⁷;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza wg art. 5 polega, w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Według art. 18 ust. 1 ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy:

- sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw,
- planowaniu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej,
- analizie i studium z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy,
- decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wg ust.2 w dokumentach strategicznych i planistycznych województwa, powiatu, gminy:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami⁸,

⁷ Zgodnie z nowelizacją Ustawy...z 18 marca 2010 r.: nie skreśla się z rejestru zabytku wywiezionego zgodnie z przepisami Ustawy...

⁸ Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami nie został dotychczas opracowany. Prace trwają.

- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków,
- zapewnia się ochronę zabytków przy realizacji inwestycji,
- ustala się rozwiązania mające na celu przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu,
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Szczegółowe zasady ochrony poszczególnych zabytków i obszarów zapisywane są, zgodnie z art. 19.1. w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w m.p.z.p., a także w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy.

Zgodnie z art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą sporządzania programów opieki przez gminy, powiaty, województwa. Opracowanie wszelkiego rodzaju koncepcji, wytycznych, projektów rewaloryzacji czy też planów adaptacji i przekształceń obiektów zabytkowych, a także studiów zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego opiera się na wiedzy o zasobie zabytkowym, stąd działania te powinny poprzedzać działania ewidencyjne. Zgodnie z art. 22 ust. 4 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków, zaś zgodnie z ust. 2 wojewódzką ewidencję zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) nie jest podniesiona do rangi formy ochrony wprost, ale faktycznie funkcjonuje jako taka poprzez:

- art. 7 pkt 4 ustawy łącznie z przepisami ustawy Prawo budowlane (art. 36 ust. 3) i ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- obowiązek uwzględniania GEZ w programach opieki wojewódzkich, powiatowych i gminnych, które z kolei uwzględnia się przy sporządzaniu planów zagospodarowania przestrzennego (art. 21)
- obowiązek uwzględniania GEZ w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 19.1)

Zgodnie z nowelizacją (z 18 marca 2010 r.) ustawy o opiece nad zabytkami art. 3 mówi: "W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków".

Podział kompetencji i organizacja organów ochrony zabytków określone są w art. 89-101 ustawy.

Ustawowo organami ochrony zabytków są:

- a. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

Do jego kompetencji należy m.in. opracowywanie krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, podejmowanie działań związanych z wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacja kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami, sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków, prowadzenie krajowej ewidencji zabytków, promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków. Przy ministrze ds. kultury działa Rada Ochrony Zabytków, jako organ opiniotawczo-doradczy. Przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska, jako organ opiniotawczy.

- b. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Do zadań wojewódzkiego konserwatora zabytków należy m.in.: realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie; wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych; sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych; organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; opracowywanie wojewódzkich planów ochrony na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych; upowszechnianie wiedzy o zabytkach; współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

Przy WKZ działa Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków, jako organ opiniodawczy.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. Nr 91 poz. 576 z późn. zm.)

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest jednym z zadań publicznych, które wykonuje samorząd województwa. Art. 11 ust. 1 stanowi, iż w zakresie działalności samorządu województwa jest określanie strategii rozwoju województwa, uwzględniającej pięć różnych celów, spośród których trzy związane są bezpośrednio z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego:

- pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej,
- zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnianiu potrzeb przyszłych pokoleń,
- kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

Polityka rozwoju województwa prowadzona przez samorząd województwa powinna uwzględniać wspieranie rozwoju kultury oraz **sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystanie**, o czym stanowi art. 11 ust. 2. pkt 7.

Zadania o charakterze wojewódzkim wykonywane przez samorząd wojewódzki określa z kolei art. 14. ust.1. ustalając dla nich poszczególne zakresy, m.in.:

- kultura oraz ochrona zabytków i opieka nad zabytkami,
- zagospodarowanie przestrzenne.

Kolejne zadania pośrednio związane są z dziedzictwem kulturowym, zwłaszcza takie jak tworzenie warunków rozwoju gospodarczego czy promocja walorów i możliwości rozwojowych województwa, wśród których są tak istotne w turystyce czy przemysłach kreatywnych, obiekty i obszary zabytkowe i regionalne dziedzictwo kulturowe.

Inne uregulowania prawne dotyczące zabytków znajdują się także w następujących ustawach :

- ✓ ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.) z aktami wykonawczymi;

- ✓ ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150) z aktami wykonawczymi, z której wynika obowiązek wykonania opracowania ekofizjograficznego do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 72 ust. 4 i 5) z uwzględnieniem walorów zabytkowych;
- ✓ ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880), uwzględnia się w niej ochronę krajobrazów (zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu), a wśród walorów chronionych wymienia się wartości kulturowe. Jedną z form ochrony wg tejże ustawy są parki krajobrazowe - obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, ale także walory historyczne i kulturowe;
- ✓ ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2001 Nr 13, poz. 123);
- ✓ ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.);
- ✓ ustawa z 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. Nr 199, poz. 1227). Na mocy w/w ustawy ochrona „obszarów o krajobrazie mającym znaczenie historyczne, kulturowe lub archeologiczne, zabytków i krajobrazu kulturowego, objęte istniejącą dokumentacją, w szczególności rejestrem lub ewidencją zabytków” otrzymuje dodatkowe umocowanie prawne.

2. UWARUNKOWANIA STRATEGICZNE I ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

2.1. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W USTALENIACH MIĘDZYNARODOWYCH

Najistotniejsze dla dziedzictwa kulturowego ustalenia międzynarodowe, przyjęte przez Polskę to:

- **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu** (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190, załącznik) - zobowiązuje do: ustanowienia „skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki”; uprawiania polityki zmierzającej do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączenia ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; podejmowania środków prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i reanimacji tego dziedzictwa.
- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – 16 stycznia 1992 r. - La Valetta** (Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) dotycząca dziedzictwa archeologicznego, które stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań

historycznych i naukowych”. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, zapewniającego prowadzenie ewidencji archeologicznego dziedzictwa, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania, zapewnienia finansowego wsparcia dla badań archeologicznych od władz państwowych, regionalnych i gminnych.

- **Europejska konwencja krajobrazowa – 22 października 2000 r. – Florencja** (Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98) zobowiązuje do: ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu (który przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych i jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego) ukierunkowanej na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazu. W konwencji tej zwrócono uwagę na współpracę transgraniczną (na szczeblu regionalnym i lokalnym) służącą przygotowaniu i wdrażaniu wspólnych programów dotyczących krajobrazu (krajobrazy transgraniczne). Ustanowiono Nagrodę Krajobrazową Rady Europy - wyróżnienie przyznawane organom lokalnym i regionalnym, które wykażą się skutecznymi i znaczącymi osiągnięciami w dziedzinie ochrony, gospodarki lub planowania krajobrazu.

- **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r.** (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585). Celami konwencji są m.in.: ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego; tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i swobodnie na siebie oddziaływać w sposób przynoszący im wzajemne korzyści; promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej; potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów. Za zasady uznano: komplementarność ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju - z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

- **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy** przyjęta 3 października 1985 r. w Granadzie, weszła w życie 1 grudnia 1987 r. Przez Polskę została podpisana 18 marca 2010 r.

Zasadniczym celem dokumentu jest ochrona europejskiego dziedzictwa architektonicznego. Konwencja definiuje pojęcie dziedzictwa architektonicznego i zwraca uwagę na potrzebę jego ochrony nie tylko na szczeblu krajowym, ale i europejskim. Dokument postuluje konieczność identyfikacji zasobów mających podlegać ochronie oraz tworzenia i wdrażania systemu ich ochrony. Sygnatariusze zobowiązują się do prowadzenia działań systemowych w celu zapewnienia ochrony i opieki nad dziedzictwem architektonicznym oraz przyjęcia zintegrowanej polityki konserwacji zabytków. Konwencja zakłada współdziałanie społeczeństwa w procesie ochrony zabytków, podkreśla rolę promocji dziedzictwa i rozwijania świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków. Zobowiązuje również strony do wymiany informacji na temat polityki konserwacji zabytków.

- **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (D.U. z 19 sierpnia 2011 poz. 1018)**

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku. W Polsce Konwencja weszła w życie 16 sierpnia 2011 roku i stanowi obecnie jedyny akt prawa (międzynarodowego), na jakim można oprzeć budowę systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszym kraju. Konwencja przyjmuje za cele:

- ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup oraz jednostek,
- doprowadzenie na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym do wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy w celu realizacji postanowień Konwencji.

Konwencja zobowiązuje do podejmowania działań zapewniających ochronę dziedzictwa niematerialnego znajdującego się na terytorium sygnatariuszy, określenia i zdefiniowania jego elementy oraz sporządzenia rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Celem Konwencji jest objęcie ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego rozumianego wg UNESCO jako: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”.

Dziedzictwo niematerialne poprzez stałe odtwarzanie jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, przyczyniając się do wzrostu poczucia własnej tożsamości oraz poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dlatego utrwalenie i przekazanie przyszłym pokoleniom dorobku naszych kultur jest priorytetem Konwencji.

- **Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE (*Infrastructure for Spatial Information In Europe*)**

- w ustawie o infrastrukturze informacji przestrzennej z dnia 4 marca 2010 r., która to weszła w życie 7 czerwca 2010 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego został zdefiniowany (art. 3, pkt. 7c) jako organ wiodący i współodpowiedzialny, wraz z Ministrem Środowiska, w zakresie tematu danych przestrzennych w części dotyczącej zabytków nieruchomych w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa stanowi przeniesienie na grunt legislacyjny Polski zapisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE. Założeniem dyrektywy jest opracowanie baz danych GIS oraz udostępnienie tych danych za pomocą usług sieciowych (serwisów internetowych) w celu upowszechnienia, oraz darmowego dostępu, danych stanowiących rejestr publiczny (wraz ze zdefiniowaniem ograniczeń dostępu do tych danych, jeśli wymaga tego interes Państwa). Założenia dyrektywy określają sposób w jaki dane te będą organizowane - ze szczególnym naciskiem na brak powielania kompetencji poszczególnych jednostek administracji publicznej w zakresie pozyskiwania tych danych, a w efekcie optymalizacji wydatków ponoszonych przez podatnika na tworzenie zbiorów cyfrowych odzwierciedlających stan rejestrów publicznych.

2.2. STRATEGIE KRAJOWE - POLITYKA PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

- **Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 (uchwała RM z 29.XI.2006 r.)**

W dokumencie tym, pomimo zrozumiałego znacznego stopnia uogólnienia, środowisko kulturowe (jego ochrona i właściwe użytkowanie) znajduje miejsce zarówno w uwarunkowaniach i przesłankach rozwoju kraju, jak i przy określaniu priorytetów. Podkreślono, że „walory środowiska naturalnego w połączeniu ze znacznym potencjałem kulturowym oraz korzystnym położeniem w centrum kontynentu, na skrzyżowaniu ważnych dróg europejskich, czynią z naszego kraju atrakcyjne miejsce do zwiedzania i wypoczynku. Dla wielu słabiej uprzemysłowionych, atrakcyjnych środowiskowo regionów Polski, turystyka stanowi podstawową szansę rozwoju.”

W priorytecie 1. Wzrost konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, zakłada się podejmowanie działań na rzecz znaczącego ograniczenia przestrzeni trwale zagospodarowanej, zwłaszcza w obszarach cennych przyrodniczo i kulturowo.

W priorytecie 2. Poprawa stanu infrastruktury technicznej i społecznej – „równoległe z budową nowych obiektów kultury będą rozwijane działania nakierowane na zachowanie, ochronę i rewitalizację materialnego dziedzictwa kulturowego, poprzez renowację, konserwację, adaptację obiektów zabytkowych dla celów kulturowych i turystycznych, a także wdrożenie systemu monitoringu i zabezpieczenia tych obiektów”.

Także w zadaniach służących realizacji innych priorytetów wskazuje się na zabytki, jako potencjał i jednocześnie dobro wymagające nakładów na właściwe jego utrzymanie.

• **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020** (przyjęta przez RM w 2005 r.)

Ochrona i rewaloryzacja zabytków została uznana za jeden z podstawowych celów strategicznych, a za cele cząstkowe uznano m.in.:

- kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na funkcje kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych produktów turystycznych,
- podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 wprowadzono programy wdrożeniowe jako system realizacyjny NSRK, powiązane z finansowaniem działalności kulturalnej ze środkami znajdującymi się w dyspozycji Ministra Kultury. Dla działań związanych z opieką nad zabytkami powołano program wdrożeniowy: **Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”** z priorytetami :

1. rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych,
2. rozwój instytucji muzealnych,
3. ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju,
4. ochrona zabytków archeologicznych,
5. tworzenie zasobów cyfrowych dziedzictwa kulturowego,
6. ochrona zabytkowych cmentarzy.

Celem programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych, gdzie celami cząstkowymi są:

- a) poprawa stanu zachowania zabytków;
- b) zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego);
- c) kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne;
- d) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych;
- e) poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji;
- f) zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego.

Główne priorytety i działania:

Priorytet I Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Zostaną zaproponowane zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

W ramach działania realizowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą posiadać znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny, w tym zwiększać ilość miejsc pracy.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości przez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Realizacja działania odbywać się będzie poprzez programowanie i wdrażanie kompleksowych programów dotyczących markowych produktów turystyki kulturowej w Polsce w latach 2004-2020. Działanie obejmuje pięć miast mających największą szansę na europejskim rynku turystyki kulturowej: Warszawę, Kraków, Gdańsk, Poznań i Wrocław.

Priorytet II Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach działania przewiduje się zrealizowanie zadań mających na celu:

- podniesienie wykształcenia kadr,
- podniesienie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków,
- powołanie zespołu naukowego ds. badań nad wpływem rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno – ekonomiczny regionów, w tym szczególnie turystyki. Ponadto planuje się promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskich, a także ochronę i popularyzację kultury ludowej.

2.3. STRATEGIE WOJEWÓDZKIE - POLITYKA SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA

ZACHODNIOPOMORSKIEGO W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

- **Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ)**

Samorząd Województwa jest odpowiedzialny za kreowanie polityki rozwoju regionalnego. Podstawę jej kształtowania stanowi strategia rozwoju województwa – długookresowy dokument określający kierunki polityki i wytyczający cele, które mają być osiągnięte w założonym horyzoncie czasowym.

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 wraz z Prognozą oddziaływania na środowisko została przyjęta przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego Uchwałą Nr XXVI/303/05 z dnia 19 grudnia 2005 roku. Sejmik 22 czerwca 2010 r. zaaprobował aktualizację Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego. Od tej pory ten dokument wyznacza kierunki działań społeczności regionu oraz mechanizmy monitorowania jego rozwoju.

Konieczność dokonania aktualizacji Strategii wynikała z zapisów Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, jak również ze stale zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych rozwoju województwa.

Jedną z form wdrażania Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) są programy wojewódzkie.

Zgodnie z zapisami SRWZ rozwój kultury stanowić ma fundament tożsamości regionalnej.

- **Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego (RPO WZ)**

Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego w dniu 13 stycznia 2012 r., uchwałą nr 30/12, przyjął zmiany w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2007-2013, wprowadzone w ramach renegotjacji Programu z Komisją Europejską.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2007- 2013 ma charakter średniookresowego dokumentu strategicznego. Realizacja Programu ma na celu wspieranie rozwoju województwa, zmierzającego do zwiększenia jego konkurencyjności, spójności gospodarczej, terytorialnej, społecznej i wzrostu poziomu życia mieszkańców.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2007-2013 jest narzędziem realizacji celów Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 oraz Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia i Strategicznych Wytycznych Wspólnoty dla okresu 2007-2013.

Podstawą do określenia osi priorytetowych i operacji Regionalnego Programu Operacyjnego określającym priorytety i obszary wykorzystania oraz system wdrażania środków unijnych – Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) w Województwie Zachodniopomorskim w latach 2007- 2013..

Obszary priorytetowe RPO WZ określają ustanowione dla programu następujące osie priorytetowe:

- Oś priorytetowa 1. *Gospodarka – Innowacje – Technologie;*
- Oś priorytetowa 2. *Rozwój infrastruktury transportowej i energetycznej;*
- Oś priorytetowa 3. *Rozwój społeczeństwa informacyjnego;*
- Oś priorytetowa 4. *Infrastruktura ochrony środowiska;*
- Oś priorytetowa 5. *Turystyka, kultura i rewitalizacja;*
- Oś priorytetowa 6. *Rozwój funkcji metropolitalnych;*
- Oś priorytetowa 7. *Rozwój infrastruktury społecznej i ochrony zdrowia;*
- Oś priorytetowa 8. *Pomoc techniczna.*

- **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego**

przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego Nr XLV/530/2010 z dnia 29.10.2010 r.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego jest opracowaniem o charakterze regionalnym, stanowi integralny element szeroko pojętego planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań. Dzięki zintegrowanemu systemowi planowania zapewniona jest odpowiednia korelacja planu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju oraz ze strategią rozwoju województwa. Plan określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie:

- organizacji struktury przestrzennej, w tym podstawowych elementów sieci osadniczej,
- infrastruktury społecznej i technicznej,
- ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- lokalizacji inwestycji publicznych rządowych i samorządu województwa.

Głównym celem świadomej polityki przestrzennej jest właściwe wykorzystanie przestrzeni i jej zasobów oraz istniejącego zainwestowania dla potrzeb rozwojowych zapewniających wzrost poziomu i jakości życia społeczeństwa. Przez właściwe wykorzystanie przestrzeni należy rozumieć:

- ochronę i zachowanie jej niezbywalnych wartości jakimi są bioróżnorodność, walory przyrodnicze, krajobrazowe i dziedzictwo kulturowe,
- wykorzystanie zasobów tej przestrzeni - surowców naturalnych, potencjału naturalnego (wody morskie i lądowe, odnawialne źródła energii, rolnicza i leśna przestrzeń produkcyjna) oraz potencjału wynikającego z istniejącego zagospodarowania (sieć osadnicza, infrastruktura, zabudowa), wykorzystanie naturalnych preferencji przestrzeni osiągniętych w wyniku zainwestowania lub możliwych łatwo do osiągnięcia w wyniku określonych działań stymulacyjnych,
- harmonizację działań wpływających lub mogących mieć wpływ na przekształcenia przestrzeni (w tym eliminacja konfliktów i zagrożeń).

Ustalenia planu nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiają jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadań celu publicznego.

• **Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do 2015 roku** (przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa nr XVI/147/2000 z 23.10.2000 r.)

W diagnozie stwierdzono: „Z turystyką miejską i kulturową na terenie Województwa wiąże się istotna szansa na wzrost popytu oraz generowanych przychodów w związku m.in. z niewykorzystanym w pełni potencjałem walorów kulturowych Regionu, w tym – *bogata sieć miasteczek historycznych o zachowanej zabytkowej zabudowie, dwa duże ośrodki miejskie o coraz bogatszym życiu kulturalnym, 4 400 obiektów wpisanych do rejestru zabytków*⁹. Istotną szansę stwarzają także obecne tendencje w turystyce krajowej i zagranicznej – wypoczynek na terenach miejskich jest celem 42% krajowych podróży krótkookresowych i 27% długookresowych, z kolei

⁹ Aktualne dane dotyczące liczby zabytków w rejestrze zabytków posiada Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie

wg prognoz ETC i WTO należy się spodziewać w kolejnych latach dalszego wzrostu rynku turystyki miejskiej kulturowej w Europie”.

Przyjęto cele:

„Budowa i rozwój kompleksowych markowych produktów turystycznych wokół typów turystyki” i działanie z nim związane: „Budowa i rozwój produktów markowych turystyki miejskiej i kulturowej”. Tym bardziej, że spójne są także zakładane w Strategii konieczne inwestycje infrastrukturalne, jak m.in.:

- rozwój infrastruktury szlaków historycznych i tematycznych w tym oznakowanie tras przebiegu oraz atrakcji znajdujących się na szlakach, budowa parkingów i toalet dla odwiedzających, poprawa dojazdu do atrakcji znajdujących się na szlaku;
- budowa i modernizacja centrów informacji turystycznej;
- renowacja obiektów zabytkowych;
- renowacja i turystyczne zagospodarowanie zabytkowych rynków oraz zachowanych elementów zabytkowej zabudowy w małych miasteczkach.

III. CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO ZE WSKAZANIEM OBSZARÓW I OBIEKTÓW O SZCZEGÓLNYM ZNACZENIU

Krajobraz kulturowy jest pojęciem stosunkowo łatwo definiowalnym. Na użytek WPONZ WZ przyjęto najbardziej ogólne brzmienie, mówiące że krajobraz kulturowy to zapis historycznej działalności człowieka w środowisku naturalnym. Unika się tu sformułowań odnoszących się jedynie do obiektów czy cech fizycznych przestrzeni kulturowej. Podmiotami niniejszego programu są bowiem wszystkie wytwory czy działania człowieka, którym można przypisać miano zabytku, w tym również niematerialne. Szczególnie czytelna jest koniunkcja czynników środowiskowego i cywilizacyjnego. Warunkują one charakter krajobrazu kulturowego. Przestrzeń kulturowa jest zjawiskiem dynamicznym, której pewne przejawy mają określoną – często wielowiekową – ciągłość, inne zaś są incydentalne. To sfera niejednorodna, mająca nawet na tak niewielkim obszarze jak Pomorze Zachodnie – wiele różniących się jakościowo form. Zwraca się uwagę na fakt, że znacząca część przemian krajobrazu naturalnego wywołana jest działaniami człowieka, w tym niezamierzonymi – efekty uprzemysłowienia czy skutki wojen.

Zasób kulturowy Pomorza Zachodniego był opisywany kilkakrotnie przy okazji tworzenia wojewódzkich dokumentów o charakterze strategicznym, m.in. planu zagospodarowania przestrzennego województwa czy wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2008-2012. Tym samym w obecnej edycji programu zwraca się uwagę tylko na obiekty czy zespoły o znaczeniu szczególnym, z uwzględnieniem zmian zaistniałych w mijającym czteroleciu. Zrezygnowaliśmy także z opisu uwarunkowań historycznych uznając, że zagadnienie to omówione zostało w sposób wystarczający w poprzednio obowiązującym programie opieki nad zabytkami.

Zasób kulturowy Pomorza Zachodniego jest scharakteryzowany w niniejszym Programie w sposób tradycyjny – w grupach obiektów, zespołach, w których poszczególne elementy łączy wspólna funkcja. Taki układ jest najbardziej czytelny, a z punktu widzenia celów i zadań Programu – najbardziej zasadny.

1. WARUNKI NATURALNE

Dla celów niniejszego Programu ograniczono się do podania informacji istotnych do dalszych analiz.

Województwo Zachodniopomorskie zajmuje część Pozaalpejskiej Europy Środkowej, w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego. Zróżnicowanie krajobrazowe powoduje, że można wyodrębnić tu kilka podprowincji, dzielących się na makroregiony i mezoregiony. I tak w Podprowincji Pobrzeża Południowobałtyckie i Makroregionie Pobrzeże Szczecińskie wyróżnić można mezoregiony:

- Uznam i Wolin,
- Wybrzeże Trzebiatowskie,
- Równina Wkrzańska,
- Dolina Dolnej Odry,
- Równina Goleniowska,
- Wzgórza Szczecińskie,
- Wzgórza Bukowe,
- Równina Wełtyńska,
- Równina Pyrzycko-Stargardzka,
- Równina Nowogardzka,
- Równina Gryficka,
- Wybrzeże Słowińskie,
- Równina Białogardzka,
- Równina Sławieńska,

w Podprowincji Pojezierza Południowobałtyckie, w Makroregionie Pojezierze Zachodniopomorskie:

- Pojezierze Myśliborskie,
- Pojezierze Choszczeńskie,
- Pojezierze Ińskie,
- Wysoczyzna Łobeska,
- Pojezierze Drawskie,
- Wysoczyzna Polanowska (część zachodnia),
- Pojezierze Bytowskie (część zachodnia),

w Makroregionie Pojezierze Południowopomorskie:

- Równina Gorzowska (część północno-zachodnia),
- Pojezierze Dobiegniewskie (część północna),
- Równina Drawska (część północna),
- Pojezierze Wałeckie (część północna),
- Równina Wałecka (część północno-zachodnia),
- Pojezierze Szczecineckie (część północno-zachodnia),
- Równina Charzykowska (kraniec zachodni),
- Dolina Gwdy (część północna).

Młodoglacjalny obszar województwa charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu, przeciętego biegiem licznych rzek i jezior polodowcowych. Struktura rzeźby terenu, tworząca harmonijne zespoły krajobrazów, wykazuje ewidentne tendencje pasowego układu równoleżnikowego. Możemy zatem mówić o:

- Pasie wybrzeża morskiego o zmiennej linii przebiegu, zawierającym również obszary wydmore, mierzeje i jeziora nabrzeżne, a czasami artykułowanym stromym brzegiem klifowym skraju wysoczyzny,
- Pasie moreny dennej, tworzącym krajobraz lekko falisty lub pagórkowaty z licznymi jeziorami i oczkami wodnymi, poprzecinany szerokimi obniżeniami i urozmaicony podłużnymi pagórkami,
- Pasie pradoliny pomorskiej – stosunkowo płaskim i poprzecinanym rzekami wpadającymi wprost do Morza Bałtyckiego: Regą, Parsętą i Wieprzą,
- Pasie Pojezierza Pomorskiego, w sensie geologicznym utworzonym przez morenę czołową, strefę głównego postoju lodowca z licznymi jeziorami rynnowymi i kompleksami leśnymi,
- Pasie równiny sandrowej, będącym działem wodnym, poprzecinanym płatami moreny dennej i wzgórzami moreny czołowej; na piaszczystych terenach tego pasa występują zwarte kompleksy leśne,
- Nizinie Odrzańskiej wraz z Zalewem Szczecińskim, Jeziorem Dąbskim, wyspami Uznam i Wolin, przecinającej w osi południkowej pas pojezierzy, moren i pradoliny, charakteryzującym się unikatowymi walorami krajobrazowymi.

Region Pomorza Zachodniego stanowi fragment Krainy Bałtyckiej, w której pod wpływem klimatu subatlantyckiego, wykształciły się następujące dzielnice przyrodniczo-leśne:

- Pas Nadmorski o lesistości 20 – 30 %, obejmujący obszar od Wybrzeża Szczecińskiego na zachodzie po Wybrzeże Słowińskie na wschodzie,
- Nizinę Szczecińską, w północno-zachodniej części województwa, obejmującą porastające brzegi Odry puszcze Wkrzańską i Goleniowską, a nadto: Równinę Pырzycką z jeziorem Miedwie i doliną rzeki Płoni, Równinę Szczecińską z Puszcą Bukową; lesistość do 30 %,
- Pobrzeże Słowińskie o lesistości do 40 %, obejmujące Równiny Słupską i Białogardzką z kompleksami Puszczy Koszalińskiej i Słupskiej,
- Pojezierze Drawsko-Kaszubskie o lesistości do 40 % z fragmentami Puszczy Koszalińskiej i Słupskiej,
- Pojezierze Wałecko-Myśliborskie o lesistości do 50 %, z fragmentami Puszczy Gorzowskiej i Drawskiej,
- Pojezierze Krajeńskie z mezoregionem Równiny Wałeckiej, z kompleksami leśnymi Puszczy Drawskiej i Borów Krajeńskich,
- Kotlina Gorzowska (fragment) wraz z Lasami Boleszkowickimi,
- Kraina Wielkopolsko-Pomorska (fragment) o lesistości do 50 %, charakteryzująca się klimatem środkowoeuropejskim.

Wieloaspektowe zróżnicowanie warunków naturalnych (m.in. przebiegu rzek, ukształtowania terenu) miało określone konsekwencje w tworzeniu i rozwoju siedlisk człowieka . Dotyczy to zarówno form przestrzennych miast, wsi, zespołów zabudowań, sieci drożnej i szlaków wodnych, profilu gospodarowania. Wpływa także na budowanie relacji społecznych i tradycji kulturowej.

2. UKŁADY URBANISTYCZNE I RURALISTYCZNE

Analiza materiałów kartograficznych, odnoszących się do Pomorza Zachodniego wskazuje na zróżnicowanie sieci osadniczej regionu. Jest ona zdecydowanie intensywniejsza w części południowo-zachodniej i w pasie nadmorskim, a słabsza po stronie wschodniej. Dotyczy to zarówno odległości pomiędzy poszczególnymi ośrodkami urbanistycznymi czy ruralistycznymi, jak i wielkości tychże ośrodków. Zależności te skorelowane są ze stopniem rozczłonkowania sieci drożnej. Formy rozplanowania miast i wsi traktować jednak należy – niezależnie od intensywności utworzonej przez nie sieci - jako swego rodzaju kanwę kulturową, decydującą o ładzie przestrzennym.

Analiza historyczna wskazuje, iż większość spośród 64 miast naszego województwa ma metrykę średniowieczną (proces nadawania praw miejskich to głównie okres od drugiej połowy XIII w. po wiek XIV). Wiele układów urbanistycznych zachowało współcześnie czytelne cechy pierwotnego rozplanowania. Część z nich uwidacznia także i teraz naturalne walory obronne (niegdyś decydujące o wyborze miejsca posadowienia), a część pierwotne granice wyznaczone przebiegiem murów obronnych. W historycznym rozplanowaniu przestrzeni miast zwraca uwagę przede wszystkim czytelność średniowiecznych podziałów opartych na szachownicowym przebiegu ulic z wyznaczonymi kwartałami ze zwartą zabudową mieszkalną. Stałymi elementami kształtowania układów urbanistycznych były m.in.: centralnie zlokalizowany rynek z ratuszem, ulokowany w nieodległym sąsiedztwie kościoła, czasem plac targowy. Zwraca uwagę fakt, że w 26 miastach województwa zachodniopomorskiego zachowały się – na całym obwodzie lub fragmentarycznie – mury obronne (kamienne, ceglane lub mieszane). Stosunkowo licznie zachowane są także budowle kubaturowe – bramy, baszty, czatownie, o niejednokrotnie bardzo wysokim poziomie artystycznym i zróżnicowaniu form architektonicznych.

W grupie miast o najpełniej zachowanych średniowiecznych murach obronnych są: Moryń, Maszewo, Mieszkowice, Trzcińsko Zdrój, Pyrzyce, Stargard Szczeciński. W innych miastach, np: Nowogardzie, Kamieniu Pomorskim, Gryficach, Białogardzie, Trzebiatowie, Drawsku Pomorskim, Koszalinie pozostały tylko fragmenty historycznych fortyfikacji.

Wśród miast o czytelnym – w całości lub części - średniowiecznym rozplanowaniu i z zachowanymi zespołami historycznej zabudowy można wymienić:

- Białogard – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem mariackim, ratuszami z XVIII i XIX/XX w. oraz zespołem kamienic mieszczańskich,
- Cedynię – charakteryzującą się malowniczą kompozycją krajobrazową, z zachowanymi historycznymi dominantami: kościołem gotyckim i nowożytnym ratuszem, zespołem poklasztornym oraz ciągami zabudowy mieszczańskiej,
- Darłowo – na obszarze Starego i Nowego Miasta, z dominantami: zamkiem książęcym, gotycką farą, kaplicą św. Gertrudy i Bramą Kamienną,
- Dobrą k/Nowogardu – z zachowanymi dominantami: gotyckim kościołem, XIV-wiecznym ratuszem, ruinami zamku dawnych właścicieli i zespołem ryglowych kamieniczek mieszczańskich,
- Maszewo – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz elementami zabudowy mieszczańskiej z XVIII-XIX w.,
- Mieszkowice – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz z zespołem ryglowych kamieniczek mieszczańskich,
- Moryń – z zachowanymi relikami zamku, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, nowożytnym ratuszem oraz zespołem historycznej zabudowy mieszkalnej,

- Trzcińsko Zdrój – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, gotyckorenesansowym ratuszem, zespołem historycznych kamieniczek mieszczańskich (XVIII-XIX w.) oraz założeniem uzdrowiskowym na brzegu jeziora,
- Trzebiatów – o harmonijnej kompozycji przestrzennej, z zachowanymi historycznymi dominantami: zespołem dawnego zamku, gotycką farą, również gotyckim kościołem św. Ducha, kaplicami szpitalnymi św. Jerzego i św. Gertrudy, klasycystycznym ratuszem i bogatym zespołem zabudowy mieszczańskiej, powstałym w okresie od XV do XIX/XX w.,
- Szczecin – z rozplanowaniem starego miasta ze średniowiecznym ratuszem i zamkiem Książąt Pomorskich oraz gotyckimi kościołami – katedrą św. Jakuba, kościołem pofranciszkańskim św. Jana, kościołem św.św. Piotra i Pawła, oraz zespół XIX-wiecznej zabudowy śródmieścia i tzw. Nowego Miasta, z historycznymi dominantami: licznymi kościołami, reprezentacyjnymi gmachami użyteczności publicznej (np. przy Wałach Chrobrego), historycznymi zespołami dawnych koszar, z unikalnym rozplanowaniem gwiaździstym i bogatym zespołem kamienic o historyzujących lub secesyjnych fasadach,
- Świnoujście – śródmieście ufortyfikowanego miasta portowego z XIX w., z zachowanym zespołem zabudowy uzdrowiskowej i parkiem zdrojowym oraz XIX-wiecznymi fortami.

W większości miast czytelne jest historyczne rozplanowanie ulic i placów, natomiast zabudowa uległa znacznym przekształceniom; zachowały się najbardziej monumentalnych obiekty. Wymienić można: Koszalin, Sławno, Stargard Szczeciński, Chojnę, Goleniów, Gryfino, Kamień Pomorski, Wolin, Pyrzyce, Choszczno, Barlinek, Drawsko Pomorskie, Mirosławiec, Pełczyce, Świdwin.

W krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego zdecydowanie przeważają wsie średniowieczne, najczęściej typu placowego (owalnice czy mniej liczne okolnice lub wsie zaułkowe), o cechach sięgających czasów ich założenia. Są to wsie z zachowanym owalnym czy wrzecionowatym placem (nawsiem), na którym najczęściej wznoszono kościół. Od końca XVIII w. na placach tych wznoszono zabudowę o mniejszej skali, w tym obiekty użyteczności publicznej (remizy, szkoły, kuźnie, świetlice). Najlepiej zachowane historyczne układy dużych wsi chłopskich występują na najurodzajniejszych ziemiach pasa nadmorskiego (na obszarze Równiny Gryfickiej i Sławieńskiej) i Niziny Szczecińskiej oraz na terenach będących w przeszłości dobrami klasztorowymi, w pasie wzdłuż Odry oraz na ziemi darłowskiej. Wsie owalnicowe to np.: Brzesko, Letnin, Lisie Pole, Słowino, Trzebusz, Przemoczce, Biesiekierz, Dyszno. Wsie zaułkowe, np.: Chudaczewo, Ciećmierz, Skalin, Krupy, Borzęcin, Bobrowice, Jaroszewo i Lubieszewo. Wsie okolnicowe, np.: Rekowo, Łącko, Dziadowo czy Gołańcz.

Drugą, znacznie historycznie późniejszą, grupą wsi pomorskich są miejscowości powstałe w ramach XVIII –wiecznego osadnictwa fryderycjańskiego. Wsie te charakteryzują się liniową kompozycją przestrzenną z zabudową rozmieszczoną wzdłuż obu stron drogi oraz pasowym układem pól.

3. ZABUDOWA MIAST I WSI

3.1. Zabudowa mieszkalna w miastach

Zabudowa mieszkalna w miastach Pomorza Zachodniego pochodzi głównie z XIX- lub XX-wieku. W miastach mniejszych (np. w Trzcińsku Zdroju, Dobrej, Boleszkowicach, Maszewie, Lipianach i in.) spotykane są także budynki starsze, najczęściej XVIII-wieczne, przeważnie wzniesione w konstrukcji ryglowej. Reliktowo występują starsze kamienice, niekiedy o znaczących walorach

zabytkowych (np. z przełomu XV/XVI w. – w Trzebiatowie czy późnogotyckie w Kołobrzegu). Część historycznej zabudowy mieszkalnej miast charakteryzuje się wysokim i wybitnym poziomem architektonicznym, wyrażonym w kompozycji, zastosowaniu detalu, formach stolarki okiennej i drzwiowej. Za szczególnie cenne zabytkowe obiekty lub zespoły obiektów uznawane są, np.:

- staromiejski zespół trzebiatowskich kamienic przy Rynku, ulicach Wojska Polskiego, J. Słowackiego, H. Sienkiewicza,
 - mieszczańskie kamienice przy Rynku Staromiejskim w Stargardzie Szczecińskim,
 - mieszkowski zespół – w większości ryglowych – budynków mieszkalnych przy ulicach Jana Pawła II i H. Sienkiewicza,
 - zabudowa mieszkalna (głównie ryglowa) Lipian, zlokalizowana w pierzejach ulic Armii Krajowej, Jedności Narodowej, T. Kościuszki i Szkolnej,
 - zabudowa mieszkalna (głównie ryglowa) Dobrej k. Nowogardu,
 - świnoujski zespół pensjonatowo-mieszkalny przy ulicach Hołdu Pruskiego, J. Kasprowicza, H. Sienkiewicza i S. Żeromskiego,
 - historyczna zabudowa uzdrowiskowa Międzyzdrojów, m.in. przy ulicach Bohaterów Warszawy, M. Kopernika, A. Mickiewicza, Ludowej, Pomorskiej, Zdrojowej i Promenadzie Gwiazd,
 - zabudowa przyrynkowa w Darłowie,
 - elementy historycznej zabudowy mieszkalnej szczecińskiego Starego Miasta (m.in. zespół Domków Profesorskich, gotycka plebania przykatedralna, gotycko-renesansowa kamienica Loitzów),
 - szczecińską zabudowę mieszkalną Nowego Miasta i Śródmieścia; np. kamienice przy ulicach Jagiellońskiej, Śląskiej, Kopernika, Obrońców Stalingradu, św. Wojciecha, al. Jana Pawła II, al. Piastów,
 - zespół zabudowy willowej dawnego Westendu, np. w rejonie ulic Wojska Polskiego, L. Solskiego, A. Mickiewicza, M. Skłodowskiej-Curie, W. Pola i Międzyparkowej w Szczecinie.

3.2. Budowle użyteczności publicznej w miastach

Budowle użyteczności publicznej z uwagi na swą funkcję – m.in. reprezentacyjną – charakteryzują się okazałą oprawą architektoniczną, skalą oraz szczególnym miejscem posadowienia. W grupie tej wymienić można: ratusze czy siedziby urzędów, poczty, szkoły i szpitale, a także zabudowę uzdrowiskową, charakterystyczną dla wybranych miast regionu.

Ratusze – przeważnie zlokalizowane w centrach staromiejskich, w obrębie rynków czy placów jako obiekty wolnostojące, wydzielone ze zwartej zabudowy. Część tych budynków ma bardzo odległą metrykę – np. ratusze z Chojny i Kamienia Pomorskiego pochodzą z połowy XIV wieku, z Trzcianka Zdroju i Stargardu z końca XIV wieku, ze Szczecina z 1. połowy wieku XV (z podobnego okresu są najstarsze, gotyckie fragmenty ratusza Trzebiatowskiego, odbudowanego po pożarze z 1696 roku). W krajobrazie kulturowym miast są również ratusze późniejsze; m.in. w Nowym Warpnie (jedyne w województwie ratusz ryglowy) z 1697 roku, Darłowie z 1725 roku, Myśliborzu z 1772 roku, Kołobrzegu z lat 1829-1832, Szczecinie (tzw. Czerwony Ratusz) z lat 1875-1879, Wałczu z 1890 roku. Powojenne renowacje przywróciły najstarszym ratuszom pierwotne, średniowieczne formy fasad. Pełnią one współcześnie rolę siedzib władz miejskich lub innych instytucji publicznych.

Poczty – budynki pocztowe są cennym komponentem krajobrazu kulturowego. Część z nich wzniesiona została w formach historyzujących (np. poczty w Szczecinie, Koszalinie i Pyrzycach), z zastosowaniem bogatego detalu architektonicznego i starannie opracowanych elementów stolarki okiennej i drzwiowej. Większość zabytkowych budynków pocztowych pochodzi z przełomu XIX/XX wieku. Zbudowane są z nietynkowanej, wysokogatunkowej cegły ceramicznej, z zastosowaniem w elewacjach barwionych i glazurowanych kształtek ceramicznych. Duża część obiektów zachowała nieprzebudowaną formę i kompozycję elewacji. Głównym budynkiem pocztowym zwykle towarzyszą obiekty infrastruktury pocztowej (przesypownie, sortownie, dawne stajnie, magazyny itp.).

Szkoły – w krajobrazie kulturowym zachowały się dość licznie budynki szkolne. Historyczne obiekty, niekiedy o rozbudowanych bryłach i dekorowane bogatym detalem architektonicznym (np. w Stargardzie Szczecińskim, Wałczu, Szczecinie, Koszalinie), wznoszone były głównie w okresie od 2 poł. XIX wieku po lata 30-te XX wieku. Zachowała się infrastruktura w postaci np. sal gimnastycznych, magazynów, również o znaczącej wartości kulturowej. Współcześnie niektóre szkoły działają w obiektach zabytkowych, pierwotnie o innych funkcjach (np. Akademia Sztuki w Szczecinie w pałacu dawnego Towarzystwa Ubezpieczeniowego „National”, Wydział Germanistyki Uniwersytetu Szczecińskiego w dawnej stajni książęcej przy Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie).

Szpitalne – w zależności od czasu budowy otrzymywały formy i wystrój typowe dla tego okresu. Historyzujący wystrój zachowała część budynków dawnego szczecińskiego zespołu opiekuńczego Kückenmühle z 2 poł. XIX w., położonego obecnie między ul. Arkońską, ul. Chopina i ul. Wszystkich Świętych i obiekty szpitala przy ul. Św. Wojciecha w Szczecinie. Modernistyczne formy mają dwa zespoły szpitalne w Szczecinie – przy ul. Arkońskiej, wzniesione w l. 40-tych XX wieku i przy ul. Piotra Skargi. W latach 20- i 30-tych XX wieku zespoły szpitalne i sanatoryjne wznoszone były na peryferiach miast, w otoczeniu zieleni komponowanej (przykładami są tu: szczecińskie szpitale w dzielnicy Zdunowo , przy ul. Strzałowskiej, szpitale w Połczynie Zdroju lub zespół opiekuńczy w Jarominie gm. Trzebiatów).

Zabudowa uzdrowiskowa – w drugiej połowie XIX wieku powstała na Pomorzu sieć kurortów w miejscowościach nadmorskich (m.in. Ustronie Morskie, Rewal, Dziwnów, Mielno, Darłówek), spośród których dwa kurorty – Międzyzdroje i Świnoujście – rozwinęły się w formę miast. Architektura uzdrowiskowa pojawiła się także w Kołobrzegu. Zabudowa pensjonatowa, domy zdrojowe, kąpielowe powstała także w Połczynie Zdroju lub Trzcińsku Zdroju. Miasta te posiadające źródła wód mineralnych kąpielowych i pitnych oraz błota lecznicze, otrzymały miano uzdrowisk. Obiekty architektury uzdrowiskowej powstawały według wzorców naśladowujących wzorce budynków alpejskich czy bawarskich. Charakteryzowały się bogatą dekoracją tynkarską lub snycerską, wysokim poziomem detalu architektonicznego oraz stolarki okiennej i drzwiowej, również oryginalnym wystrojem wnętrza.

3.3. Zabudowa wiejska

Wiejska zabudowa to wyróżnik kulturowy regionu, głównie ze względu na swą tradycyjną konstrukcję ryglową i murową oraz typologię. Podobnie jak i w miastach, na wsi dominuje

zabudowa z połowy XIX w. i początków wieku XX. Znacznie rzadziej spotykane są obiekty z pierwszej połowy XIX w., a sporadycznie XVIII-wieczne. W sensie typologicznym dominują zagrody 3-4-budynkowe, z szerokofrontowymi chałupami nakrytymi dachami dwuspadowymi. Domy mieszkalne lokowane są na froncie siedlisk (kalenicowo bądź szczytowo do drogi). Budynki gospodarcze - inwentarskie i stodołne – rozplanowane są w kształt czworoboku lub podkowy.

Na obszarach Równiny Gryfickiej i Sławieńskiej dość często występują jeszcze zagrody czworoboczne (niekiedy o charakterze zamkniętym jak np. w Niechorzu k/Rewała czy Gosławiu k/Trzebiatowa) z chałupami ulokowanymi w głębi podwórza i budynkami bramnymi na froncie siedlisk. Reliktowo jedynie zachowały się (typowe niegdyś dla Pomorza Zachodniego) domy wzniesione na wzorze saskim. Nie są to jednak obiekty o czystych formach – np. w Krupach k/Darłowa, czy Sarbinowie k/ Mielna). Podobnie rzadko spotykane są tzw. domy pyrzyckie z pocz. XIX (np. w Nieborowie, Brzesku czy Obrominie). Systematycznie z krajobrazu kulturowego wsi zachodniopomorskiej znikają ryglowe obiekty gospodarcze. Przeważają obiekty murowane z cegły ceramicznej oraz murowano-drewniane. Powszechnym zjawiskiem jest zanik tradycyjnych elementów architektonicznych – w tym stolarek okiennych i drzwiowych, detalu i elementów wystroju. Są one zastępowane przez nowe dysharmonizujące elementy, bez związku z tradycją lokalną. Stopniowo zwiększa się ilość obiektów współczesnych, nie nawiązujących formą, konstrukcją czy charakterem do tradycji. Zjawisko to obserwowane jest szczególnie na obszarach wokół ośrodków miejskich (tzw. rozlewanie się miast, np. Szczecina, Koszalina, Stargardu Szczecińskiego). Nasila się także zjawisko wytyczania nowych ciągów zabudowy w historycznych układach ruralistycznych, bez uwzględnienia lokalnej tradycji lokowania siedlisk. Wynika to najczęściej z braków miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

3.4. Założenia folwarczne

Założenia folwarczne – są niezwykle charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego wsi Pomorza Zachodniego. Powstawały już od XV/XVI w. i podlegały procesom przekształcania i rozbudowy aż do XX w.

Najczęściej składały się one z budynków gospodarczych (stajni, obór, owczarni, stodoł), kolonii mieszkalnej dla robotników folwarcznych oraz z części reprezentacyjnej właścicieli – rezydencji mieszkalnej z parkiem. Skala takiego zespołu folwarcznego często wpływała na zmianę w kompozycji historycznego zespołu ruralistycznego. Zmiany te wynikały często ze zmian koniunktury na rynku rolnym – po I wojnie światowej wiele majątków zbankrutowało i zostało rozparcelowanych. Po 1945 r. część majątków junkierskich stanowiła zaplecze aprowizacyjne dla wojsk rosyjskich. W następnych latach na ich bazie zostały stworzone Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR-y); zlikwidowane decyzją administracyjną w 1991 r. Biura PGR-ów, szkoły, kluby, lokowano często w pałacach i rządcówkach, dając tym samym nową funkcję i swoistą ochronę tym obiektom (poprzez systematyczne remonty). Ze względu na zmianę profilu produkcji rolnej nie można było zachować (i uratować) całej substancji budowlanej dawnych folwarków, a część obiektów ulegała przekształceniom. Wiele zespołów folwarcznych zachowało interesujące wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (np. w Krzymowie, gm. Chojna, Witnicy, gm. Moryń, Stolcu, gm. Dobra, Strąpiu, gm. Barlinek, Pomień g. Recz), charakteryzujące się wysokimi walorami kompozycyjnymi i zabytkowymi. Wielkokubaturowe budynki gospodarcze: stodoły, obiekty o charakterze inwentarskim, magazyny oraz gorzelnie, mleczarnie, serowarnie, płatkarnie to obiekty ryglowe i wznoszone z cegły czy kamienia. Przemiany ostatnich 20 lat spowodowały, że

znacząca część historycznych założeń folwarcznych jest dziś nieużytkowana, opuszczona, czasami niszczone.

3.5. Wiejskie budynki użyteczności publicznej

Wiejskie budynki użyteczności publicznej – są to ogólnodostępne obiekty służące lokalnym społecznościom. Z racji swojego usytuowania czy formy architektonicznej są elementami organizującymi i waloryzującymi przestrzeń. Wymienić tu można: budynki szkolne, świetlice (np. w Brzózkach, gm. Nowe Warpno), remizy (np. w Myśliborzycach, gm. Myślibórz), a także – nieliczne już dziś – budynki przemysłu wiejskiego: młyny (np. w Babigoszczy, Mołstówku, Suchanówku czy Brojcach), wiatraki (koźlak w Mierzynie; holendry w Poradzu, Czarnogłowych, Kłębach, Sułominie, Ostrowicach, Lędzinie), kuźnie (np. w Dolsku gm. Dębno), stolarnie i in.

3.6. Zabudowa rezydencjonalna

Zabudowa rezydencjonalna – dwory i pałace to wspólnie grupa kilkuset obiektów, zróżnicowanych pod względem chronologicznym, skali, form stylowych. Wielkość tego zasobu jest wyróżnikiem naszego województwa na terenie Polski. Obiekty rezydencjonalne położone są najczęściej w otoczeniu parków i zespołów folwarcznych. Są to budynki wznoszone od XVII w., najliczniej zachowane XIX/XX wieczne. Dominują obiekty neostylowe, murowane z cegły ceramicznej, o nieskomplikowanej formie i kompozycji elewacji. Wiele z historycznych barokowych rezydencji to obecnie tylko ruiny, np. w Starogardzie Łobeskim, Łoźnicy i Kłębowu. Zachowały się natomiast XVIII-wieczne okazałe pałace w Siemczynie, Stolcu, Ostrowcu i Świerznie, wymagają jednak pilnych prac remontowo-konserwatorskich generujących wysokie koszty.

Szczególnej destrukcji uległy XVIII. wieczne dwory ryglowe np. w Dobropolu k/Kamienia Pomorskiego, Ostrowążach czy Starym Worowie. Nielicznie zachowały się rezydencje szlacheckie z drugiej połowy XVIII wieku, np. dwory w Karsku k/Nowogrodka, Dobropolu k/Trzcieńska, Golenicach, Rościnnie, Parsowie czy Starej Dobrzycy.

Obiekty powstałe od poł. XIX w. do I wojny światowej nawiązywały w swej formie i wystroju do historycznych stylów, np. neoklasycystyczny dwór w Kulicach k/Nowogardu, neorenesansowe w Lubiechowie k/Karlina i Wiejkowie k/Wolina, neogotyckie (Dolsk, Sokoliniec). Budowle neobarokowe to dwory z Batowa, Karkowa, Lesięcina czy Lekowa. Znacznie rzadziej występują rezydencje w typie willowym, np. dwory w Świechowie, Brodzie, Wirówku, Zalesiu, Łobranach i Morzycy lub wzniesione w „kostiumie francuskim”, np. Mechowie czy Nosowie. W krajobrazie województwa zachodniopomorskiego są także obiekty eklektyczne, wielowątkowe, m.in. rezydencje w Trzygłowie, Juchowie, Lisowie i Strzękocinie.

Zamki książęce, rycerskie i zakonne to jedne z najstarszych i najcenniejszych zabytków województwa zachodniopomorskiego. Do czasów współczesnych przetrwały tylko nieliczne, w większości przebudowane lub jedynie w formie ruin. Spośród średniowiecznych zamków żaden nie zachował swej pierwotnej formy i towarzyszących umocnień w postaci fos, wałów, mostów. Najlepiej zachowany jest zamek Książąt Pomorskich w Darłowie, z zachowanymi murami obronnymi, wieżą i skrzydłem mieszkalnym. W innych istniejących zamkach średniowiecznych – w Dobrej k/Nowogardu, Golczewie, Pęzinie, Swobnicy, Starym Drawsku, Pęzinie i Świdwinie zachowały się fragmenty pierwotnych murów obronnych z wieżami oraz skrzydeł mieszkalnych, a w Karlinie, Drawnie, Złocieńcu, Moryniu, Nowogardzie, Szadzku tylko relikty fundamentów.

Zamki późniejsze, renesansowe – stanowiące głównie siedziby najzamożniejszych rodów pomorskich, Wedłów, Blücherów, Borków, Ostenów i Podewilsów - powstały poprzez rozbudowę obiektów wcześniejszych, średniowiecznych. Do grupy tej należą zamki: Książąt Pomorskich w Szczecinie, zamki w Szczecinku, Tucznie, Krągu, Pęzinie, Płotach, Karsku, Buku. Najokazalszym z nich jest zamek książęcy w Szczecinie, którego rozbudowę zainicjował w 1575 r. książę Jan Fryderyk, nakazując zburzenie dawnego Kamienego Domu i kościoła św. Ottona. Tę początkowo czteroskrzydłową, reprezentacyjną budowlę zrealizowaną przez włoskich budowniczych, w wieku XVII rozbudowano o piąte skrzydło (zwane muzealnym, a później mennicznym). Pozostałe zamki z okresu XVI-XVII wieku miały najczęściej formy jednoskrzydłowe, dwukondygnacyjne i wystrój bądź w formach renesansowych, bądź manierystycznych i wczesnobarokowych. Ważnym do Pomorza Zachodniego pozostaje pojoannicki zamek w Swobnicy, rozbudowany w XVII w. przez margrabiów brandendurskich, kiedy otrzymał barokowy wystrój. W XVIII wieku gruntownie przebudowano także zamek w Połczynie Zdroju i rozbudowano zamek w Tucznie.

Na mapie województwa zachodniopomorskiego szczególnym miejscem jest miasto Płoty – z dwoma zamkami: XIII-wiecznym Starym Zamkiem (przebudowanym ok. połowy XVII w. w stylu renesansowym, zrewaloryzowanym po zniszczeniach I. 50/60 XX w.) i XVII wiecznym Nowym Zamkiem (rozbudowanym w XVIII i XX w.).

3.7. Architektura sakralna

Architektura sakralna stanowi jeden z najstarszych i najcenniejszych elementów – poza obwarowaniami miejskimi – krajobrazu kulturowego miast i wsi Pomorza Zachodniego. W ośrodkach miejskich powstawały licznie kościoły parafialne, z farą najczęściej usytuowaną w pobliżu rynku. Budowano również kaplice szpitalne, założenia zakonne, lokowane z reguły poza murami miejskimi. Współcześnie zachowały się jedynie fragmenty klasztorów: poaugustiańskich w Chojnie, Jasienicy i Pyrzycach, poddominikańskiego w Myśliborzu, pocysterskich w Kołbaczu, Bierzwniku, Marianowie, Pełczycach, Koszalinie i Cedyni czy potemplariuszowskie i pojoannickie w Chwarszczanach i Rurce. Część materialnych śladów klasztorów – np. w Wolinie, Białobokach, Bukowie Morskim ma współcześnie charakter zasobów archeologicznych, ukrytych pod ziemią. Okazałe pomorskie fary – kamienne lub ceglane – to trzynawowe obiekty halowe, pseudobazyliki lub bazyliki z wyodrębnionymi prezbiteriami i wysokimi wieżami, będące dominantami architektonicznymi w krajobrazie miast. Za najcenniejsze świątynie miejskie uznaje się średniowieczne: romańsko-gotycką katedrę w Kamieniu Pomorskim, gotyckie kolegiaty w Myśliborzu i Kołobrzegu, a także fary w Szczecinie, Stargardzie Szczecińskim, Goleniowie, Trzebiatowie, Gryficach, Pyrzycach, Gryfinie, Chojnie, Choszczynie, Białogardzie, Koszalinie, Reczu, Sławnie i Darłowie. Również w mniejszych miastach: Moryniu, Chociwlu, Dobrej k. Nowogardu, Karlinie, Łobzie, Resku, Tucznie i Wolinie wyróżniają się okazałością, oryginalnością kompozycji i form warsztatowych.

Jednym z wyróżników kulturowych Pomorza Zachodniego jest zespół kamiennych (granitowych) kościołów późnoromańskich (XIII-XIV w.), budowanych z regularnych kwadr. Zespół ten, nie znajdujący analogii na innych terenach Polski, obejmuje południową część naszego województwa na granicy z dawną Nową Marchią (m.in. Banie, Gryfino, Godków, Grzybno, Goszków, Stare Objezierze, Widuchowa, Moryń) oraz obszary działalności zakonów cystersów i templariuszy w pasie pobrzeża (m.in. Gosław i Sadlno) i na zachód od Szczecina.

Drugim wyróżnikiem kulturowym w grupie zabytków sakralnych jest, liczący ok. stu pięćdziesięciu obiektów, zespół drewnianych świątyń wiejskich, budowanych w technice ryglowej.

Z uwagi na liczbę tych kościołów i ich walory zabytkowe, należy traktować ten zespół jako wartość ponadregionalną. Wśród wznoszonych od końca XIV do XIX w. kościołów ryglowych należy wymienić m.in. obiekty: najstarsze – w Krupach, Starogardzie Łobeskim, Cieszynie, Górawinie, Gudowie, Dzisnej, Cieścierz, Pomianowie i Kowalikach, oraz w: Mielenku Drawskim, Jeziorkach Wałeckich, Cybulinie, Żelmowie, Oстрыm Bardzie, Niekończycy i in.

Najmniej liczna jest grupa murowanych kościołów o formach barokowych i klasycystycznych, wznoszonych w XVIII wieku. Obiekty te występują głównie w okolicach Wałcza (tj. na wyznaniowo katolickim obszarze dawnego Królestwa Polskiego) i Myśliborza (Golenice, Roścín, Dolsk). Wśród rzadko spotykanych świątyń klasycystycznych wymienić można kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Czaplinku – realizację wg. projektu K. F. Schinkla, wybitnego architekta.

Najliczniej reprezentowana jest natomiast grupa kościołów neostylowych (neogotyckich, neoromańskich), głównie z drugiej połowy XIX w.

3.8. Architektura obronna

Miejskie mury obronne – są jednym z charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego. Jest to liczny zasób średniowiecznych miejskich murów obronnych, wznoszonych z kamienia lub cegły w okresie od XIII do XVI wieku zachowanych w pełnym obwodzie (np. w Moryniu, Trzcińsku Zdroju, Pырzycach czy Mieszkowicach) bądź częściowo (np. w Stargardzie Szczecińskim, Myśliborzu, Chojnie, Gryfinie, Trzebiatowie, Koszalinie, Barlinku, Drawsku Pomorskim, Białogardzie, Świdwinie, Reczu czy Choszcznie). Częściowo zachowały się także umocnienia w postaci fos lub wałów ziemnych, obecnie czytelne np. w postaci pasów zieleni lub zadrzewień alejowych (np. w Maszewie, Kamieniu Pomorskim, Pырzycach czy Stargardzie Szczecińskim, Szczecinie). W niektórych miastach (np. w Pырzycach, Baniach, Chojnie, Trzcińsku Zdroju, Stargardzie Szczecińskim, Białogardzie, Gryficach) zachowały się nadto architektoniczne elementy obwarowań w postaci bram, baszt, czatowni, odznaczające się wybitnymi wartościami zabytkowymi, z uwagi na bogaty detal, formę kompozycji, cechy warsztatu budowlanego. Obecny stan zachowania obwarowań miejskich wynika z zaniku pierwotnej funkcji, rozwoju przestrzennego miast w XIX w., inwestycji komunikacyjnych oraz braku remontów i konserwacji.

Fortyfikacje nowożytne – do czasów współczesnych w krajobrazie kulturowym województwa są czytelne pozostałości umocnień budowanych przez Szwedów i Prusaków, m.in. w Szczecinie (ukształtowanie dzisiejszych Wałów Chrobrego, okolice dworca kolejowego Szczecin Główny) i Kołobrzegu (piwnica w forcie Ujście, Brama Radzikowska, reduta Morast) oraz w innych miejscowościach (Wolinie, Świnoujściu, Stargardzie Szczecińskim). Od 1837 roku budowana była morska twierdza w Świnoujściu; obecnie zachowany jest zespół trzech fortów i szarńców, świadczący o wysokim poziomie wiedzy inżynierskiej budowniczych. Szczególne znaczenie jako fortyfikacja nowożytna posiada pas umocnień (niem. Pommernstellung) od 1945 roku zwany Wałem Pomorskim, o łącznej długości 290 km (na terenie woj. zachodniopomorskiego ok. 199 km). W rejonie Rusinowa Wałeckiego, Tuczna i Strzalina zachowało się ok. 20 żelbetowych schronów pancernych, z których część jest budowłami kilkukondygnacyjnymi, połączonymi wewnętrznymi schodami.

Koszary - w wielu miejscowościach regionu (Szczecinie, Stargardzie Szczecińskim, Trzebiatowie, Mrzeżynie, Rogowie, Gryficach, Białej Górze k/Międzyzdrojów, Świnoujściu,

Mirosławcu) zachowały się zespoły zabudowy wojskowej, koszary o zróżnicowanych formach architektonicznych. Obiekty te datowane są na okres od połowy XIX wieku po lata 30-te XX wieku. To najczęściej budynki budowane z cegły ceramicznej o prostych, klarownych kompozycjach elewacji, dekorowane detalem architektonicznym typowym dla czasu powstania.

3.9. Zabytki techniki

Każda epoka pozostawia w krajobrazie kulturowym zarówno budowle jak i maszyny, urządzenia i inne wyposażenie techniczne, które z uwagi na swe historyczne walory i zawartą w nich myśl konstruktorów i budowniczych są traktowane jako zabytki. Specyfika tych zasobów kulturowych uzależniona jest od uwarunkowań miejscowych, wynikających z tradycji i warunków naturalnych. Za najbardziej charakterystyczne dla województwa zachodniopomorskiego należy uznać historyczne elementy infrastruktury portowej, stoczniowej, transportu wodnego – morskiego i rzeczno – oraz przemysłu rolno-spożywczego.

Zabytkowe kompleksy budynków i urządzeń stoczniowych zachowały się w obrębie stoczni szczecińskich, Świnoujścia i – w mniejszym stopniu – Darłowa. Brak natomiast zachowanej infrastruktury innych, mniejszych stoczní, zlokalizowanych niegdyś na nabrzeżach miast należących do Hanzy (np. Goleniowa czy Mrzeżyna).

W obrębie portów handlowych i rybackich częściowo zachowała się historyczna infrastruktura (np. ryglowe spichlerze w Goleniowie i Karlinie, magazyny w Kołobrzegu, zabudowa modernistyczna przystani jachtowych w Trzebieży i Stepnicy, elewatory i zabudowa portu wolnocłowego w Szczecinie oraz urządzenia – pływające doki, dźwigi itp.).

W granicach województwa zachodniopomorskiego znajduje się siedem latarni morskich (Jarosławiec, gm. Postomino, Darłówek, gm. Darłowo, Gąski, gm. Mielno, Kołobrzeg, Niechorze, gm. Rewal, Wiselka, gm. Wolin, Świnoujście-Warszów) wraz z budynkami towarzyszącymi. Są to – poza latarnią kołobrzeską, odbudowaną po 1945 r. - obiekty XIX-wieczne (najstarsza w Jarosławcu z 1838 r.), z częściowo zachowaną historyczną infrastrukturą techniczną i wystrojem architektonicznym z epoki. Nielicznie zachowane są natomiast dawne urządzenia nawigacyjne; jedynie na szlaku wodnym Szczecin – Świnoujście istnieją stawy (np. stawa Młyny z oryginalną konstrukcją i formą), wytyczające tor, zbudowane w latach 1911-36. Odrzańskie urządzenia hydrotechniczne zachowały się częściowo na terenie obecnego Parku Krajobrazowego Dolnej Odry (np. jazy, śluzy komorowe, przepusty wałowe i stacje pomp w rejonie Widuchowej).

Stosunkowo liczne są elektrownie rzeczne wodne (w Trzebiatowie na kanale Młynówka, Lisowie, gm. Płoty, Prusinowie, gm. Łobez, Borowie, gm. Kalisz Pomorski, Smolecinie, gm. Gryfice, Rościnnie, gm. Białogard czy Rosnowie, gm. Białogard, Darłowo). Zachowały one w dużym stopniu formy architektoniczne obiektów budowlanych i urządzenia hydrotechniczne. Największej transformacji uległy urządzenia techniczne i prądotwórcze jak turbiny – napędowe i transmisyjne. Pierwotne wyposażenie zachowało się tylko reliktoowo, np. w Trzebiatowie.

Młyny wiatrowe (wiatraki) charakterystyczne niegdyś dla krajobrazu kulturowego wiejskiego i podmiejskiego obecnie stanowią jedynie relikty. Jedynym zachowanym wiatrakiem drewnianym (*koźlakiem*) jest wiatrak z Mierzyna gm. Police, datowany na lata 20-30-te XIX w. Liczniejszy – liczącym kilkadziesiąt obiektów - jest zespół wiatraków murowanych (*holendrów*), spośród których dwa – w Lędzinie, gm., Karnice i Poradzu, gm. Łobez – są w dobrym stanie technicznym, a pozostałe (np. w Lubanowie, Myśliborzu czy Nowogródku Pomorskim) ruinami korpusów ceglanych. W żadnym z nich nie zachowały się dawne urządzenia młyńskie.

Młyny wodne i elektryczne zachowały się licznej, część z nich kontynuuje produkcję do dziś, część została adaptowana na inne funkcje. Przetrwowało kilkadziesiąt niewielkich młynów (ryglowych lub murowanych), np. w Babigoszczy gm. Przybiernów, Letninie gm. Pyrzyce, Suchanówku gm. Suchań, Głębozczu gm. Czaplinek, Mołstówku i Kiełpinie gm. Brojce, Rzecku i Korytowie gm. Choszczno, Gościnnie. Młyny wodne obecnie nie prowadzą przemiału - większość z nich została zaadaptowana na elektrownie wodne (np. Gryfice, gdzie zachowało się kompletne wyposażenie młyńskie) i obiekty hotelowo-turystyczne (np. Stargard Szczeciński, Marianowo). Większość młynów elektrycznych nadal pełni swoją pierwotną funkcję (np. Wojtaszyce, kompleks obiektów w Kluczu ob. Stargard Szczeciński) lub stały się elektrowniami. Niewielka część tych obiektów zachowała elementy pierwotnego wyposażenia (np. młowniki wałcowe, odsiewacze, elewatory transmisyjne, urządzenia napędowe, np. w Trzebiatowie).

Wśród zabytkowych obiektów czy zespołów przetwórstwa spożywczego regionu, wymienić można gorzelnie, mleczarnie (najczęściej folwarczne), browary, rzeźnie. Murowane z kamienia lub cegły o wieloelementowych bryłach, posiadają niekiedy bogaty detal architektoniczny i elementy historycznego wyposażenia technicznego (np. aparaty destylacyjne, kadzie fermentacyjne). Browary zachowały się np. w Szczecinie i Połczynie Zdroju, a rzeźnie w Szczecinie (Łasztownia), Świnoujściu i Gryfinie.

Są także zabytkowe obiekty lub zespoły związane z innymi gałęziami przemysłu: np. cegielnie, niegdyś niezwykle liczne w krajobrazie naszego regionu - w ostatnich latach stały się relikami. Przykładem jest cegielnia w Śmierdnicy w Szczecinie, gdzie zachowany jest tzw. piec Hoffmana. W panoramie miast czytelne są np. wieże ciśnień związane z zakładami uzdatniania wody np. w Stargardzie Szczecińskim, Pyrzycach, Sławnie, Szczecinku czy Dębnie. Rzadziej spotykane są zespoły gazowni i elektrowni miejskich – np. w Szczecinie, Trzebiatowie, sporadycznie – huty czy papiernie (Szczecin, Osinowo). W gminie Police zachowały się ruiny fabryki benzyny syntetycznej.

Zabytkami są także elementy infrastruktury komunikacyjnej: np. kolejowy most zwodzony w Szczecinie-Podjuchach, żelbetowy most „z delfinami” w Trzebiatowie, most łukowy nad rzeką Bielicą na linii wąskotorowej Koszalin – Świelino. Linie kolei wąskotorowej wraz z towarzyszącą zabudową, będące podstawą funkcjonowania gospodarki regionu na przełomie XIX i XX w., zachowały się we fragmentach, pełnią aktualnie rolę atrakcji turystycznej (linia: Gryfice – Rewal – Trzebiatów, Koszalin – Świelino czy Stargard Szczeciński – Dobrzany).

Obiekty infrastruktury kolei szerokotorowej są licznie reprezentowane na terenie województwa. Wśród obiektów ryglowych są dworce np. w Białogardzie, Dygowie i Karlinie. Najliczniej występują obiekty murowane, często z detalem architektonicznym, np. w Wałczu, Drawsku Pomorskim, Sławnie. Towarzyszące stacjom obiekty znikają stopniowo z infrastruktury kolejowej – lokomotywownie, wieże ciśnień, magazyny. Za zabytkowe uznaje się także: fragment autostrady tzw. berlinki Królewiec – Berlin oraz liczne ciągi dróg brukowanych obsadzonych zabytkową zielenią, prowadzące do wsi i miasteczek, zajezdnie tramwajowe – trzy zespoły w Szczecinie.

4. ZIELEŃ ZABYTKOWA

Jedną z najliczniejszych grup zabytków są obszary zieleni komponowanej – parki i ogrody, cmentarze, aleje przydrożne. Parki w większości związane są założeniami dworsko-folwarcznymi, tworząc wraz z nimi wnętrza architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości. Do najcenniejszych zaliczyć można parki w: Dolsku, gm. Dębno – krajobrazowy,

zaprojektowany w 1832 roku przez J. P. Lennego, Starogardzie Łobeskim – barokowo-klasycystyczny ogród z 1. połowy XVIII wieku, rozbudowany w połowie XIX wieku w park krajobrazowy, Tucznie – krajobrazowy park zamkowy o charakterze swobodnym z 2. ćwierci XIX wieku, Przelewicach – park pałacowy z początku XIX wieku, przekształcony w ogród dendrologiczny w latach 30-tych XX wieku, Karnieszewicach – arboretum założone w 2. ćwierci XIX wieku przez członków Pomorskiego Towarzystwa Leśnego wg projektu Schwappacha, Stolcu – barokowy ogród pałacowy z początku XVIII wieku, Siemczynie – park pałacowy z 2. połowy XVIII wieku, przebudowany w 4. ćwierci XIX wieku na krajobrazowy o cechach romantycznych, Kulicach – krajobrazowy park dworski z 1. połowy XIX wieku czy w Lubiechowie – park pałacowy w stylu angielskim z 1. ćwierci XIX w. Drugą grupę stanowią parki zdrojowe np. w Połczynie Zdroju, Międzyzdrojach czy Świnoujściu w otoczeniu architektury uzdrowskiej oraz parki miejskie, np. w Szczecinie (Park Kasprówicza) czy Koszalinie.

Do połowy XIX w. nekropolie wiejskie, którym towarzyszyła zieleń obrzeżna, zlokalizowane były przy kościołach. W późniejszym okresie cmentarze wytyczano poza obszarem zwartej zabudowy. W krajobrazie tworzyły one kępę zieleni wysokiej, często z nasadzeniami alejowymi. Współcześnie znaczna część nekropolii nie pełni funkcji grzebalnej, ale pozostała czytelnym elementem przestrzeni kulturowej. Cmentarze na terenie Pomorza Zachodniego związane były w zdecydowanej większości z luterskim obrządkiem religijnym, bardzo rzadko z kalwińskim (np. Cmentarz Francuski w Szczecinie), katolickim (w rejonie Wałcza) lub żydowskim (np. w Baniach, Boleszkowicach, Cedyni, Józefinie, Koszalinie, Mirosławcu, Moryniu, Petczycach, Szczecinie, Świdwinie, Tucznie lub Widuchowej). Sporadycznie można jeszcze dziś odnaleźć cmentarze rodowe, zlokalizowane – najczęściej – w obrębie parków dworskich lub lasów. Są również nieliczne cmentarze wojenne (np. z czasów wojny prusko-francuskiej czy obu wojen światowych), przyszpitalne czy kryjące szczątki ofiar pomorów. Na wielu cmentarzach zachowały się historyczne kaplice i kostnice. Jednym z największych i najcenniejszych zabytkowych cmentarzy w Europie który znajduje się na terenie województwa zachodniopomorskiego, jest Cmentarz Centralny w Szczecinie, założony w latach 1899-1900 według projektu W. Meyera-Schwartau, rozbudowany przez Georga Hanniga. Na obszarze ok. 160 ha, o charakterze parkowo-krajobrazowym, oprócz części historycznych nagrobków, zachowały się zieleńce, zbiorniki wodne, mostki, aleje dekoracyjnych drzew i krzewów, oraz obiekty architektoniczne – zespół bramy głównej, kaplica.

Cennym, choć współcześnie zagrożonym, elementem krajobrazu kulturowego jest zieleń przydrożna, niekiedy nasadzana w XVIII lub XIX wieku, np. aleja bukowa w gm. Polanów, obsadzenie w okolicach Wolina. Waloryzujące przestrzeń kulturową są charakterystyczne dla obszarów wiejskich nasadzenia z drzew owocowych, głównie czereśni, jabłoni śliw.

5. ZABYTKI RUCHOME

Zabytki ruchome to najczęściej elementy wyposażenia bądź wystroju budowli (głównie kościołów i rezydencji), posiadające cechy indywidualnych, niepowtarzalnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Wymienić tu można m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne (fryzy, gzymsy, tralki, blendy oraz architektoniczne elementy obramień okiennych i drzwiowych). Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy. W grupie tej są np.: rzeźby ogrodowe, fontanny, pomniki, obeliski, słupy lub kapliczki przydrożne, nagrobki a także np.

piece czy kominki. Zabytkami ruchomymi są także, zgromadzone w kolekcjach muzealnych lub prywatnych, dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej, a także historyczne wytwory sztuki ludowej, instrumenty muzyczne, numizmaty, militaria i in.

5.1. Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych

Przeważająca większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie województwa stanowi własności kościołów i związków wyznaniowych – najczęściej parafii i zgromadzeń zakonnych rzymskokatolickich, ale również parafii prawosławnych i ewangelicko-augsburskich.

Na terenie województwa najliczniej reprezentowane są: ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, empory organowe. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane. Stosunkowo liczną grupę zabytków ruchomych stanowią też rzeźby, obrazy tablicowe i sztalugowe, płyty nagrobne, epitafia oraz dzwony.

Na terenie województwa istnieją kościoły posiadające pojedyncze zabytki ruchome o znacznej wartości artystycznej i historycznej, a także kościoły o bardzo bogatym wyposażeniu wewnątrz, np. katedry w: Koszalinie i Szczecinie, konkatedry: w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, kościoły miejskie w: Stargardzie Szczecińskim, Dobrej k/Nowogardu, Reczu, Tucznie, Gryficach, Darłowie, Czaplunku oraz kościoły wiejskie, np. w: Brzesku (gm. Pyrzyce), Cisowie (gm. Darłowo), Dzisnej (gm. Przybiernów), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń), Iwicinie (gm. Sianów), Krągu (gm. Polanów), Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), Śmiechowcie (gm. Będzino), czy w Wysiedlu (gm. Łobez).

Zabytki ruchome na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą z różnych epok stylowych – od romanizmu (XIII w.) do modernizmu (I połowa XX w.).

Wśród zabytków ruchomych występujących w kościołach na terenie naszego województwa najbardziej charakterystyczne są następujące grupy obiektów:

- **chrzcielnice kamienne** – granitowe z XII-XIII w. (powstawały zapewne wraz z kościołami) i wapienne, starannie obrobione, o „puklowanych” czaszach, np. w Kamieniu Pomorskim, w Mechowie (gm. Pyrzyce), czy Tetyniu (gm. Kozielice), Karlinie;
- **gotyckie malowidła ścienne** - zachowane zarówno w monumentalnych kościołach miejskich – np. w konkatedrach w: Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w szczecińskim kościele św. Jana Ewangelisty, w kościele poaugustiańskim w Chojnie, w Chociwlu, w kaplicy św. Gertrudy w Darłowie, jak i w niewielkich kościołach wiejskich – np. w Chwarszczanach (gm. Boleszkowice), w Grzędzicach (gm. Stargard Szczeciński), w Wełtyniu (gm. Gryfino), w Mętnie Małym (gm. Chojna), czy w Czachowie (gm. Cedynia).
- **gotyckie, drewniane elementy wyposażenia** – ołtarze szafiaste, jak np. ołtarz główny w katedrze w Kamieniu Pomorskim, ołtarze kaplic bocznych katedry w Szczecinie (pochodzące z Ciećmierza i z Objezierza Nowego), relikty ołtarza w katedrze w Koszalinie, tryptyki w konkatedrze kołobrzesckiej i w niektórych kościołach wiejskich, a także pozostałości stall, jak np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, czy w kościele parafialnym w Trzebiatowie;
- **Kamienne płyty nagrobne i epitafia** - gotyckie, renesansowe i barokowe – np. w Szczecinie: na Zamku Książąt Pomorskich, w kościołach św. Piotra i Pawła i pofranciszkańskim oraz w wielu kościołach na terenie województwa np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w kościołach parafialnych w Gryficach, czy w Dobrej k/Nowogardu;
- **Późnorenesansowe, barokowe i manierystyczne drewniane elementy wyposażenia:**

- ołtarze i ambony, np. w kościołach miejskich w: Białogardzie, Dobrej, Gryficach, Myśliborzu, Reczu, Stargardzie Szczecińskim, Kamieniu Pomorskim, Darłowie; a także w kościołach wiejskich. Charakterystyczne dla zachodnich i południowo-zachodnich terenów województwa są ołtarze ambonowe (niem. *Kanzelaltar*) o bogatej dekoracji snycerskiej, np. w kościołach: w Kurzycku (gm. Mieszkowice), w Witnicy (gm. Moryń), Żabowie (gm. Pyrzyce) czy w Buku (gm. Dobra k. Szczecina);
- empory i loże o parapetach z bogatą dekoracją snycerską i malarską, np. w kościołach miejskich: w Dobrej k/Nowogardu i św. Gertrudy w Darłowie, czy katedrze w Kamieniu Pomorskim, w wielu kościołach wiejskich, np. w: Cisowie (gm. Darłowo), Jaroszewie (gm. Kamień Pomorski), Karnicach (gm. Karnice), Krągu (gm. Polanów), Krupach (gm. Darłowo), Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), Nowielinie (gm. Pyrzyce), Rakowie (gm. Krzęcin), Wielinie (gm. Polanów), Wierzbnie (gm. Pyrzyce), Witnicy (gm. Moryń), Wysiedlu (gm. Łobez), Żelewie (gm. Stare Czarnowo);
- stalle i ławy, zdobione snycersko i przeważnie polichromowane, np. w kościołach miejskich np. w Gryfinie i św. Gertrudy w Darłowie, w kościołach wiejskich np.: w Otanowie (gm. Myślibórz), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń);
 - **Epitafia**, drewniane lub kamienne, przeważnie barokowe z polichromowaną i złożoną dekoracją – w kościołach na terenie województwa. Kilka z nich zostało przeniesionych do katedry w Szczecinie oraz do Biblioteki Miejskiej w Pyrzycach;
 - **Barokowe polichromie na stropach lub sklepieniach** – np. w kościołach: św. Piotra i Pawła w Szczecinie, w Brzesku (gm. Pyrzyce), Dzisnej (gm. Przybiernów), Koniewie (gm. Wolin), Wierzbnie (gm. Warnice), Iwęcinnie (gm. Sianów), Kwasowie (gm. Sławno), Śmiechowie (gm. Będzino), Witnicy (gm. Moryń);
 - **Neogotyckie elementy wyposażenia** – ołtarze, ambony, chrzcielnice, empory, ławki i in., np. w kościołach miejskich w: Trzebiatowie, Mieszkowicach, Maszewie, Resku, Szczecinie-Dąbiu, czy kościele p.w. Najświętszej Marii Panny Gwiazdy Morza w Świnoujściu;
 - **Organy z dekoracyjnymi prospektami organowymi** – barokowe: w Kamieniu Pomorskim i Karnicach, neogotyckie: w Koszalinie, Maszewie, Szczecinie-Dąbiu czy Trzebiatowie, neobarokowe – w Gryficach i Resku. W wielu kościołach zachowały się jedynie szafy organowe bez instrumentu. Na terenie województwa zachowanych jest wiele instrumentów lub relikwii instrumentów powstałych od końca XVIII w. do I. 40. XX w. w szczecińskim warsztacie organmistrzowskim rodziny Grüneberg;
 - **Witraże** – pochodzące z różnych epok stylowych. Z okresu późnego renesansu i baroku przetrwały małe witrażyki herbowe w niektórych kościołach wiejskich. Liczniej reprezentowane są zespoły witraży z końca XIX i początku XX wieku neogotyckich i utrzymanych w innych formach stylowych, np. w konkatedrze w Koszalinie, w kościele p.w. Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie Szczecińskim, w kościołach: parafialnym p.w. Macierzyństwa Najświętszej Marii Panny w Trzebiatowie, w kościołach: św. Krzyża i św. Jana w Myśliborzu, w ławach (gm. Myślibórz), w kościele p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Szczecinku, w Darskowie (gm. Złocieniec) i Chmielnie (gm. Bobolice), w Juchowie (gm. Borne-Sulinowo), w Sulechówku (gm. Malechowo) czy w Jedlicach (gm. Węgorzyno), w Wicewie (gm. Tychowo), a także modernistyczne, np. w kościele w Jesionowie (gm. Przelewice) czy w szczecińskim kościele p.w. Świętej Rodziny.
 - **Ikony** i inne przedmioty związane z kultem w kościołach prawosławnych (fragmenty ikonostasów, szaty i naczynia liturgiczne, oprawy ksiąg, płaszczanice i in.) – pochodzące przeważnie z XIX i pocz. XX w., przywiezione najczęściej zostały z terenów wschodnich po 1945 r.;

- **Obrazy, rzeźby, płaskorzeźby**, pochodzące z różnych epok stylowych, niekiedy będące pierwotnie częścią większych obiektów, wtórnie z nich wymontowanych (np. z ołtarzy, ambon, empor) znajdujące się w wielu kościołach na terenie województwa. Istnieją kościoły posiadające dekorację rzeźbiarską usytuowaną na zewnątrz budowli np. gotyckie płaskorzeźby na elewacji kościoła Piotra i Pawła w Szczecinie, płaskorzeźby na wieży kościoła Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie, czy rzeźby w kościele Najświętszej Marii Panny w Chojnie;
- **Drobne sprzęty kościelne** – naczynia liturgiczne, krucyfiksy, lichtarze, kadzielnice, dzwonki mszalne, kropielnice. Za wyjątkiem krucyfiksów, zachowane stosunkowo nielicznie;
- **Dzwony** – od czasów gotyku do XX w. Na naszym terenie zachowała się niezwykle cenna grupa gotyckich, barokowych i klasycystycznych dzwonów spiżowych.

5.2. Wyposażenia i wystrój obiektów świeckich

Stosunkowo niewiele przetrwało na terenie województwa elementów wystroju i wyposażenia wnętrz świeckich. Znajdują się one w niektórych budynkach użyteczności publicznej będących własnością Skarbu Państwa (niektórych urzędów, policji, poczty, archiwum państwowego), samorządów (urzędy miast i gmin, szkoły, biblioteki), a także firm prywatnych, np. banków lub organizacji pozarządowych. Obiekty zaliczane do zabytków ruchomych zachowały się również w niektórych budynkach mieszkalnych w miastach (kamienice, wille) pozostających w posiadaniu samorządów, wspólnot mieszkaniowych i osób prywatnych, a także w wiejskich dworach i pałacach będących własnością osób prywatnych, firm, samorządów, a w dużej części Agencji Nieruchomości Rolnych.

W pojedynczych obiektach użyteczności publicznej zachowały się elementy wyposażenia ruchomego, najczęściej mebli i obrazów, na ogół przeniesionych z dworów i pałaców.

W niektórych budynkach użyteczności publicznej przetrwały jednolite zespoły stałego wyposażenia i wystroju wnętrz, jak np. sztukaterie, elementy dekoracji sycerskiej, boazerie, polichromie ścienne, witraże czy kominki. Wymienić tu należy wystrój architektoniczny wnętrz: Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie i Koszalinie, Nowego Ratusza (ob. bank) w Koszalinie, Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie, Banku PKO BP przy al. Niepodległości w Szczecinie, w ratuszu kołobrzeskim, w dawnym budynku Starostwa (ob. UMiG) w Drawsku Pomorskim, w banku przy ul. Kościuszkowców 11 w Wałczu, w kilku szkołach w Szczecinie (np. I LO) i w Wałczu (Szkoła Podstawowa nr 2 przy ul. Konopnickiej i Zespół Szkół nr 1 przy ul. Kilińszczaków 59).

Interesujące przykłady pełnego wystroju wnętrz przetrwały w dawnych willach w Szczecinie – pełniących obecnie różne funkcje – np. przy al. Wojska Polskiego: nr 84 (willa Lentza) i nr 76 (Liceum Katolickie), 115 (Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia), willi Grüneberga przy ul. Batalionów Chłopskich w Szczecinie-Zdrojach, a także wystrój Przedszkola Publicznego przy ul. P. Skargi 18 w Szczecinie. Wymienić tu również warto dekorację wnętrza ob. Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Dębnie oraz dwóch budynków (dawnych willi) szpitala w Choszcznie.

Wśród budynków użyteczności publicznej na uwagę zasługują również obiekty posiadające pojedyncze elementy wystroju, takie jak witraże, np. w: szpitalu w Barlinku, budynku Urzędu Miasta i Gminy w Dębnie, ratuszach w Karlinie, Złocieńcu i Sławnie, gmachu Urzędu Stanu Cywilnego w Myśliborzu.

Wiele elementów wystroju zaliczanych do zabytków ruchomych zachowało się w kamienicach, głównie w Szczecinie, ale także w Świnoujściu, Koszalinie, Szczecinku, Wałczu i innych miastach. Spośród elementów dekoracji wnętrz wymienić należy: wystroje malarskie

i sztukatorskie przejazdów bramnych, częstokroć ukryte pod warstwami przemalowań (np. ul. Obrońców Stalingradu w Szczecinie) czy klatki schodowe ze snycersko opracowanymi balustradami lub z dekoracją malarską (np. w Koszalinie – ul. Spółdzielcza 17, ul. Zwycięstwa 189 czy ul. Niepodległości 40). W niektórych lokalach sklepowych kamienic zachowały się cenne elementy wystroju, takie jak płytki ceramiczne na ścianach i ladach oraz haki metalowe (np. w dawnym sklepie mięsny przy ul. B. Krzywoustego 53 w Szczecinie oraz w sklepie mięsny przy ul. Zwycięstwa 135 w Koszalinie), wyposażenie stolarsko-snycerskie aptek (np. przy pl. Grunwaldzkim oraz na rogu al. Piastów i ul. A. Małkowskiego w Szczecinie). W wielu mieszkaniach przetrwały elementy dawnego wystroju i wyposażenia: stolarka drzwiowa, boazerie, sztukaterie, piece kaflowe czy witraże (np. Szczecin, Świnoujście, Koszalin, Mieszkowice, Lisie Pole, Trzebież, Darłowo).

W większości zamków, pałaców i dworów regionu nie zachowały się pierwotne, ruchome elementy wyposażenia, takie jak meble czy obrazy. Przetrwały natomiast pozostałości ich wystroju, na stałe związane z architekturą, takie jak: sztukaterie, drewniane okładziny stropów, elementy stolarsko-snycerskiego wyposażenia, takie jak: boazerie, schody z balustradami, piece kaflowe i kominki oraz witraże.

Wśród rezydencji na terenie Pomorza Zachodniego wyjątkowe miejsce zajmuje Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, w którym zgromadzony jest wyjątkowy zespół najstarszych i najcenniejszych zabytków ruchomych, do których należą np. renesansowe polichromie Wieży Więziennej, zespół sarkofagów książęcych, czy renesansowych kamiennych płyt pamiątkowych i erekcyjnych. We wnętrzach eksponowane są też meble i elementy wyposażenia (z XVIII, XIX i początku XX w.) przemieszczone z innych obiektów. Meble przechowywane są również w zamkach na terenie województwa, np. w Darłowie, Tucznie, Starym Zamku w Płotach, czy dworze w Buku (gm. Przybiernów).

W niektórych pałacach i dworach zachowały się przykłady kompleksowego wystroju wnętrz, jak np. w: pałacu w Czernikowie (gm. Myślibórz), Kłopotowie (gm. Dygowo), Mostach (gm. Goleniów), Radzimirze (gm. Radowo Małe), Żelmowie (gm. Radowo Małe), Trzebieszewie (gm. Szczecinek), czy Białowasach (gm. Barwice). W innych obiektach przetrwały mniejsze zespoły wystroju wnętrz lub pojedyncze elementy, np. w pałacu w Naclawiu (gm. Polanów), w Kraśniku Koszalińskim, w Siemczynie (gm. Czaplinek), Trzygłowie (gm. Gryfice). Unikatowy charakter w skali województwa i kraju ma barokowa polichromia sali balowej dworu w Świerznie (gm. Świerzno).

Spośród licznych niegdyś sztukaterii na terenie województwa szczególne miejsce zajmuje – reprezentująca wysoki poziom artystycznego wykonania – barokowa dekoracja wnętrz zamku w Swobnicy. Na uwagę zasługują też rozbudowane zespoły dekoracji sztukatorskich w pałacach z końca XIX i pocz. XX w., np. w Czernikowie (gm. Myślibórz).

W niektórych dworach i pałacach zachowały się cenne witraże, np. w Kłopotowie (gm. Dygowo), Rąbinie (gm. Rąbino) czy Żelmowie (gm. Radowo Małe).

Na elewacjach niektórych budynków, głównie w miastach zachowały się elementy wystroju architektonicznego, takie jak pełnoplastyczne rzeźby, płaskorzeźby. Do najbardziej okazałych przykładów wystroju rzeźbiarskiego gmachów użyteczności publicznej w Szczecinie należą figury z fasad Czerwonego Ratusza czy Banku PKO BP przy al. Niepodległości, z okresu późniejszego – ceramiczne płaskorzeźby ze starego kina w Sławnie. Liczne są również przykłady detalu architektonicznego elewacji kamienic (np. w ciągu zabudowy przy ul. Zwycięstwa w Koszalinie, przy ul. św. Wojciecha 2, al. J. Piłsudskiego i pl. Grunwaldzkim w Szczecinie oraz przy ul. Hołdu Pruskiego w Świnoujściu), a także willi (w większości w Szczecinie) i pensjonatów

(głównie w Świnoujściu i Międzyzdrojach). Unikatowym przykładem na naszym terenie jest barokowe sgraffito z przedstawieniem słonia na jednej z kamienic przy rynku w Trzebiatowie. Do najmłodszych – jednak niezwykle wartościowych pod względem artystycznym – zabytków należy mozaika na elewacji kina „Kosmos” w Szczecinie.

5.3. Obiekty małej architektury

Istnieje grupa nieruchomości obiektów budowlanych, określanych mianem „małej architektury” – zaliczanych do zabytków ruchomych – usytuowanych na placach wiejskich i miejskich, cmentarzach przykościelnych i gminnych oraz przy drogach. Stanowią one własność samorządów, parafii, w pojedynczych przypadkach osób prywatnych. Są to elementy zagospodarowania terenu takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, fontanny, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne.

W naszym regionie pozostało niewiele pomników z XIX i pocz. XX w. W Szczecinie są to: kolumna-pomnik żołnierzy poległych w wojnach napoleońskich na kopcu przy ul. Unii Lubelskiej, pomniki Kornela Ujejskiego (popiersie przewiezione ze Lwowa) i kondotiera Colleonego (kopia pomnika z dawnego Muzeum Miejskiego w Szczecinie), zaś na terenie województwa np.: częściowo zniszczony obelisk z pocz. XIX w. w parku pałacowym w Starogardzie Łobeskim oraz pomnik dr Kocha przy dawnym sierocińcu w Moryniu. Cokoły niektórych pomników o znacznej wartości artystycznej po 1945 r. zostały wtórnie wykorzystane do ekspozycji współczesnych rzeźb – np. pomnika Adama Mickiewicza w Szczecinie i Mieszka I w Mieszkowicach. Stosunkowo liczną grupę na terenie województwa stanowią natomiast pomniki - i ich relikty - poległych w I wojnie światowej żołnierzy niemieckich, dawnych mieszkańców, usytuowane na placach i cmentarzach przykościelnych małych miasteczek i wsi, a także na czynnych cmentarzach, np. Centralnym w Szczecinie.

Nieliczną grupę stanowią też rzeźby plenerowe, zarówno w Szczecinie, jak i na terenie województwa. Zachowane obiekty pochodzą z XVIII, XIX i XX w. Wśród nich na uwagę zasługują późnobarokowa grupa rzeźbiarska Flory z placu Orła Białego w Szczecinie (dawniej w zwieńczeniu szczecińskiego pałacu Grumbkowa), rzeźba Herkulesa Walczącego z Centaurem na tarasie Wałów Chrobrego w Szczecinie, grupa rzeźbiarska tzw. Miłosiernego Samarytanina z lat 30-tych XX w. przy ul. Unii Lubelskiej w Szczecinie czy posąg Apolla z parku leśnego w Zatoni Dolnej (gm. Chojna) z dawnego pałacu margrabiów brandenburskich w Schwedt, ob. w depozycie Muzeum Narodowego w Szczecinie. Z obiektów powstałych po 1945 r., reprezentujących plastykę współczesną do najcenniejszych należą dwie rzeźby niezującego artysty Władysława Hasiora – „Płonące Ptaki” w Parku Kasprowicza w Szczecinie i „Płomienne Ptaki” w Koszalinie.

Na terenie województwa zachowało się kilka wartościowych fontann. Najstarszą i najcenniejszą jest barokowa fontanna z lat 30-tych XVIII w. na placu Orła Białego w Szczecinie. Wśród szczecińskich fontann znacznymi wartościami artystycznymi odznaczają się: architektoniczna obudowa i basen szczecińskiej fontanny Sediny (proj. L. Manzel) z końca XIX w., zachowany mimo zniszczenia grupy rzeźbiarskiej, fontanna z rzeźbą „Chłopiec z harmonią” przy Urzędzie Miasta (z ok. 1927 r.) i Ptasia Fontanna w ogrodzie różanym parku Kasprowicza (z ok. 1930 r.). Poza Szczecinem przetrwały m.in. fontanny na rynkach w Barlinku (proj. K. Akermnan), Darłowie (proj. W. Gross) oraz przed pałacem w Pstrowicach (gm. Pyrzyce). Obiektem o wyjątkowym znaczeniu jest tzw. Święta Studnia (Studnia św. Ottona) w Pyrzycach, upamiętniająca chrzest miejscowej ludności w XII w.

Na terenie obecnego województwa istnieją również kapliczki przydrożne; najstarsze (w tym XIX. wieczne) zlokalizowane na terenie powiatu wałeckiego. Do najcenniejszych i najstarszych w regionie zabytków małej architektury należą trzy średniowieczne kamienne krzyże pokutne z: Krępcewa (gm. Dolice), Trzebiatowa, Stargardu Szczecińskiego. Na niektórych cmentarzach zachowały się pomniki nagrobne o dużej wartości artystycznej, np. w Gozdowicach (gm. Mieszkowice), czy Stolcu (gm. Dobra k. Szczecina), a także na cmentarzach np. w Wąlczu i Centralnym w Szczecinie.

Do charakterystycznych elementów krajobrazu miejskiego należą szczecińskie pompy uliczne z końca XIX i pocz. XX w., z których jedna została przeniesiona do Nowego Warpna.

6. RELIKTY OSADNICTWA PRADZIEJOWEGO (ZARYS ZAGADNIENÍ)

Niezwykle trudno ocenić obecny stan zachowania i waloryzować archeologiczne dziedzictwo Pomorza Zachodniego ze względu na jego specyficzny przedmiot i metodykę badań. Jak dotąd najważniejsze i zasadnicze znaczenie w kształtowaniu się zasobu źródeł archeologicznych przyniosła realizacja programu pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP).

Do chwili obecnej badaniami powierzchniowymi wykonanymi w ramach AZP objęto około 90% powierzchni województwa zachodniopomorskiego. Na krajobraz archeologiczny województwa składa się ponad 35000 stanowisk archeologicznych. Są to przede wszystkim relikty związane z miejscem zamieszkania (ślady i punkty osadnicze, osady, grodziska – pozostałości grodów, obecnie widoczne w postaci własnej formy terenowej) bądź pochówku (cmentarzyska różnego obrządku, w tym z grobami kurhanowymi, które podobnie jak grodziska posiadają czytelne w krajobrazie formy w postaci wyniesień, pagórków, kopców).

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą z okresu schyłkowego paleolitu między 10000 a 9000 lat p.n.e. i należy je łączyć z grupami ludności, których działalność znana jest z kilkunastu stanowisk archeologicznych skupionych na dwóch obszarach województwa (rejon tanowsko-szczeciński oraz obszar między Parsętą a Wieprzą). Są to miejsca zwykle nieczytelne w krajobrazie, a znajdowane krzemienne i rogowe przedmioty są jedynymi pozostałościami wytwórczości tej formacji społeczno-gospodarczej. Podobnie charakteryzują się ślady działalności ludzi z okresu mezolitu. Obszar występowania stanowisk z tego okresu można ograniczyć do kilku stref krajobrazowych (Nizina Szczecińska, środkowa część Nizin Nadmorskich, rejon Pojezierza Pomorskiego).

Przełomowe zmiany w rozwoju kulturowym Pomorza Zachodniego nastąpiły w okresie neolitu, kiedy to pojawiły się formy stałego osadnictwa (gospodarka rolniczo-hodowlana) stanowiącego podstawę zmian cywilizacyjnych. Od V tysiąclecia p.n.e. krajobraz kulturowy województwa kształtowany był przez ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej, której ślady osadnictwa zarejestrowano w dorzeczu dolnej Odry, nad brzegami Płoni, w rejonie ziemi pyrzyckiej. Kolejnym cyklem kulturowym, mającym widoczny wpływ na kształtowanie się neolitycznego krajobrazu kulturowego całego województwa, była kultura pucharów lejkowatych (IV-III tysiąclecie p.n.e.) z charakterystycznym zróżnicowaniem obrządku pogrzebowego, czego widocznym przejawem są grobowce megalityczne jak grobowce z nasypami podłużnymi (trójkątnymi, trapezowatymi i prostokątnymi) czy ziemne groby skrzynkowe (formy zbudowane z płyt kamiennych), które dzisiaj w postaci własnej formy terenowej występują w skupiskach bądź pojedynczo, najliczniej na terenie skupiska pyrzyckiego i na północno-wschodniej rubieży Puszczy Goleniowskiej. Wyjątkowym

przykładem jest kamienny grobowiec (dolmen) w Borkowie. Podobne cechy obrządku pogrzebowego (grobowce megalityczne) cechowały drugą znaczącą kulturę okresu neolitu – kulturę amfor kulistych.

Kolejne zmiany w rozwoju osadniczym i wierzeniach, a więc także w tradycji obrządku pogrzebowego nastąpiły w okresie epoki brązu (III-I tysiąclecie p.n.e.). W tym czasie obszar województwa zachodniopomorskiego nie stanowił jednolitej prowincji kulturowej. Najistotniejsze zmiany nastąpiły za sprawą ludów z kręgu kultury łużyckiej w II tysiącleciu p.n.e. (kilka tysięcy stanowisk archeologicznych). Ich przejawem było przede wszystkim wprowadzenie nowego zwyczaju chowania zmarłych (ciałopalenie). Skremowane szczątki grzebano w urnach (popielnicach) bądź bezpośrednio do ziemi (grób bezpopielnicowy), a powszechną formą grobu stał się grób płaski (z obwarowaniem lub bez), a także popielnicowy i bezpopielnicowy. Do charakterystycznych zachowanych w krajobrazie pozostałości tej formacji kulturowej świadczących o postępującym rozwoju społeczno-gospodarczym należy zaliczyć relikty budownictwa grodowego pochodzące z początków epoki żelaza (około 700-500 p.n.e.). Najważniejsza sieć grodzisk łużyckich zlokalizowana jest na terenach wzdłuż Odry (m.in. Lubin, Szczecin, Myślibórz, Cedynia, Swobnica).

Następne zmiany mające wpływ na kształtowanie się krajobrazu kulturowego województwa nastąpiły wraz z początkiem okresu rzymskiego w I tysiącleciu n.e. za sprawą ludów kultury wielbarskiej, której cechą charakterystyczną jest birytualny obrządek pogrzebowy i zwyczaj wyposażania pochówków, najczęściej pozbawionych broni i narzędzi z żelaza. Zmarłych grzebano na cmentarzyskach płaskich (starsze) oraz kurhanowych z kręgami i stellami kamiennymi (młodsze II-III w.n.e.). Pierwsze występują raczej w zachodniej części województwa, drugie zaś koncentrują się w części wschodniej, gdzie najbardziej znanym jest cmentarzysko w Grzybnicy.

Schyłek starożytnego osadnictwa na Pomorzu i początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego nastąpił około połowy VI wieku n.e. Krajobraz kulturowy okresu początku wczesnego średniowiecza na obszarze zachodniopomorskim jest wytworem małych plemion o różnej etniczności, a w kolejnym etapie plemion słowiańskich. Najczytelniejszymi w terenie pozostałościami osadnictwa słowiańskiego jest kilkaset grodzisk datowanych na okres od VIII wieku, o zróżnicowanej wielkości i formach odpowiadających pełnionym funkcjom; umiejscowionych przede wszystkim wzdłuż stref doli rzecznych i na wyniesieniach ponad jeziorami. Nie sposób w tym miejscu wymienić wszystkich, na pewno do najbardziej znanych możemy zaliczyć grodziska w m. Bardy, Cedynia, Drawsko Pomorskie, Kłękowo (Szczecin), Kłopotowo, Krąg, Lubin, Moryń, Mścięcino (Szczecin), Swobnica, Szczecin, Wolin, Żydowo. Kolejną znaczącą grupą funkcjonalną rzutującą na krajobraz kulturowy tego okresu są cmentarzyska, w tym mające własną formę krajobrazową cmentarzyska kurhanowe (m.in. Bardy, Kłopotowo, Wolin). Z okresu wczesnego średniowiecza znamy też relikty kilku tysięcy osad otwartych.

7. KOLEKCJE, ZBIORY

Wojewódzki Konserwator Zabytków nie wpisał do rejestru zabytków, ani nie włączył do wojewódzkiej ewidencji zabytków, żadnej kolekcji przedmiotów zabytkowych - co nie oznacza, iż nie ma takowych w województwie, ale iż właściciele kolekcji o to nie zabiegają. Oprócz prywatnych, istnieją zbiory znajdujące się w posiadaniu różnych instytucji państwowych, samorządowych oraz organizacji pozarządowych.

8. ZBIORY MUZEALNE

W ustawowo przyjętym systemie ochrony zabytków ważną rolę odgrywają muzea, które nie tylko chronią zabytki – w tym zwłaszcza ruchome - ale też prowadzą badania naukowe oraz różnego rodzaju działania popularyzatorskie i edukacyjne. Muzea gromadzą niezastąpiony zbiór materiału źródłowego do badań historii i kultury regionu, a tym samym służą budowaniu lokalnej tożsamości i identyfikacji z przestrzenią kulturową.

Obiekty znajdujące się w zbiorach muzealnych nie są wpisywane do rejestru zabytków, lecz do inwentarzy muzealnych, co wynika z uregulowań ustawowych.

W województwie zachodniopomorskim według danych GUS z 31.12.2011 działa 25 placówek muzealnych (w liczbie tej mieszczą się zarówno muzea, jak i ich oddziały). Sytuuje to województwo na 12 miejscu w kraju. Są to zarówno muzea o statucie zarejestrowanym w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jak i zbiory, które udostępniają samorządy i podlegające im instytucje kultury, organizacje pozarządowe, instytucje naukowe i osoby prywatne a oficjalne ich statuty nie zostały zarejestrowane. W zbiorach muzeów województwa zachodniopomorskiego uwzględnianych przez GUS znajdowało się 31.12.2010 218 835 muzealiów. Najliczniejsze zbiory posiadają Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Koszalinie i Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu. W większości muzeów regionu zbiory liczą od kilkuset do kilku tysięcy zabytków.

W województwie nie ma żadnej placówki prowadzonej wyłącznie przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego; placówką prowadzoną przez samorząd województwa wspólnie z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego jest jedynie Muzeum Narodowe w Szczecinie.

Placówki prowadzone przez starostwa powiatowe i miasta na prawach powiatu:

1. Muzeum w Koszalinie
2. Muzeum – Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie
3. Muzeum Techniki „Zajezdnia Sztuki” w Szczecinie
4. Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu
5. Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Świnoujściu.

Placówki prowadzone przez samorządy gminne:

1. Muzeum w Białogardzie
2. Muzeum Wojsk Inżynieryjnych I Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach
3. Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej w Kamieniu Pomorskim
4. Muzeum Ziemi Karlińskiej w Karlinie
5. Muzeum Walk o Wał Pomorski w Mirosławcu
6. Muzeum Pojezierza Myśliborskiego w Myśliborzu
7. Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu
8. Muzeum I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach
9. Muzeum Regionalne w Szczecinku
10. Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
11. Muzeum Ziemi Wałeckiej w Wałczu
12. Muzeum Regionalne w Wolinie
13. Muzeum Regionalne w Barlinku (w strukturach Barlineckiego Centrum Kultury)
14. Muzeum Regionalne w Cedyni (w strukturach Cedynskiego Centrum Kultury i Sportu)

15. Muzeum Pałacowe (w Trzebiatowskim Ośrodku Kultury w Trzebiatowie).

Placówki prowadzone przez instytucje lub osoby prywatne:

1. Muzeum Przyrodnicze Wolińskiego Parku Narodowego w Międzyzdrojach
2. Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Szczecińskiego w Szczecinie
3. Muzeum Kamieni w Kamieniu Pomorskim, prywatne
4. Muzeum Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej.

Większość siedzib muzealnych regionu to budynki zabytkowe, co przyczynia się to do zwiększenia atrakcyjności tych placówek dla zwiedzających, ale wymaga jednocześnie zainwestowania znacznych środków finansowych na właściwe przechowywanie oraz zabezpieczenie, a także eksponowanie muzealiów w zabytkowych wnętrzach.

Część nie posiada odrębnych siedzib, dzieląc się budynkiem z innymi instytucjami. Mimo zwiększonych w ostatnich kilku latach nakładów i odnowieniu kilku obiektów muzealnych (Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Stargardzie) czy przeznaczenia na potrzeby muzeów nowych, większych budynków (Muzeum Techniki i Komunikacji w Szczecinie, Muzeum w Białogardzie, Muzeum Regionalne w Szczecinku, Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu), istnieją potrzeby dalszych inwestycji i działania wystawiennicze. Największe muzea posiadają własne pracownie konserwatorskie, dysponujące wysoko wykwalifikowaną kadrą. Muzea starają się pozyskiwać na działalność statutową fundusze z programów MKiDN i środków unijnych, ale te środki nie pokrywają wszystkich potrzeb. W najbliższych latach przewiduje się rozwój możliwości wystawienniczych regionu, m.in. poprzez budowę nowych obiektów (Muzeum Przełomów i Muzeum Morskie w Szczecinie); planowane jest także utworzenie mniejszych placówek muzealnych – np. w Drawsku – utrzymywanych z funduszy gminnych. Wszystkie placówki mają znaleźć siedziby w odrestaurowanych obiektach zabytkowych.

Część placówek muzealnych boryka się z trudnościami kadrowymi, większość nie ma własnych pracowni konserwatorskich. Brak funduszy odbija się również na jakości i atrakcyjności organizowanych wystaw. Konieczne jest wspomaganie działań muzeów w staraniach o zwiększenie atrakcyjności wystaw i ilości zwiedzających muzea. Sieć muzeów województwa zachodniopomorskiego rozmieszczona jest nierównomiernie, w Szczecinie znajduje się 1/3 placówek.

Zabytki ruchome o wartości muzealnej gromadzone są także w kościołach i klasztorach, a ponadto w bibliotekach, archiwach lub szkołach oraz jako wyodrębnione ekspozycje o charakterze muzealnym.

Za niezwykle pozytywne należy uznać ciekawe inicjatywy lokalne, najczęściej wspierane przez władze gminne – Izbę Muzealną w Czaplunku, Izbę Historyczną w Pełczycach, Muzeum Ziemi Doberskiej w Bibliotece Gminnej w Dobrej k. Nowogardu, Ośrodek Dokumentacji Dziejów Ziemi Goleniowskiej czy Muzeum Ziemi Choszczeńskiej (funkcjonujące w budynku szkoły) – które nie tylko gromadzą i eksponują zabytki związane z regionem, ale też prowadzą działalność edukacyjną.

Powstają też izby muzealne organizowane przez stowarzyszenia pozarządowe – np. przez Jamneńskie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne, Towarzystwo Miłośników Historii Ziemi Gryfińskiej, Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Polickiej „Skarb”, instytucje, firmy, uczelnie – np. Zakład Wodociągów i Kanalizacji w Szczecinie, Książnicę Pomorską, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Pomorską Akademię Medyczną czy wreszcie przez osoby prywatne – np. Prywatna

Izba Muzealna w Bornym Sulinowie, Muzeum Wł. Wysockiego w Koszalinie, prywatna kolekcja rzeźb ludowych z terenu ziemi darłowskiej w Starym Jarosławiu, prywatne kolekcje etnograficzne w Dąbkach (pod Darłowem) i Gosławiu (pod Trzebiatowem).

Liczba takich placówek wzrasta, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu historią i kulturą regionu, ale w dalszym ciągu na terenie 2/3 gmin województwa zachodniopomorskiego nie ma żadnego muzeum lub innej placówki zajmującej się gromadzeniem i eksponowaniem zabytków historycznych – w tym etnograficznych - dokumentujących kulturę regionu. Niepokojący jest jednak brak dostatecznego wsparcia ze strony samorządów dla lokalnych inicjatyw mających na celu stworzenie niewielkich kolekcji pamiątek przeszłości. Mimo wielokrotnych apeli środowisk naukowych i konserwatorskich, niepokojący jest brak w regionie skansenu czy parku etnograficznego chroniącego obiekty tradycyjnego budownictwa wiejskiego i architektury przemysłowej.

9. WARTOŚCI NIEMATERIALNE

Najistotniejszym i najbardziej widocznym przejawem tradycji niematerialnej z czasów księżęcych jest średniowieczny herb Pomorza Szczecińskiego – czerwony gryf na białym polu, przyjęty urzędowo dla całego obszaru Pomorza w 1881 r. Motyw gryfa, głęboko zakorzeniony w tożsamości kulturowej regionu, odnaleźć można również w herbach – niegdyś żyjących na Pomorzu – rodzin szlacheckich, a także herbach miast i ziem regionu. Wymienić tu można herby miast: Banie, Dobra, Dobrzany, Darłowo, Gryfice, Pyrzyce, Sianów, Sławno, Słupsk, Stargard Szczeciński, Trzebiatów, Wolin i wiele innych.

Używana od niemal tysiąca lat nazwa krainy geograficzno-historycznej: *Pomorze*, *Pommern*, *Pomerania*, obejmuje znacznie większy obszar niż obecne województwo zachodniopomorskie. Region geograficzno-historyczny o tej nazwie swym zasięgiem wykracza poza granice Polski świadcząc o wielonarodowym i wieloetnicznym charakterze dziedzictwa kulturowego. Sama nazwa regionu, którego część położona na terenie Polski jest podzielona między dwa województwa, jest elementem tradycji, należąc do dziedzictwa niematerialnego. Województwo zachodniopomorskie zajmuje część historycznego Pomorza, zwanego dawniej Hinterpommern, obecnie nazwaną Pomorzem Zachodnim. Region ten w swoich dziejach – w całości lub częściach - należał do Księstwa Pomorskiego, Brandenburgii, Szwecji, Prus i Polski, stąd np. pozostałości w nazewnictwie geograficznym i miejscowym.

Intensywny napływ ludności z zachodu w ramach wielowiekowego procesu kolonizacji – tak żywiołowej jak i planowej - spowodował, że żyjąca na tym obszarze ludność rodzima została zasymilowana. Na teren Pomorza przybyli w różnym czasie osadnicy z niekiedy bardzo odległych regionów Europy – jak np. francuscy hugenoci uciekający przed prześladowaniami religijnymi czy koloniści z południowych obszarów Niemiec. W wieku XIX teren obecnego województwa zachodniopomorskiego nabrał cech jednorodnych etnicznie. Na podstawie literatury i świadectw materialnych oraz dużej liczby różnorodnych stowarzyszeń i związków pielęgnujących lokalne tradycje, można stwierdzić, że w tym samym czasie miał miejsce rozwój poczucia tożsamości regionalnej. Regionalizm wynikał z wielowiekowej tradycji autonomii kulturowej i środowiskowej, która przetrwała mimo zmieniającej się przynależności państwowej.

Ostatnie sześćdziesiąt lat przyniosło Pomorzu Zachodniemu zasadnicze zmiany na jego politycznej i społecznej mapie – region włączony został w granice Polski. W przeciągu paru lat nastąpiła całkowita wymiana ludności i co za tym idzie przerwanie naturalnego rozwoju

kulturowego regionu. Przybyli tutaj Polacy pochodzili głównie z ziem centralnych i wschodnich Rzeczypospolitej. Nowi mieszkańcy pozbawieni swoich korzeni i tradycyjnych związków społecznych powoli wrastali w nowy, obcy krajobraz. Miała ułatwić im to propaganda wykorzystująca argumenty historyczne dla wzmocnienia racji politycznych. Jej skuteczność okazała się jednak dość nikła, gdyż nie można mówić o pełnej identyfikacji z tradycją historyczną regionu, którą przedstawiano najczęściej w sposób subiektywny. Polityka polonizacji terenów Pomorza Zachodniego oznaczała często nie tylko usuwanie i niszczenie obiektów kojarzonych z niemiecką historią regionu, ale także rugowanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. W wyniku wymiany ludności zaginęła pamięć legend i tradycji miejscowych, natomiast pojawiły się zwyczaje i tradycje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. W efekcie wymieszania obyczajów przywiezionych z różnych regionów II Rzeczypospolitej, z których żadne nie zdołało zdominować innych, powstał konglomerat kulturowy, który z biegiem czasu ulega coraz większej stabilizacji.

Od kilkunastu lat można obserwować wzmożone zainteresowanie historią lokalną, co po części wynika też ze zmian ustrojowych jakie nastąpiły po 1989 r. w Polsce. Mimo oczywistych różnic kulturowych oraz czasami barier językowych, obecni mieszkańcy województwa zachodniopomorskiego starają się poszerzać swą wiedzę o miejscu, w którym żyją. Nie można nazwać tego szukaniem korzeni, bo tych przecież należy szukać najczęściej poza regionem, może bardziej słuszne jest określenie tego procesu jako kolejny stopień osvajania i wrastania w krajobraz, w którym żyją już kolejne pokolenia nowych mieszkańców. Proces ten zaczyna być bardzo istotnym zjawiskiem często bezpośrednio wpływającym na stan zabytków, czego przykładem mogą być inicjatywy lokalne, mające na celu ochronę lub konserwację pamiątek przeszłości.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego należy zwrócić uwagę również na miejsca historyczne, które z racji wydarzeń jakie się na nich rozegrały, winny być objęte opieką i ochroną. Są to:

- Cedynia – miejsce bitwy wojsk Mieszka I z Brandenburczykami w 972 r.
- Kołobrzeg – Białogard – Pyrzyce – Stargard Szczeciński – Maszewo – Niekładz – Kamień Pomorski – Wolin – Szczecin – miasta na szlaku wyprawy Bolesława Krzywoustego w latach 1102 – 1121.
- Szczecin – Wolin – Kamień Pom. – Cedynia – Myślibórz – Trzcianko Zdrój – Barlinek – Świdwin – Banie – Drawno – Dobra – walki o niezawisłość Pomorza Zachodniego w wiekach XII – XVI.
- Szczecin – Koszalin – Dąbie – Stargard Szczeciński – Darłowo – Białogard – Kamień Pomorski – Gryfino – Banie – Widuchowa – okres wojny trzydziestoletniej, l.1618-1648.
- Stargard Szczeciński – Szczecin – Chociwel – Swobnica – Gryfino – Trzebiatów – Kołobrzeg – wojny ze Szwecją w wiekach XVII i XVIII.
- Szczecin – Kołobrzeg – Stargard Szczeciński – Maszewo – Nowogard – Trzebiatów – Szczecinek – Miastko – wojny napoleońskie.
- Miejsca walk w czasie II wojny światowej, m.in. w: Kołobrzegu, Siekierkach i Wierzchowie.
- Miejsce bitwy pod Sarbinowem
- Miejsca historycznie związane z osobami, m.in.: Zofii von Anhalt-Zerbst, Friedricha von Wrangela, Carla Lewego, Carla Adolfa Lorenza, Antona Dorna (Szczecin), Friedricha Gilly'ego

(Szczecin-Dąbie), Joachima Nettelbecka (Kołobrzeg), Johanna Gottlieba Georgi (Trzebiatów), Ewalda Jurgena von Kleista (Wicewo k/Białogardu, Kamień Pomorski), Johanna Micraeliusa (Koszalin), Johanna Bugenhegena (Wolin), Wihelm Gropius, Wilhelma Grossa, rodziną Grüneberg.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego rozpoczął nabór wniosków o wpis na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa program, którego elementem jest Lista, koncentruje się na ochronie żywego, niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez podtrzymywanie jego ciągłego trwania i przekazywania z pokolenia na pokolenie. Ważną rolę w realizacji Programu mają do odegrania m.in. jednostki samorządu terytorialnego. Ministerstwo zachęca samorzady do włączenia się do Programu poprzez gromadzenie informacji na temat dziedzictwa niematerialnego w Polsce, inicjowanie programów, mających na celu ochronę dziedzictwa oraz współpracę w zakresie działań, związanych z jego ochroną, dokumentacją i popularyzacją.

Rozpoczęcie naboru wniosków – w styczniu 2013 r. - zostało ogłoszone w 95. rocznicę śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego – badacza kultury polskiej na terenie Warmii, człowieka, którego pasja badawcza wynikała z potrzeby poznania własnych korzeni poprzez odkrywanie dziedzictwa rodzimej ziemi. Krajową listę prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a wnioski o umieszczenie zjawisk dziedzictwa niematerialnego na Liście przyjmuje Narodowy Instytut Dziedzictwa. Wnioski mogą być składane przez społeczności lokalne, organizacje pozarządowe, instytucje i osoby prywatne.

IV. WALORYZACJA I OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA

1. OCHRONA W PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Wartości kulturowe – niezależnie od ich rodzaju, natomiast w związku z intensywnością występowania – w połączeniu ze specyficznymi i również wartymi ochrony formami środowiska naturalnego - tworzą na terenie województwa zachodniopomorskiego wyraźnie wyodrębniające się zespoły, które w opracowaniu BDZ do nowelizacji Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego nazwano **Obszarami Krajobrazowo-Kulturowymi (OKK)**. W działaniach związanych tak z ochroną zabytków, jak i zwłaszcza z opieką nad zabytkami należy dążyć do korelacji zadań z ich kontekstem kulturowym i środowiskowym.

Zdefiniowane w analizie obszary krajobrazowo-kulturowe (OKK) zostały wpisane do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, przyjętego przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą.

OKK 01 „AUTOSTRADA”

Obszar wzdłuż autostrady „berlinki” na odcinku od Storkowa do Lisowa, położony w większej części w granicach gminy Stara Dąbrowa, na wschodzie w gminach Chociwel i Marianowo. OKK na terenie Równiny Nowogardzkiej, ze wschodnimi krańcami na Pojezierzu Ińskim.

Walory kulturowe

Archeologia: w m. *Krzywnica*, w zakolu rzeki Karpiel, przy torach kolejki wąskotorowej znajduje się wzgórze wczesnośredniowiecznego grodziska z czytelnym w terenie podgrodzim w kształcie półksiężyca. Na grodzisku zachowały się fragmenty murów późniejszego, średniowiecznego zamku.

W XIII-XIV w. obszar zasiedlony z inicjatywy rodu Ostenów. Średniowieczny rodowód zdecydowanej większości miejscowości pozostał czytelny m.in. w zachowanych układach oraz miejscu posadowienia i architekturze kościołów. Kamienne kościoły późnogotyckie (XV/XVI w.) z ceglаныmi szczytami zdobionymi blendami występują w większości wsi (w Białuniu, Parlinie, Łęczycy, Nowej Dąbrowie, Starej Dąbrowie, Dzwonowie, Bobrownikach, Rosowie). Z XIX w. pochodzą kościoły w Chlebówku i Storkówku, także wzniesione z kamienia.

Z dawnych rezydencji z folwarkami do najcenniejszych należy zaliczyć: zespoły pałacowo-parkowo-folwarczne w Dzwonowie i w Nowej Dąbrowie oraz parki w Białuniu, Chlebówku, Parlinie, Łęczynie, Starej Dąbrowie, Storkówku. Ubogi w zieleni krajobraz urozmaicają obsadzenia dróg oraz zadrzewienie historycznych cmentarzy. Ośią komunikacyjną obszaru jest nieukończona autostrada, która miała połączyć Berlin i Królewiec, tzw. berlinka, budowana w latach 30. i 40. XX w., z budowlami inżynieryjnymi (mosty, wiadukty, przepusty) przygotowanymi pod dwa pasy jezdne. Są to obiekty o żelbetowej konstrukcji. Prostą formę mostów i wiaduktów wzbogacają przyczółki i filary licowane kamiennymi blokami lub cegłą. Na zjazdach do miejscowości przy autostradzie zachowały się nawierzchnie z granitowej kostki.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Korzystne warunki glebowe spowodowały intensywne zagospodarowanie terenu pod uprawy i wykształcenie typowo rolniczego krajobrazu. Wśród wydłużonych, lekko falistych wzniesień pokrytych polami uprawnymi pasami ciągną się obniżenia terenu zajęte zazwyczaj przez użytki zielone. Przy wschodniej granicy obszaru na wschodniej krawędzi doliny Krąpieli znajduje się jedyne w gminie Stara Dąbrowa wyniesienie kemowe. W północno-wschodniej części gminy występują moreny bobrownickie - pasmo wałów i wzgórz morenowych rozciągających się od doliny Krąpieli w okolicy Rosowa po dolinę rzeki Krąpy w okolicy Dzwonowa. Otwarte, rolnicze tereny powodują ekspozycję miejscowości. Miejscami posiadającymi szczególne walory widokowe są odcinki autostrady koło Łęczyny i Krzywnicy, odcinki drogi Kicko – Chlebówko, oraz krawędź doliny Krąpieli pod Krzywnicą z szerokim widokiem w kierunku południowym.

Elementy charakterystyczne

Na obszarze kulturowo-krajobrazowym o stosunkowo jednorodnych cechach kulturowych charakterystycznymi elementami, decydującymi o walorze obszaru, są: zespół późnogotyckich kościołów z surowego kamienia z ceglаныmi szczytami zdobionymi blendami, parki z ponad 100-letnimi drzewami oraz dzieło techniki drogowej - betonowa autostrada z dwuprzęsłowymi wiaduktami. Elementy te osadzone w łagodnie pofałdowanym terenie użytkowanym rolniczo tworzą krajobraz o szczególnych walorach widokowych.

OKK 02 „BAROKOWE KOŚCIOŁY”

Obszar w gminie Myślibórz, po zachodniej stronie jez. Myśliborskiego, od północy i zachodu sięgający do pasma lasów w rejonie miejscowości Kierzków i Golczew i jez. Czernikowskiego, po Rościn na południu.

Walory kulturowe

Archeologia: w *Golenicach* (ok. 250 m na południe od wsi) na szczególną uwagę zasługuje późnośredniowieczne grodzisko. Wzgórze grodziska otoczone jest pierścieniem fosy i wałem.

Istniejąca sieć osadnicza wykształciła się w zasadniczym zrębie w XIII wieku. Występujące na tym obszarze wsie posiadają zachowaną w dużym stopniu historyczną strukturę przestrzenno-architektoniczną. Świadectwem ich średniowiecznych dziejów są granitowe kościoły datowane na 2 poł. XIII w. w: Rościnie i Czernikowie. Placowe i ulicowe układy wiejskie wypełnia obecnie zabudowa zagrodowa głównie z 4 ćw. XIX i pocz. XX w. W XVIII-XIX w. nastąpiła rozbudowa folwarków, powstawały nowe rezydencje, które kompletnie lub we fragmentach występują w niemal wszystkich miejscowościach. Do najlepiej zachowanych należą zespoły rezydencjonalno-folwarczne w: Golenicach, Kierzkowie, Rościnie, Tarnowie.

Zespół zabudowań folwarcznych w Golenicach, wzniesionych w konstrukcji szkieletowej (XVIII w.), należy do najstarszych w województwie. W Rościnie: zachowany pałac o architekturze późnobarokowej, kościół granitowy z XIII w. oraz kościół barokowy, zachowana historyczna zabudowa folwarczna i wiejska.

Po nieistniejących pałacach w Otanowie, Nawrocku i in. pozostały parki, w większości posiadające kompozycje XIX-wiecznych założeń krajobrazowych.

Do zabytków wyróżniających ten obszar należy grupa barokowych kościołów wzniesionych w XVIII wieku w: Golenicach, Nawrocku, Rościnie, Sulimierzu oraz w Kierzkowie (kościół gotycki przebudowany w XVIII w.).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar w granicach Pojezierza Myśliborskiego o urozmaiconej rzeźbie terenu i bogatej sieci wód powierzchniowych. W naturalny krajobraz, na otwartych, łagodnie pofalowanych przestrzeniach, harmonijnie wkomponowana zabudowa wsi, otoczona zielenią parków, cmentarzy i obsadzeń dróg wewnętrznych, akcentowana wieżami kościołów.

Wiele cennych przyrodniczo elementów krajobrazu, które posiadają status obiektów prawnie chronionych. Projektowane są kolejne obszary chronione, jak np.: zespół przyrodniczo-krajobrazowy Golenice – Czerników, obejmujący tereny pomiędzy miejscowościami Golenice i Czerników wraz z tymi miejscowościami.

Elementy charakterystyczne

Zespół wsi - Golenice, Kierzków, Nawrocko, Rościn, Sulimierz - o zachowanej historycznej strukturze, z barokowymi kościołami oraz zespołami rezydencjalnymi i folwarkami z XVIII-XIX w. Eksponowane sylwety miejscowości akcentowane wieżami kościołów i zielenią, szczególnie: Golenice, Kierzków, Kruszwin.

OKK 03 „BIAŁY BÓR”

Obszar we wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gminy Biały Bór; wchodzi w skład Pojezierza Drawskiego i Bytowskiego, wśród morenowych wzgórz, przeciętych siecią rzek i ciągami jezior.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie gminy położone są aż 4 grodziska – w m. *Cybulin* znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne datowane na X-XI w. Położone jest nad brzegiem jeziora Łłowatka, ma zachowany wał. W m. *Kazimierz*, na podmokłych łąkach znajduje się grodzisko nizinne o kształcie zbliżonym do czworokąta. Materiał zabytkowy z prac sondażowych datowany jest na schyłek epoki brązu i początki epoki żelaza (kultura łużycka) oraz wczesne średniowiecze i średniowiecze. W lesie między miejscowościami *Kołtki* i *Kaliska*, na szczycie morenowego wzgórza znajduje się wyżynne grodzisko wczesnośredniowieczne z zachowanym pierścieniowatym wałem. Ok. 1,5 km na północny zachód od m. *Świerczewo*, małowniczo położone na cyplu jeziora Bobięcińskiego Wielkiego znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne datowane na XI-XII. Obiekt ma kształt zbliżony do okręgu, otoczony jest fosą i wałami.

Miejscowości na tym obszarze przynależały do dwóch obszarów kulturowych: część zachodnia do Pomorza Zachodniego, część wschodnia do Pomorza Gdańskiego. Na pocz. XIV w. pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego, w 2 poł. XIV w. trwała akcja kolonizacyjna i zakładanie wsi na prawie chełmińskim (Grabowo – 1374 r., Drzonowo – 1378 r., Biała – 1380 r., Brzeźnica – 1381 r., Kaliska – 1385 r.). Do kon. XVIII w. wschodnia część tego obszaru była w granicach Rzeczypospolitej, zachodnia w granicach Prus; później całość znalazła się w granicach Niemiec.

Układy przestrzenne: średniowieczne wsie o założeniach owalnicowych – np. Kaliska, Biała, Kołtki; wsie ulicowe – Bielica, Kazimierz; wielodrożnice – po przekształceniu wsi placowych przez założenia dworsko-folwarczne (Brzeźnica, Drzonowo, Dyminek, Grabowo, Stępień). Zabudowa zagrodowa: typologicznie zróżnicowana, wzniesiona w okresie 1 poł. XIX – I. 30. XX w., w tym obiekty ryglowe, czy zagrody z XX-wiecznej kolonizacji wewnętrznej.

Architektura sakralna: dominują kościoły ryglowe, wzniesione w okresie XVII-XVIII w. (Kazimierz, Stępień, Sępólno Duże i Małe) oraz neostylowe, XIX-wieczne (Kołtki, Dyminek, Drzonowo).

Z założeń rezydencjonalnych zachowane tylko parki podworskie oraz dwór w Dołgiem (z pocz. XX w.). Na tym obszarze znajduje się także ciąg umocnień obronnych z I. 30. XX w., wzniesionych w ramach Wału Pomorskiego.

Dominantą kulturową na tym obszarze jest miasto Biały Bór ze współczesną cerkwią (wystrój wg projektu Jerzego Nowosielskiego) oraz liczną grupą mniejszości i kultury ukraińskiej.

Wieś Sępólno Małe postulowana do objęcia wpisem obszarowym do rejestru zabytków.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym (połodowcowym) krajobrazie naturalnym w obrębie Pojezierza Bytowskiego i Równiny Charzykowskiej. Dominują wzgórza morenowe (w tym góra Rozwałiny), długie jeziora rynnowe (Cieszęcino, Łobez, Bielsko), liczne oczka i cieki wodne oraz obszary leśne i rolnicze. Rezerваты wodno-florystyczne: "Jezioro Głębokie" i "Jezioro Łłowatka" w sąsiedztwie obszar chronionego krajobrazu Natura 2000: Jezioro Bobięcińskie (PLH 320039).

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznych układach przestrzennych: Kazimierz, Sępólno Wielkie i Małe, Kołki, Stępień, XVII-XVIII wieczne kościoły szachulcowe, grodziska – Kazimierz; obszar wielokulturowy, ze współczesną cerkwią w Białym Borze wg projektu wystroju Jerzego Nowosielskiego.

OKK 04 „CEDYŃSKO - MORYŃSKI”

Obszar rozciągający się od brzegów Odry na zachodzie do granicy gminy Myślibórz na wschodzie, obejmujący większość obszaru gminy Cedynia i Moryń, południowe obrzeża gminy Chojna i zachodnie gminy Trzcińsko-Zdrój.

Walory kulturowe

Archeologia: na obszarze parku występuje kilka dobrze zachowanych i malowniczo położonych grodzisk wczesnośredniowiecznych. *Mętno Małe* – wczesnośredniowieczne grodzisko usytuowane jest na obrzeżach zabytkowego parku dworskiego, jego nasyp góruje na okolicznych podmokłych łąkach, od południa i wschodu dostępu broniły fosa i wał. *Cedynia* – grodzisko zasiedlone w epoce brązu (kultura łużycka), a następnie we wczesnym średniowieczu. Obiekt powstał poprzez przemodelowanie i ufortyfikowanie naturalnego wzniesienia. *Moryń* – potężne grodzisko malowniczo położone na półwyspie jeziora Morzycko (na północ od miasta, na terenie ośrodka wypoczynkowego), posiada 2 linie pierścieniowatych wałów, rozdzielonych fosą. Na terenie grodziska powstał w średniowieczu zamek, którego relikty przetrwały do dziś. *Witnica* (ok. 2300 m na północy wschód od miejscowości) – dwa sąsiadujące ze sobą grodziska nizinne typu pierścieniowatego położone na południowym bagiennym, niedostępnym brzegu jeziora Mierno. W pasie od Lubichowa po Nowe Objezierze występują groby kurhanowe, często z płaszczami kamiennymi, które mogą być datowane od okresów pradziejowych do wczesnego średniowiecza – dwa w okolicy *Kol. Lubiechów* (kilkaset metrów na południe i północ od miejscowości), jeden w *Golicach* – na zachód od wsi, jeden w *Czachowie* (ok. 1 km na północ od wsi), siedem w *Nowym Objezierzu* (ok. 1200 m na południe od miejscowości – 2 kurhany, ok. 1000 m na południowy wschód od miejscowości – cmentarzysko składające się z 5 kurhanów).

Stałe osadnictwo na tych terenach kształtuje się ok. VII-VIII w. W IX w., powstaje sieć osadnictwa grodowego i otwartego (m.in. gród w Cedyni). Zwycięstwa Mieszka I nad wojskami wileckowolińskimi w 967 r. i brandenburskimi w 972 r. (pod Cedynią) związały Pomorze Zachodnie z Polską, które odnowione zostały za panowania Bolesława Krzywoustego. Po 1250 r. tereny wcielone zostały do Marchii Brandenburskiej. Burzliwe dzieje polityczne nie przeszkadzały w zasiedlaniu obszaru. Stosunkowo gęsta sieć osadnicza pomiędzy Cedynią, Moryniem i Trzcińskiem, zachowana do dzisiaj, wykształciła się w ciągu XIII wieku, aczkolwiek wiele wsi posiada starszy słowiański rodowód. Nadanie praw miejskich ośrodkom w Cedyni, Moryniu i Trzcińsku nastąpiło w 2 poł. XIII - pocz. XIV w. Świadectwami średniowiecznych dziejów są m.in. czytelne układy miast i wsi, mury obronne w Moryniu i Trzcińsku, klasztor cystersek w Cedyni oraz kościoły datowane na XIII – pocz. XIV w., budowane ze starannie obrobionej kamiennej kostki, w miastach i w większości większych wsi. Do wybitnych dzieł wczesnogotyckiej architektury sakralnej można zaliczyć kościoły w Moryniu (trójnawowa bazylika z granitowym portalem z motywem szachownicy), Lubiechowie Górnym, Dolsku (z owalną apsydą), Mętnie, Starym Objezierzu. W XVIII-XIX w. kościoły wiejskie rozbudowywano o wieże, które tworzą bardzo istotne dominanty współczesnego krajobrazu. Z XVIII-XIX w. pochodzą rezydencje z folwarkami, zachowane w różnym stanie w większości wsi. Do najlepiej zachowanych należą: zespół pałacowo-

parkowy w Lubiechowie Górnym z parkiem z pocz. XIX w. założonym według projektu wybitnego ogrodnika Petera J. Lenne'go, dwór z parkiem oraz folwark (ceglane budynki z detalem z XIX/XX w.) w Chełmie Górnym, pałac, park i zabudowa folwarku w Witnicy, pałac z 1892 r. i park w Stołecznej. To tylko kilka z wielu rezydencji na tym terenie. Tam gdzie nie zachowała się zabudowa, pozostały parki zawierające ciekawe przykłady zieleni rodzimej i egzotów. Istotnym elementem systemu zieleni, obok lasów i założeń parkowych są liczne aleje nasadzone wzdłuż ciągów komunikacyjnych.

Koncentracja na tym obszarze zabytków dowodzących intensywnego zagospodarowania w średniowieczu (ponad 20 kościołów z XIII w., układy przestrzenne miast i wsi, mury obronne Morynia i Trzcńska Zdroju), rezydencji, zespołów zabytkowej zabudowy z k. XVIII - pocz. XX w., tworzy krajobraz o wybitnie historycznych cechach.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

W części zachodniej (gm. Cedynia) obszar leży w granicach Doliny Dolnej Odry, gdzie krajobraz determinuje dolina rzeki, strome skarpy doliny odrzańskiej oraz liczne wzniesienia morenowe i lasy. W celu ochrony unikalnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych Doliny Dolnej Odry i jej otoczenia utworzono Cedyński Park Krajobrazowy. Obszar Parku i jego otoczenia został w ostatnim czasie objęty ochroną w sieci obszarów Natura 2000. Część zachodnia należy do Pojezierza Myśliborskiego.

Elementy charakterystyczne

Założenia staromiejskie Cedyni, Morynia i Trzcńska-Zdroju. Wsie średniowieczne z nowożytnymi założeniami dworsko/pałacowo-parkowymi i folwarkami. Historyczny układ komunikacyjny i alejowe obsadzenia traktów.

Do szczególnie wartościowych makroprzestrzennych układów kompozycyjnych i obszarów ekspozycji historycznych dominant (sylwet miejscowości, brył kościołów) należą:

- panoramy miast Cedynia, Trzcńsko oraz Moryń wraz z miejscowościami wokół jez. Morzycko,
- obszar pomiędzy Cedynią i Moryniem obejmujący wsie Kłępicz, Żelichów, Nowe i Stare Objezierze, obszar obejmujący wsie Lubiechów Dolny i Górny oraz Czachów.

OKK 05 „CHOJEŃSKI - POGRANICZA”

Obejmuje część gminy Chojna od brzegów Odry na odcinku Zatoń Dolna - Górny i Dolny Krajnik - po Chojnę na południu, Kamienny Jaz i Strzelczyn na wschodzie oraz Lisie Pole na północy.

Walory kulturowe

Archeologia: - *Małe Stoki* (po północnej stronie od drogi Chojna-Stoki) - grodzisko nizinne o kształcie zbliżonym do kwadratu z dobrze zachowanymi wałami i fosą. *Garnowo* (ok. 2,5 km na południe od miejscowości) – grodzisko nizinne typu pierścieniowatego na podmokłych łąkach. Duży i doskonale czytelny obiekt otoczony jest wałami.

Część historycznie ukształtowanego terytorium zwanego Ziemią Chojeńską („terra Chinz”). Stałe osadnictwo na tych terenach kształtuje się ok. VII-VIII w. a w IX w. powstała sieć osadnictwa grodowego i otwartego. W 2 poł. XII do 2 poł. XIII w. tereny ziemi chojeńskiej były areną ścierania się wpływów i wojen pomiędzy książętami pomorskimi, Brandenburgią i Wielkopolską.

W 2 połowie XIII w. zostały włączone w granice „zaodrzańskiej prowincji brandenburskiej” (zwanej od XIV w. Nową Marchią), z krótkim przerwami w latach 20. XIV w. panowali tu książęta pomorscy, a w 1 połowie XV w. ziemie te znajdowały się w posiadaniu Krzyżaków.

Chojna - dominanta obszaru - otrzymała prawa miejskie ok. połowy XIII w. Pomimo zniszczeń w 1945 r. w mieście czytelny jest układ Starego Miasta w granicach murów obronnych z bramami z 1 poł. XIV w., z których Brama Świecka należy do najpiękniejszych dzieł średniowiecznego budownictwa obronnego. W mieście zachowało się wiele świadectw historycznego rozwoju, szczególnie z okresu średniowiecza: kościół mariacki - jeden z największych kościołów halowych wznoszony od l. 80.XIV - po 1459 r. z wieżą neogotycką z l. 60. XIX w., zespół klasztoru poaugustiańskiego z kościołem, kaplica św. Jana, późnogotycki ratusz prawdopodobnie projektu wybitnego architekta Henryka Brunsberga (podobnie jak XV-wieczna faza kościoła mariackiego).

Ekspozycja panoramy starego miasta z masywem kościoła mariackiego ze znakomicie widocznym masywem kościoła należy do najpiękniejszych w województwie.

Na płd. od miasta znajduje się kompleks obiektów dawnego lotniska zbudowanego na potrzeby wojskowe w l. 30. XX w.

Większość wsi ma udokumentowany XIII-XIV-wieczny rodowód. Niektóre powstały wcześniej, zakładane przez ludność słowiańską (Nawodna, Zatoń Dolna). Do najstarszych budowli sakralnych należy późnoromańska kaplica w Rurce zbudowana przez templariuszy z granitowej kostki ok. poł. XIII w. oraz granitowy kościół w Krzymowie.

Wsie o znaczących walorach zabytkowych:

- Lisie Pole z granitowym kościołem (XIII/XIV w.), czytelnym układem owalnicy, dużym zespołem murowanej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej z 2 poł. XIX - pocz. XX w., stacją kolejową (XIX/XX w.), cmentarzem (na którym znajduje się pomnik pamięci poległych w I wojnie w formie anioła trzymającego rannego żołnierza),
- Krzymów - kościół wczesnogotycki, z 2 poł. XVIII w., przebudowany na pocz. XIX w. pałac barokowo-klasycystyczny i park z XVIII-XIX w. z małą architekturą, budynki dawnego folwarku kamienno-ceglane (poł. XIX - l. 30. XX w.),
- Rurka - dawna siedziba komandorii templariuszy z kaplicą, XVIII-wieczne założenie dworskie, kościół neogotycki (4 ćw. XIX w.), zespół zabudowy zagrodowej malowniczo położonej w dolinie rz. Rurzyca,
- Stoki - dwór z pocz. XIX w., park z kamienną wieżą widokową, kościół neoromański (1900), historyczna zabudowa,
- grupa wsi chłopskich położonych na przeciwległych brzegach rz. Rurzyca – Garnowo i Nawodna z zachowaną skalą zabudowy, relikiami obiektów ryglowych. W Garnowie gotycki kościół kamienny (XIII/XIV w.) rozbudowany w XIX w.
- Zatoń Dolna - wieś malowniczo położona na wyniesieniu skarpy odrzańskiej, z kościołem z 1711 r. zespołem historycznej zabudowy. Na wzgórzach i w jarach przylegających do rzeki Odry, na terenie starych lasów bukowych między wsiami Zatoń Dolna i Krajnik Dolny założono w 1850 r. park naturalistyczny z elementami romantycznymi zw. „Dolina Miłości”.

Do cenniejszych elementów historycznego krajobrazu należy także historyczna sieć drożna z zachowanymi obsadzeniami.

Założenie staromiejskie w Chojnie wpisane do rejestru zabytków.

Zespół średniowiecznych umocnień wraz z budowlami gotyckimi kwalifikowany do ustanowienia pomnikiem historii.

Obszary zakwalifikowane do ochrony w formie utworzenia parku kulturowego:

- Rurka - stanowiska archeologiczne związane z wczesnośredniowiecznym osadnictwem w dolinie Rurzyca, powstaniem i rozwojem średniowiecznej komandorii templariuszy i joannitów (m. in. relikty dworu zakonnego).
- Zatoń Dolna - obszar wsi Zatoń Dolna z parkiem założonym w 1850 r. nad brzegiem Odry, kościołem z 1711 r. z cegły i zespołem historycznej zabudowy.
- obszar w dolinie rz. Rurzyca z układami wsi Nawodna i Garnowo.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym ukształtowaniu terenu, różnorodnych krajobrazach i walorach przyrodniczych, położony w części zachodniej w granicach Doliny Dolnej Odry a we wschodniej na Pojezierzu Myśliborskim.

Elementy charakterystyczne

Chojna z elementami średniowiecznego zagospodarowania, w tym kościołem mariackim - sylwetą kościoła dominująca nad okolicą, dostrzegana z dalekiej perspektywy. Wsie z układami i zabudową o walorach zabytkowych. Zespoły pałacowo/dworsko-parkowe oraz parki, a szczególnie park krajobrazowy w Zatonii Dolnej. Historyczny układ komunikacyjny i obsadzenia dróg.

OKK 06 „DOLINA INY”

Obszar od północy graniczący z jez. Krzemień, obejmujący tereny wzdłuż rzeki Iny, na południe do Recza, dalej na zachód do Stargardu z szeroką na ok. 2 km doliną rzeki, przez teren gminy Stargard w kierunku półn.-zach., gdzie od Strumian do Goleniowa rzeka płynie przez lasy wąską i krętą doliną, i od Goleniowa do Inoujścia rozlewa się kanałami do dolnej Odry.

Walory kulturowe

Archeologia: – *Rybaki* – rozległe grodzisko wyżynne, posiadało podwójny wał z suchą fosą, który zachował się fragmentarycznie. Na majdanie grodziska znajdują się pozostałości cmentarza rodowego dawnych właścicieli majątku. *Recz* – wczesnośredniowieczne grodzisko, na którym powstał klasztor zakonu cysterek. *Suchanówko* – rozległe wczesno-średniowieczne grodzisko wyżynne położone na morenowym wzgórzu ok. 500 m na północ od ujścia Reczyca do Iny. *Dolice* – wyżynne, stożkowe grodzisko średniowieczne, położone w parku dworskim na cyplu nad Małą Iną. *Krępcowo* – ruiny średniowiecznego zamku von Wedłów na wcześniejszym, wczesnośredniowiecznym grodzisku, położone na wyniesieniu nad brzegiem Iny. Po drugiej stronie miejscowości dwa megalityczne grobowce z okresu neolitu. *Stargard Szczeciński* – słabo czytelne w terenie pozostałości wczesnośredniowiecznego grodu i podgrodzia, położone w rozwidleniu rz. Iny – kanału Młynówki. Najlepiej zachowany północny wał widoczny poza linią murów miejskich między ul. Spichrzową i Młyńską; pozostała część zniszczona przez późniejszą – średniowieczną i nowożytną zabudowę. Zabytki pochodzące z wykopalisk archeologicznych prowadzonych na terenie Starego Miasta można obejrzeć na wystawach w Muzeum w Stargardzie Szczecińskim.

Rzeka Ina ze swoimi dopływami była jednym z ważniejszych czynników rozwoju leżących w jej dorzeczu terenów. Połączenie z Bałtykiem przez Odrę sprawiło, stanowiła szlak żeglugowy, dzięki któremu w XIII w. rozwinęły się miejskie ośrodki - Stargard i Goleniów - działające w handlu hanzeatyckiego. W obu miastach istniały porty a u ujścia Iny założono port do przeładunku

towarów z jednostek rzecznych na statki morskie, konkurujący z portem szczecińskim. Jeszcze w XIX w. po Inie od Goleniowa pływały z towarami specjalne płaskodenne łodzie. Kursowały także parowe statki pasażerskie. Kres żeglugi na Inie nastąpił na przełomie XIX/XX w., spowodowany rozbudową kolei i wysokimi kosztami pogłębiania rzeki.

Obecnie cywilizacyjną rolę rzeki dokumentują zespoły staromiejskie w/w miast, nabrzeża z XVIII-wiecznymi spichlerzami w obu miastach, zabytkowe budowle i urządzenia hydrotechniczne z XIX - pocz. XX w., posadowione zwykle w miejscach o tradycji sięgającej średniowiecza: młyny w Bytowie (gm. Dobrzany), Rybakach (gm. Recz), Stargardzie (zespoły młynów nad Iną i w Kluczewie nad Krąpielą), Poczerninie.

Mosty: w Stargardzie nad Iną i Młynówką, kolejowy most kratownicowy z 1895 nad Iną koło Żarowa, żelbetowy most 12-przęsłowy z 1910 r. nad kanałami na drodze Sowno-Przemocz.

Do dzieł hydrotechnicznych należą także systemy kanałów melioracyjnych (budowany w XVIII w. i nast.) pomiędzy Reczem i Stargardem i od Goleniowa do ujścia rzeki.

Poza dziedzictwem związanym bezpośrednio z rzeką i jej dopływami na tym obszarze spotykamy wsie o zachowanych układach sięgających średniowiecza, z zabudową zagrodową z XIX - pocz. XX w. (Żukowo, Żarowo i Lubowo, Sowno, Strumiany), rezydencje lub ich pozostałości z parkami w: Krąpielu, Stradzewie. Do najstarszych obiektów należą pozostałości zamku (XIV-XV w.) w Krępcowie.

Założenia staromiejskie w Goleniowie, Reczu i Stargardzie wpisane do rejestru zabytków.

Zespół średniowiecznych umocnień wraz z kościołem mariackim z otoczeniem - ustanowiony pomnikiem historii przez Prezydenta RP.

Projektowane parki kulturowe: „Krępcowo” - obszar wsi Krępcowo z relikami zamku nad Iną i z krzyżem pokutnym przy drodze do Strzebielewa.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o zróżnicowanej rzeźbie i krajobrazach: w górnym biegu rzeki malowniczy krajobraz wysoczyzny morenowej poprzecinanej dolinami rzek, wąwozami i jarami, łagodnie pofalowane równiny z otwartymi widokami w środkowym biegu (Suchań - Stargard), lasy Puszczy Goleniowskiej i równinna dolina poprzecinana rowami melioracyjnymi na zachód od Goleniowa.

W dolinie Iny wyznaczono obszary ochrony siedlisk: „Dolina Iny koło Recza” (obejmuje dolinę rzeki Iny na odcinku pomiędzy Reczem, a drogą Suchań – Piasecznik), „Goleniowska Dolina Iny”.

Elementy charakterystyczne

Miasta o średniowiecznej metryce lokowane nad rzeką: Recz, Stargard, Goleniów. Miasta i wsie z zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania związanego z rzeką i jej dopływami: młyny, mosty, miejsca dawnych portów na rzece.

OKK 07 „DOLINA MYŚLI”

Obszar wzdłuż rzeki Myśli od Myślborza do ujścia Myśli do Odry, położony w granicach gmin: Myślbórz, Dębno, Boleszkowice.

Walory kulturowe

Archeologia: na północ od granic *Myślborza*, nad brzegiem jez. Myśliborskiego znajduje się grodzisko użytkowane we wczesnej epoce żelaza, a następnie we wczesnym średniowieczu. Pomimo prac rolnych, które doprowadziły do częściowej niwelacji terenu obiekt jest czytelny i ma

kształt prostokątnego wzniesienia. W niedalekich *Golenicach*, nad brzegiem jez. Golenickiego, znajduje się świetnie zachowane wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate, otoczone fosą i wałem. *Chwarszczany* – we wsi pozostałości komandorii templariuszy i joannitów. Zabytki z wykopaliisk archeologicznych do obejrzenia w Muzeum Pojezierza Myśliborskiego w Myśliborzu, a wkrótce w filii Muzeum w Chwarszczanach. Pomiędzy Chwarszczanami a *Sarbinowem* znajduje się pole Bitwy Sarbinowskiej, stoczonej w 1758 r. przez wojska rosyjskie i pruskie przy udziale Polaków po obu stronach). Była to największa i najbardziej krwawa bitwa wojny siedmioletniej. *Boleszkowice* – na południe od zabudowań miejscowości, na podmokłych łąkach położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate z dobrze zachowanym wałem.

Dzieje osadnictwa średniowiecznego związane są z działalnością templariuszy. W 1232 r. książę wielkopolski Władysław Odonic nadał sprowadzonym przez siebie templariuszom ziemię nad rzeką Myślą. Wówczas po raz pierwszy padła nazwa rzeki „Mizzla”. Nadanie powiększył książę pomorski Barnim I w 1234 r. Templariusze założyli komandorię w Chwarszczanach. Byli fundatorami kościołów w Dargomyślu, Cychrach, Oborzanach.

Większość wsi zakładano na miejscu starszych osad słowiańskich. W latach 60. XIII w. Myślibórz otrzymał prawa miejskie z nadania margrabiego Ottona III brandenburskiego. Nad Myślą na równinie sarbinowskiej walczyły w 1758 r. wojska rosyjskie i pruskie w nie-rozstrzygniętej bitwie wojny siedmioletniej.

Najcenniejsze historyczne układy przestrzenne o znacznym nasyceniu zabytkową substancją to:

- Myślibórz - posiada czytelny szachownicowy układ ulic w granicach Starego Miasta otoczonego pierścieniem kamiennych murów miejskich z bramami (1 poł. XIV w.), gotycki zespół klasztoru poddominikańskiego (2 poł. XIII w., przebud.), kościół farny - ceglany gotyk pocz. XV w., w najstarszej granitowej części sprzed 1262 r. (kiedy to templariusze oddali Myślibórz Brandenburczykom), kaplica z poł. XIV w., ob. muzeum regionalne, kaplica św. Gertrudy - poł. XV w., kapliczka jerozolimska z 1514 r. - jedyna pozostała ze stacji drogi krzyżowej, ratusz klasycystyczny z 1771 r., zachowany zespół licznych kamienic mieszczańskich, a wśród nich wiele w konstrukcji ryglowej, datowanych na XVIII/XIX w. Poza terenem starego miasta: wiatrak typu holender z poł. XIX w., kościół neogotycki z 1907 r., budowle użyteczności publicznej z k. XIX - I. 20.XX w., zespół budynków stacji kolejowej z I. 20.-30.XX w.
- Dębno - nad rz. Kosą dopływem Myśli, zespół zabytkowej zabudowy mieszczańskiej, willowej i przemysłowej eklektycznej i modernistycznej (k. XIX - I. 20. XX w.).
- Chwarszczany - dawna siedziba założonej nad Myślą komandorii templariuszy, z gotycką kaplicą o charakterze obronnym pochodzącą z XIV wieku, z zachowanymi kamiennymi ścianami z XIII w. We wnętrzu gotyckie polichromie.
- Wsie: Cychry, Dargomyśl, Dolsk, Namyślin, Sarbinowo z elementami historycznego zagospodarowania, wśród których można wyróżnić: kościoły w Cychrach (XIII-XIX w.), Sarbinowie (z 1832 r. z ryglową wieżą projektu Schinkla), pałac w Dolsku (XVIII-XIX w.), parki w Barnówku, Dolsku (wg projektu P.J.Lenne'go), zespoły zabudowy zagrodowej z reliktoowo zachowanymi budynkami w ryglowej konstrukcji.

Na Myśli istniały liczne obiekty przemysłowe napędzane wodami rzeki. Po większości z nich pozostały relikty zabudowy (ruiny XVIII w. młyna w Dolsku), stopnie wodne (np. po elektrowni w Barnówku, kuźnicy w Rzeczycach, progi wodne i kanał ulgi w Namyślinie). Istnieją młyny w: Chwarszczanach, Dargomyślu, Cychrach, hydroelektrownia (1922) w Gudziszcu, elektrownia wodna (XIX-XX w.) w Rzeczycach.

Do rejestru zabytków wpisany obszar Starego Miasta w Myśliborzu.

Do wpisu do rejestru zakwalifikowano centrum Dębna - teren z nawarstwieniami od lokacji miasta.

Teren dawnej komandorii z kaplicą w Chwarszczanach - utworzono Park Kulturowy „Chwarszczany”, rekomendowany do ustanowienia pomnikiem historii. Względy proceduralne sprawiły jednak, że decyzją sądową Park Kulturowy przestał istnieć.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Rzeka Myśla w dużej części zachowała swój pierwotny bieg, dzięki czemu koryto często meandruje, tworząc liczne zakola, rozlewiska i stawy przyrzeczne. W górnym biegu przepływa przez obszar chronionego krajobrazu pn. Pojezierze Myśliborsko-Barlineckie, w środkowym biegu przez obszar chronionego krajobrazu pn. Wysoczyzna Gorzowska, dolny bieg i ujście znajdują się na terenie Parku Krajobrazowego Ujście Warty.

Elementy charakterystyczne

Miasta o średniowiecznej metryce: Myślibórz, Dębno, lokowane nad rzeką Myśłą (Dębno nad Kosą). Elementy historycznego zagospodarowania związanego z rzeką – wsie chłopskie z kościołami i rezydencjami o zachowanej kompletnie lub częściowo historycznej strukturze, m.in.: Dolsk, Chwarszczany, Reczyce, Dargomyśl, Cychry, Mostno. Budowle (lub ich relikty) funkcjonujące historycznie na rzece (w Barnówku, Rzeczycach, Namyslinie, Chwarszczanach, Dargomyślu, Cychrach, Gudziszu, Rzeczycach).

OKK 08 „DOLINA DOLNEJ ODRY”

Obszar w granicach geograficznej Doliny Dolnej Odry przyległy do rzeki Odry od wysokości Ognicy (gm. Widuchowa) do ujścia Odry do Zalewu w granicach gmin Widuchowa, Gryfino i Kołbaskowo wraz z jez. Dąbie i osiedlami szczecińskimi położonymi w zasięgu rzeki.

Walory kulturowe

Archeologia: Wszystkie grodziska położone na tym terenie mają wspólną cechę – do ich budowy wykorzystano naturalnie obronne wzgórza morenowe ciągnące się po obu stronach rzeki Odry. *Ognica* - grodzisko wczesnośredniowieczne, położone na morenowej wysoczyźnie przy ujściu Rurzyca do Odry. *Widuchowa* – wczesnośredniowieczne grodzisko położone na cyplu na wysokim brzegu Odry, w dużej części zniszczone przez późniejszy zamek i współczesną zabudowę. *Marwice* - grodzisko usytuowane na najwyższym w okolicy wzgórzu morenowym ok. 2 km na wschód od brzegów Odry. *Kamieniec* – rozległa osada kultury łużyckiej i późniejsze grodzisko wczesnośredniowieczne położone na szczycie morenowego wzniesienia, otoczone głębokimi parowami. *Siadło Dolne* – grodzisko wyżynne, użytkowane pod koniec epoki brązu i w początkach wczesnej epoki żelaza, a także we wczesnym średniowieczu. Położone na wysokim, morenowym skraju doliny. *Police-Mścięcino* – rozległe grodzisko datowane na IX-XII w., zajmujące zniwelowany szczyt morenowego wzniesienia na skraju wysoczyzny.

Odra jest rzeką, która obok Wisły, stanowi nerw terytorialny i historyczny kraju. Nad Odrą w rejonie Cedyni Mieszko I rozgromił wojska margrabię Ottona. Odra odgrywała istotną rolę jako szlak komunikacyjny łącząc Śląsk z morzem. Nadodrzańskie ośrodki miejskie i wiejskie przez wieki żyły z rzeki. Od 1945 r. Odra jest rzeką graniczną. Szczecin, Gryfino, Widuchowa otrzymały prawa miejskie w XIII-XIV w. Z tego też okresu pochodzą wzmianki o wsiach Ognica, Marwice,

Kurów, Siadło Dolne i Górne, w których zachował się historyczny układ oraz zabudowa o walorach zabytkowych.

W Szczecinie historyczna substancja zabytkowa obszaru to: monumentalna zabudowa Wałów Chrobrego z pocz. XX w., tereny portowe - rozległe obszary z kanałami, basenami, nabrzeżami, żurawiami portowymi (w tym zespół portu wolnocłowego na Łasztowni XIX/XX w.) oraz zabudowa mieszkalna i przemysłowa dzielnic nadodrzańskich.

W Gryfinie do najstarszych zabytków należą: gotycki kościół granitowo-ceglany wzniesiony na planie krzyża greckiego z granitowych kwadr (XIII-XVI w.), należący do grupy najstarszych kościołów miejskich, oraz fragmenty kamiennych murów miejskich i Brama Bańska zbudowana z kamienia ok. 1300 r., nadbudowana w XV w.

W Widuchowej: granitowy kościół z 2 poł. XIII w., zespół kamieniczek wzniesionych w konstrukcji ryglowej z XVIII/XIX w., grodzisko wraz z pozostałościami zamku z 1700 r.

Dziedzictwem kulturowym jest także przebieg koryta i infrastruktura techniczna rzeki. W ciągu XVIII, XIX do lat 30. XX w. przeprowadzono prace melioracyjne i regulacyjne, w wyniku których doszło do daleko idących przemian w naturalnym krajobrazie. M.in. w wyniku prac regulacyjnych powstały dwa ramiona Odry - Zachodnie i Wschodnie (Regalica), Międzyodrze - obszar zaliczany obecnie do cenniejszych pod względem przyrodniczym, otwarte, płaskie tereny polderów otoczonych wałami. Zbudowano system urządzeń hydrotechnicznych: jazów (m.in. jaz „Widuchowa z 1914 r.), śluz, przewałów i przepustów wałowych. Te budowle obecnie w większości nie są użytkowane i niszczeją. Niemniej istniejące jeszcze obiekty wzbogacają krajobraz i mogą być atrakcją szlaku wodnego na dolnej Odrze i Międzyodrzu.

Z rzekami integralnie związane są przeprawy. Wprawdzie większość mostów odrzańskich została zniszczona w 1945 r., jednak wiele odbudowano w I. 50. XX w., odtwarzając oryginalną konstrukcję, jak np.: mosty przez Odrę Zachodnią i Wschodnią na trasie Gryfino-Mescherin. Zwodzony most kolejowy z 1935 r. nad Regalicą w Podjuchach jest jedynym czynnym obiektem tego typu w Europie.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Ze względu na duże wartości krajobrazowo-przyrodnicze doliny dolnej Odry w 1993 r. powołano Park Krajobrazowy „Dolina Dolnej Odry”, który zajmuje teren od Widuchowej do Szczecina, pocięty gęstą siecią starorzeczy, kanałów, rowów i rozlewisk - największe w Europie fluwiogeniczne torfowisko z florą i fauną nie spotykaną już w dolinach innych wielkich rzek europejskich. W celu ochrony bogatego świata ptaków powołano wiele rezerwatów m.in. rezerwat Kurowskie Błota - teren lęgowy kormoranów i czapli siwej, dwa obszary specjalnej ochrony Natura 2000: ptasiej „Dolina Dolnej Odry” PLB 320003 i siedliskowej „Dolna Odra” PLH 320037 i Obszar Natura 2000 – Dolna Odra (PLH 320037 (z jez. Dąbie).

Po stronie niemieckiej w 1995 r. utworzono Park Narodowy Doliny Dolnej Odry.

Elementy charakterystyczne

Rzeka ze zróżnicowanym ukształtowaniem terenu po jej obu stronach (skarpy nadrzeczne, wyspy i poldery Międzyodrza), z urządzeniami hydrotechnicznymi, ekspozycja z brzegów i z rzeki panoram Gryfina, Widuchowej (z dominującymi bryłami XIII-wiecznych kościołów) oraz wsi położonych na skarpie i w dolinie rzeki. Miasto Szczecin, którego powstanie i rozwój jest związany z rzeką, a zakłady przemysłowe, stocznie, porty z zabudową z XIX i pocz. XX w. tworzą specyficzny klimat dzielnic nadrzecznych miasta.

OKK 09 „DOLINA GRABOWEJ”

Obszar w północno-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach gminy: Polanów, Sławno, Malechowo i Darłowo, wytyczony wzdłuż doliny rzeki Grabowej, od źródeł w okolicach Polanowa, aż po ujście do rzeki Wieprzy w okolicach Darłówka. „Dolina Grabowej” o szerokości od 2 do 5 km, przecina Wysoczyznę Polanowska i Równinę Sławieńską.

Walory kulturowe

Archeologia: *Przystawy* – wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate, położone nad brzegiem rzeki Grabowej; *Krąg* – grodzisko, *Polanów* – grodzisko, *Niemica* – w centrum wsi, na wyniesieniu znajdowało się grodzisko wczesnośredniowieczne, obecnie stoi tam kościół; *Borkowo* – okazały grobowiec megalityczny z młodszej epoki kamienia (neolitu); *Janiewice* – grodzisko wczesnośredniowieczne o kształcie prostokątnym ze słabo zarysowanym wałem położone nad jez. Chamiec nieopodal rzeki.

Obszar o zróżnicowanym krajobrazie kulturowym ze wsiami dworsko-folwarcznymi (w okolicach Polanowa i Malechowa) oraz typowymi wsiami chłopskimi - w dolnym biegu rzeki, które stanowią również element obszaru „Kraina w Kratę”. Dolina rzeki Grabowej, łącznie z wysoczyzną, sprzyjała osadnictwu, z gospodarką rolno-hodowlaną.

W XIII i XIV w. lokowano wioski związane z dobrami cystersów (np. Gorzyca, Jeżyczi, Malechowo, Niemica, Przystawy, Sulechowo), pozostałe wsie stanowiły własność rodów rycerskich (np. Krąg, Lejkowo, Laski, Ostrowiec, Podgórci, Żegocino). Średniowieczne wsie zachowały historycznie ukształtowane układy ruralistyczne: owalnicowe (np. Niemica), wielodrożne, wykształcone z dawnych wsi placowych (np. Malechowo, Gorzyca, Ostrowiec, Przystawy) i ulicowe – Jeżyce, Jeżyczi, Porzecze.

Historycznie na rzece Grabowej znajdowały się liczne młyny i elementy infrastruktury technicznej (mosty, przepusty, kanały, itp.). Obecnie dzieła hydrotechniczne, zachowały się w: Lejkówku – młyn ryglowy (nieczynny), Nowym Żytniku – elektrownia wodna z 1913 r. oraz Polanowie – młyn. Głównym elementem krajobrazu kulturowego w górnym biegu rzeki jest wieś Krąg (projektowany park kulturowy), o średniowiecznej metryce, związana z rodem von Podewilsów, z zachowanym i użytkowanym renesansowym zamkiem i kościołem oraz XIX-wiecznym parkiem. We wsiach, w środkowej części „Doliny Grabowej” dominującymi elementami są: gotyckie, kamiennie-ceglane kościoły (Ostrowiec, Podgórci, Malechowo, Niemica); XVIII-XIX wieczne zespoły dworsko-parkowe (Bartolino, Ostrowiec, Podgórci, Sulechówko, Żegocino); ryglowe zespoły zabudowy zagrodowej (np. Sulechowo, Paproty, Gorzyca). Cechą charakterystyczną w dolnym biegu rzeki Grabowy są wsie chłopskie, z ryglową zabudową zagrodową, rozplanowane w formie długich ulicówek, o średniowiecznej metryce (Jeżyce, Jeżyczi, Porzecze).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o zróżnicowanej rzeźbie i krajobrazach: w górnym biegu rzeki malowniczy krajobraz wysoczyzny morenowej, ze zwartymi kompleksami leśnymi; w części środkowej łagodnie pofałdowany z czytelną wysoczyzną i szerokimi osiami widokowymi wzdłuż doliny; w części dolnej płaski, o otwartych przestrzeniach. Obszar „Doliny Grabowej” o wybitnych walorach krajobrazowych, z różnorodnością siedlisk i ostoi w ramach Natura 2000: Dolina Grabowej PLH 320003, z rezerwatem przyrody „Wieleń”.

Elementy charakterystyczne

Wsie o średniowiecznej metryce z zabudową zagrodową (ryglową) oraz liczne zabytki architektury gotyckiej (kościół) i renesansowo-barokowej (zamek, dwory). Elementy wodnej infrastruktury technicznej (młyny, elektrownia, mosty i przepusty). Wartości krajobrazowe posiadają przede wszystkim miejscowości usytuowane po obu stronach pradoliny rzeki Grabowej z dalekimi powiązaniem widokowymi.

OKK 10 „DOLINA PARSEŃY”

Obszar doliny i części dorzecza Parsęty, wytyczony od źródeł w okolicach Szczecinka do ujścia w Kołobrzegu, w obrębie gmin: Szczecinek, Barwice, Grzmiąca, Połczyn Zdrój, Białogard, Karlino, Gościno, Dygowo, Kołobrzeg. Obszar objęty ochroną krajobrazu Natura 2000.

Walory kulturowe

Archeologia: *Parsęcko* – pozostałości wczesnośredniowiecznej osady obronnej na pagórku pośród podmokłych łąk nieopodal jeziora, z którego początek bierze Parsęta; *Radacz* - nad jez. Radacz, nieopodal początków Parsęty, przy jego wschodnim i północnym brzegu położone są dwa grodziska wczesnośredniowieczne, jedno z nich z osadą podgrodową; *Ostrowąsy* – pierścieniowate grodzisko wczesnośredniowieczne; *Grzmiąca* – wczesnośredniowieczne grodzisko nizinne otoczone fosą, położone na podmokłych łąkach nad rz. Perznicą – dopływem Parsęty; *Stare Dębno* – średniowieczne grodzisko stożkowate położone na wschodnich obrzeżach miejscowości; *Ostre Bardo* – średniowieczne grodzisko stożkowate, otoczone głęboką fosą; *Białogard* – średniowieczne grodzisko położone na wzgórzu pomiędzy Parsętą i Leśnicą; *Lubiechowo* – wczesnośredniowieczne grodzisko kształtu podkowiastego, położone nad rz. Parsętą, *Kłopotowo* – na wschód od miejscowości nad brzegiem Parsęty znajduje się grodzisko i cmentarzysko kurhanowe datowane na wczesne średniowiecze; *Bardy* – na południe od miejscowości, nad rz. Parsęta znajduje się kompleks osadniczy z wczesnego średniowiecza i średniowiecza, składający się z grodziska oraz sąsiadujących z nim dwóch osad i cmentarzyska kurhanowego; *Świelubie* – nad brzegiem Parsęty znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne z podkowiastym wałem i rozległe cmentarzysko kurhanowe, z którego pochodziły ozdoby wikińskie; *Skronie* – na północ od wsi wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe; *Pustary* – wczesno-średniowieczne grodzisko o charakterze strażniczym, z wklęsłym majdanem, wałem i fosą; *Kopydłowo* – na południe od miejscowości, nad brzegiem Parsęty wczesnośredniowieczne grodzisko z zachowanymi fosą i wałami; *Budzistowo* – kompleks wczesnośredniowiecznych grodzisk i osad podgrodowych, dziś częściowo zabudowanych, będących kolebką Kołobrzegu. *Kołobrzeg* – w północnej części Wyspy Solnej znajdowały się średniowieczne warzelnie soli.

Obszar Dorzecza Parsęty charakteryzował się burzliwymi dziejami ze względu na położenie na szlaku kupieckim (tzw. Szlak Solny), sąsiedztwo wybrzeża morskiego (najazdy Wikingów) oraz zainteresowanie tym terenem różnych państw. Ujście Parsęty do morza stanowiło dogodny warunki do budowy portu i handlu; już w X-XI w. eksploatowane były źródła solankowe w Kołobrzegu. Po wyprawach chrystianizacyjnych Ottona z Bambergu ustanowiono w Kołobrzegu siedzibę biskupstwa. Z okresu średniowiecza pochodzą najstarsze budowle (zabytki) na tym obszarze: gotyckie kościoły w Kołobrzegu i Białogardzie.

Szczecinek – lokowany w 1310 r., w otoczeniu jezior i bagien; w latach 1367-90 księstwo szczecineckie. W czasie wojen krzyżackich na zamku odbyły się dwa zjazdy (1409 i 1423 r.); w XVII

w. zamek był siedzibą wdów Gryfitów. Miasto zniszczone w trakcie wojny 30-letniej. W 1724 r. utworzono powiat szczecinecki. W 1 poł. XX w. rozwój ruchu turystycznego.

Zabytki: gotycka wieża kościoła św. Mikołaja (XVI w.), neogotycki kościół p.w. Narodzenia NMP (1905-08) z 78 m wieżą i XVII-wiecznym wyposażeniem, XIV-wieczne skrzydło Zamku Książąt Pomorskich, cerkiew św. Trójcy (dawniej bożnica), budynek gimnazjum (1879-80), spichlerz z poł. XIX w., park nad jez. Trzesiecko (1875-1903 r.).

Białogard – lokowany w 1299 r. na prawie lubeckim, w 1315 r. siedziba księżęca, od 1386 r. w Związku Hanzeatyckim. Upadek miasta w trakcie wojny 30-letniej, od 1648 r. w posiadaniu Brandenburgii. Od XVIII w. miasto garnizonowe. W poł. XIX w. rozwój przemysłu, budowa linii kolejowych.

Zabytki – układ staromiejski, gotycki kościół p.w. Narodzenia NMP (1310 r.), kościół p.w. św. Jerzego, cmentarz z poł. XIX w., pozostałości murów obronnych z XIV/XV w. z Bramą Wysoką (Połczyńską), piwnice zamkowe z XVIII w., ratusz (1 poł. XIX w.), spichlerz ryglowy (XVIII/XIX w.), zabudowa mieszczańska – domy z oficynami.

Karlino – wzmiankowane w 1240 r., od 1280 r. własność biskupów kamieńskich; 1308 r. zamek w widłach rzek, 1372 r. siedziba biskupstwa kamieńskiego i budowa zamku obronnego. Miasto lokowane w 1385 r., zniszczone w 1409 r. W czasie reformacji zamek biskupi zamieniony na rezydencję. Miasto niszczone w trakcie wojny 30-letniej, XVIII-wiecznych wojen i pożarów (w tym zamku - na miejscu którego powstał browar). Od 2 poł. XIX w. rozwój przemysłu i nowożytniej zabudowy mieszczańskiej.

Zabytki: układ urbanistyczny, kościół p.w. św. Michała Archanioła (1510 r.), zespół dworsko-folwarczny (XIX w.) z przyziemiem XIV-wiecznego zamku, park miejski (XIX w.), spichlerz ryglowy (l. 30. XX w.), ratusz (1908-12 r.), zabudowa mieszczańska (XIX-wieczne domy szachulcowe i kamienice XIX/XX w.).

Kołobrzeg - jedno z najstarszych miast na Pomorzu, gród z warzelnią soli, ustanowiony w 1000 r. siedzibą biskupstwa. Ponownie przejęte przez Polskę za czasów Bolesława Krzywoustego (1103 r.). W latach 1187-1227 pod panowaniem Duńczyków. 1255 r. nastąpiła lokacja miasta na prawie lubeckim; w XIII i XIV w. był to silny ośrodek hanzeatycki. W czasie wojny 30-letniej Kołobrzeg znalazł się pod panowaniem Szwecji, następnie podlegał Brandenburgii. Zniszczony w trakcie wojny 7-letniej i wojen napoleońskich. Od poł. XIX w. nastąpił rozwój uzdrowiska nadmorskiego. Miasto uległo znacznym zniszczeniom w czasie II wojny światowej.

Zabytki: układ staromiejski, konkatedra p.w. Wniebowzięcia NMP (bud. 1280-1301, odbudowana po 1945 r.), zespół klasztorny diakonis (2 poł. XIX w.), parki kołobrzeskie (XIX-XX w.), pozostałości umocnień twierdzy kołobrzeskiej (reduta, przyczółki, latarnia), zespół fortów (1807 r.), Baszta Prochowa (XIV w.), ratusz (1364, 1829-32 zbudowany wg projektu K. Schinkla), kamienica Schliffenów (XV w.), pałac rodziny Braunschweig (XVIII/XIX w.), elewatory, magazyny, kamienice. Obszar o zróżnicowanym krajobrazie kulturowym ze wsiami chłopskimi, dworsko-folwarcznymi, kolonizacyjnymi, o zróżnicowanych założeniach przestrzennych – pierwotnych placowych i ulicowych, rozwiniętych w wielodrożnice (w okresie rozwoju gospodarki folwarcznej). Liczne przykłady zabytkowej architektury sakralnej: gotyckiej, XIII-XV-wiecznej (np. Budzistowo, Wrzosowo), ryglowej (np. Buślary), neostylowej; podworskiej i chłopskiej – w tym obiekty wzniesione w tradycyjnej technice ryglowej.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar doliny Parsęty, na całym biegu, od źródła w okolicach Szczecinka do ujścia w Kołobrzegu objęty (wzdłuż rzeki) ochroną krajobrazu Natura 2000. Rzeka przepływa meandrowato przez tereny nizinne, za wyjątkiem moren w górnym biegu. Brzegi lesiste, wysokie, miejscami uregulowane i obwałowane. Parsęta wraz z dorzeczem o stosunkowo mało zniszczonym ekosystemie.

Elementy charakterystyczne

Zespół osadniczo - cywilizacyjny w urozmaiconym krajobrazie doliny rzeki Parsęty. Miasta z infrastrukturą (Szczecinek, Białogard, Karlino, Kołobrzeg), wartościowe układy ruralistyczne z tradycyjną zabudową, liczne zabytki architektury sakralnej (Białogard, Kołobrzeg), zespoły dworsko-parkowo-folwarczne, obiekty techniki wodnej i przemysłu, obiekty obronne oraz zabytki archeologiczne (okolice Dygowa).

OKK 11 „DOLINA PŁONI”

Obszar wzdłuż rzeki Płoni od Barlinka do ujścia do jez. Miedwie wraz z terenami wokół jeziora, rozciągający się na obszarze gmin: Barlinek, Przelewice, Warnice, Kobylanka, Stare Czarnowo i Stargard Szczeciński.

Walory kulturowe

Archeologia: *Przywodzie* – grodzisko późnośredniowieczne, położone na krawędzi doliny rzeki, prostokątne w kształcie z czytelnymi wałami i fosą. *Ukiernica* – we wsi znajduje się dobrze zachowany grobowiec kurhanowy z epoki brązu. *Gardziec* – na piaszczystej wysepce pośród podmokłych terenów doliny Płoni znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko o kolistym kształcie, przez obiekt przebiega droga. *Ryszewko* – na południowo-zachodniej krawędzi wysoczyzny okalającej jez. Miedwie znajduje się grobowiec kurhanowy.

Obszar w północnej części historycznie znajdujący się w granicach księstwa Zachodniopomorskiego do poł. XVII wieku. Na południe od Przelewic we władaniu Brandenburczyków od 2 poł. XIII w. Istotny udział w zagospodarowaniu terenów w rejonie rzeki mieli cystersi, sprowadzeniu do Kołbacza w 1173 r. przez kasztelana szczecińskiego Warcisława Świętoborzycza.

Cystersi wzniesli w Kołbaczu kościół wraz z zabudowaniami klasztorными i gospodarczymi. Całe założenie klasztorne otoczono murem oraz wodami Płoni i kanału. Z historycznego założenia, realizowanego w latach 1210-1247 i 1254-1347, pozostały: romańsko-gotycki kościół (najstarsza ceglana świątynia pomorska) na planie krzyża łacińskiego, jednonawowy (pierwotnie trójnawowy), z rozetą maswerkową w szczycie zachodnim (porównywaną z rozetą katedry w Chartres); część zachodniego skrzydła klasztorного(refektarz konwersów); dom opata i Baszta Więzienna (1 ćw. XIV w.) będąca pozostałością systemu obronnego; stodoła (1 poł. XIV w.). Zespół gotyckich budowli pocysterskich w Kołbaczu posiada wybitne walory historyczne i artystyczne.

Cystersi budując jazy młyńskie na Płoni spiętrzyli wody jeziora o prawie 2,5 m, co spowodowało zalanie terenów niżej położonych i połączenie wód jeziora Miedwie z wodami jezior Płoń i Będgoszcz. W XVIII w. przeprowadzono szeroko zakrojone prace melioracyjne w rejonie Miedwia, co spowodowało obniżenie poziomu wód do stanu obecnego.

W granicach włości cysterskich leżały m.in. wioski: Żelewo, Wierzbno, Stary Przylep, Zaborsko.

Wierzbnio od XIV w. posiadało prawa miejskie. Nadal jest czytelny plan ulic miejskich, plac rynkowy z XV-wiecznym gotyckim kościołem.

Do miejscowości z dobrze zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania należą:

- Karsko z pałacem (1889-91) i parkiem (XIX w.),
- Koszewko z zespołem dworsko-parkowym (poł. XIX w.), kościołem gotyckim z barokowym zwieńczeniem wieży,
- Koszewo z pałacem (XIX - pocz. XX w.), parkiem (założenie krajobrazowe rozciągające się nad Miedwiewem), kościołem z XV w.,
- Niepołcko - ryglowy dwór z pocz. XIX w. z parkiem,
- Lubiatowo z późnogotyckim kościołem (XV w.), pałacem neogotyckim oraz zabudowaniami popołowarskimi (m.in. murowany gołębnik z k. XIX w.),
- Przywodzie - wieś owalnicowa z kościołem gotyckim, w murze otaczającym cmentarz przykościelny zachowała się XV-wieczna bramka,
- Stary Przylep - barokowy kościół z 1681 r.,
- Żuków - gotycki kościół (XIV w.), pałac z 1877 z parkiem.

Nad Płonią w granicach Barlinka znajdują się trzy dawne osady młyńskie, z zachowanymi budynkami młynów (ryglowe i murowane).

Zespół pocysterski w Kołbaczu - projektowany pomnik historii.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Południowa część doliny Płoni znajduje się w granicach Barlinecko-Gorzowskiego Parku Krajobrazowego. Całą dolinę wraz z jez. Miedwie objęto ochroną w ramach sieci Natura 2000 (PLH320006) Rzeka w górnym biegu płynie w głębokiej dolinie o lesistych zboczach. Na Równinie Pырzycko-Stargardzkiej przepływa przez jez. Płoń, a następnie przez południową część jez. Miedwie i małe jez. Żelewko.

Elementy charakterystyczne

Krajobraz doliny rzeki z jeziorami Płoń i Miedwie. Założenie pocysterskie w Kołbaczu. Wsie z metryką średniowieczną (czytelne układy, zespoły zabudowy o walorach zabytkowych, kościoły z XIII-XV w.). Młyny w Barlinku.

OKK 12 „DOLINA REGI”

Obszar rozciągający się w otoczeniu rzeki Regi i jej dopływów od jej źródeł w okolicach Świdwina do ujścia do Bałtyku w Mrzeżynie.

Walory kulturowe

Archeologia: *Cieszeniewo (Gm. Świdwin)* – średniowieczne grodzisko typu stożkowatego, położone ok. 100 m od brzegu rzeki. Obiekt założony na planie prostokątnym, czytelne w terenie. *Lipce (Gm. Świdwin)* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate z wklęsłym majdanem, położone ok. 250 m. na zachód od brzegu rzeki. *Niemierzyno (Gm. Świdwin)* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate, z wklęsłym majdanem położone bezpośrednio nad brzegiem rzeki. Miejsce to było prawdopodobnie użytkowane we wcześniejszym okresie przez ludność kultury łużyckiej, jako osada obronna. *Świętoborzec (Gm. Łobez)* – grodzisko wczesnośredniowieczne położone na wzniesieniu na południowym brzegu rzeki, pomiędzy korytem rzeki a jeziorem. Obiekt został częściowo zniszczony, ale w jego południowej partii

czytelna jest fosa. *Unimie (Gm. Łobez)* – grodzisko wczesno-średniowieczne położone na południowym brzegu jez. Dobieszewo, na wzgórzu pośród podmokłych łąk, przecięte przez tory kolejowe. *Worowo (Gm. Łobez)* – grobowiec kurhanowy z epoki brązu położony na wysoczyźnie sąsiadującej z doliną Regi. *Karwowo (Gm. Łobez)* – na północ od miejscowości na skraju doliny rzeki położone jest cmentarzysko kurhanowe datowane na wczesne średniowiecze. Zlokalizowano tu 16 grobów o różnych kształtach, z obstawami kamiennymi. Na południe od miejscowości, nieopodal zachodniego brzegu jez. Karwowo, zlokalizowane jest rozległe grodzisko wczesnośredniowieczne, otoczone podwójną linią wałów. *Starogard Łobeski (Gm. Resko)* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate, położone nad brzegiem rzeki. *Resko* – na zachód od miasta, na południowym brzegu rzeki położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate z dobrze zachowanymi wałami, w których czytelna jest brama. *Płoty (Gm. Iłowo)* – w mieście na zakolu rzeki, doskonale zachowane wczesnośredniowieczne grodzisko, usytuowane na naturalnym wzniesieniu, czytelny czworokątny majdan i fosa od strony południowej. *Lubin (Gm. Gryfice)* – na północ od miejscowości, na zakolu Regi, położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko o podkowiastym kształcie, otoczone z trzech stron wałami. *Bielikowo (Gm. Brojce)* – wczesnośredniowieczne grodzisko położone na naturalnym wzgórzu w widłach Regi i Mostowej. *Gąbin (Gm. Trzebiatów)* - na południe od miejscowości, na północnym brzegu Regi na wzgórzach zlokalizowane jest cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej. *Trzebiatów* - w północnej części Starego Miasta, w zakolu Regi zlokalizowane było wczesnośredniowieczne grodzisko. W późniejszych czasach przez wzniesienie grodziska poprowadzono mury miejskie. Nad Regą położonych jest sześć historycznych miast: Świdwin, Łobez, Resko, Płoty, Gryfice i Trzebiatów.

Świdwin: w XII wieku istniał tu gród pomorski na szlaku handlowym z Kołobrzegu do Wielkopolski. W XIII wieku został on przekazany przez księcia Barnima I zakonowi norbertanów z Trzebiatowa. Później włączony do Nowej Marchii. Do najstarszych budowli należą: zamek, którego początki sięgają XIII w., kolejno rozbudowany w XIV, XV i XVI i w XVIII w. (obecnie w architekturze zamku czytelna jest zarówno faza gotycka jak i barokowa); gotycki kościół mariacki (1338 r.- XV w.); fragment średniowiecznych murów miejskich i Brama Kamienna (XIV w.).

Łobez: powstały w XII w. gród nad Regą. Pierwsze wzmianki o mieście należącym do rodu Borków pochodzą z k. XIII wieku. Miasto zostało znacznie zniszczone w 1945 r. Kościół parafialny pochodzi z XV w. i został ufundowany przez v. Borków, przebudowywany w XVII, XIX w. i w latach 70.XX w.

Resko: istniał w XI-XIII w. gród z osadą w zakolu Regi. Gród był jedną z książęcych siedzib obronnych. Około poł. XIII w. gród wraz z połową osady księżęta przekazali w lenno rodowi Borków, którzy w latach 1260-1270 w miejscu grodu zbudowali zamek. W 1277 r. (lub 1288) założyli miasto na prawie lubeckim, otoczone murami obronnymi w XIV w., zlikwidowanymi ostatecznie

w l. 30. XIX w., kiedy nastąpiła rozbudowa miasta. Historię miasta dokumentują zabytki: ceglany gotycki kościół farny z ok. 1400 r., Wzgórze Zamkowe kryjące ruiny zamku Borków, ratusz z 1 poł. XIX w., zabudowa mieszczańska z poł. XIX - pocz. XX w.

Płoty: początkowo istniał gród w zakolu Regi, w 1277 r. nastąpiła lokacja miasta. Miasto wyróżnia się istnieniem dwóch zamków: „Starego” postawionego na wzgórzu nad Regą w XIII w.,

przebudowanego w XVI i XVII w. (renesansowy); „Nowego” – zbudowanego w XVII w., na pocz. XX w. gruntowanie przebudowanego (neorenesansowy, wieloskrzydłowy, z oficynami i bramami), otoczonego parkiem.

Gryfice: miasto lokowane w 1262 r. przez księcia Warcisława III w miejscu wcześniejszych (X w.) osad. Pod koniec XIII w. rozpoczęto budowę kościoła farnego, w 1300 r. murów obronnych z trzema bramami. Miasto należało do Hanzy. Od 1724 r. były siedzibą powiatu. W 1882 r. Gryfice uzyskały połączenie kolejowe ze Szczecinem i Kołobrzegiem. Dzieje miasta dokumentują m.in. zabytki: pozostałości murów obronnych z Basztą Prochową (XV w.) oraz bramami Kamienną (XIV-XVI w.) i Wysoką (XIV-XV w.), kościół mariacki należący do najpiękniejszych ceglanych far gotyckich Pomorza, kaplica św. Jerzego (XV w.), kamienice mieszczańskie (pocz. XIX w. - XX w.), zespół młyński z systemem hydro-technicznym nad Regą (XIX/XX w.).

Trzebiatów: najstarsza wzmianka o Trzebiatowie pochodzi z 1180 (wg innych źródeł – 1170 r.) w dokumencie fundacyjnym wystawionym przez księcia Kazimierza I dla zakonu norbertanów z Lund. Gdy zakonnicy przybyli na pocz. XIII w. do Białoboków k/Trzebiatowa nad Regą istniał już gród z osadą targową i kościołem. Potwierdzeniem znaczenia osady była lokacja miasta na prawie lubeckim w 1277 r. przez księcia Barnima I. Na pocz. XIV w. kupcy trzebiatowscy, należący do Hanzy, uzyskali pełną kontrolę nad handlem na Redze oraz portem u jej ujścia, co stało się przyczyną konfliktu z Gryficami. W 2 poł. XV w. kupcy z Trzebiatowa sfinansowali budowę nowego portu (Mrzeżyno) wraz z nowym korytem Regi. W 1534 r. Trzebiatów był miejscem sejmiku pomorskiego decydującego o wprowadzeniu reformacji. Od XVIII w. w mieście stacjonował garnizon. W ciągu XIX w. i na pocz. XX w. nastąpiła rozbudowa miasta, powstały nowe gmachy użyteczności publicznej, dzielnice willowe. Trzebiatów należy do miast o wyjątkowym nasyceniu zabytkową substancją. Wśród licznych zabytków można wymienić m.in.:

- Stare Miasto z pozostałościami murów obronnych, Basztą Kaszaną (XIV w.), kościołem NMP (1303-1370) i ratuszem (1poł. XV w., 1701), pałacem (kryjącym relikty murów klasztoru norbertanek) oraz licznie zachowaną zabudową mieszczańską (XV-XX w.),
- Przedmieście Kołobrzeskie z kaplicą św. Jerzego (XV w.), cmentarzem ewangelickim,
- Przedmieście Gryfickie z gotycką kaplicą św. Gertrudy (XV w.), XIX-wiecznym zespołem budynków dawnej szkoły grenadierów (k. XIX w. - pocz. XX w.), parkiem miejskim (poł. XIX w.), oraz kamienicami i willami o znacznych walorach architektonicznych,
- Jaromin z założeniem szpitalnym z pocz. XX w.

Na Redze funkcjonuje wiele budowli i urządzeń hydrotechnicznych pozostałych po bogatym niegdyś zagospodarowaniu rzeki m.in.: elektrownie wodne z 1 ćw. XX w. w Trzebiatowie, Lisowie (gm. Płoty) – elektrownia "Likowo", w: Prusinowie (gm. Łobez) - elektrownia "Prusinowo", Resku, Smoleńcinie (gm. Gryfice) - elektrownia "Rejowice", w Płotach, zespół młyński w Gryficach oraz port rybacki w Mrzeżynie.

Na terenach wiejskich w dolinie Regi osadnictwo posiada równie starą metrykę jak w/w miasta. W północnej części, w rejonie Trzebiatowa, występują wsie z czytelnie zachowanymi układami (owalnica, okolnica) i zabudową zagrodową (z przykładami budownictwa ryglowego). W rejonie Gryfic, Reska, ku źródłom Regi, dominują wsie chłopsko-folwarczne, z rezydencjami oraz licznie zachowanymi parkami.

Zespoły staromiejskie w Świdwinie, Resku, Płotach, Gryficach, Trzebiatowie wpisane są do rejestru zabytków. Teren starego miasta w Trzebiatowie typowany do ustanowienia pomnikiem historii. Projektowane parki kulturowe: wieś Trzebusz, Strzmiel z XVIII-wiecznym dworem.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Krajobraz na całej długości Regi jest bardzo zróżnicowany. W dolnym biegu Regi tereny zostały silnie przekształcone przez działania melioracyjne, przede wszystkim zabudowania hydrotechniczne. Powyżej Reska rzeka ma naturalny bieg. Środkowy odcinek doliny rzecznej przecina tereny morenowe o zróżnicowanej rzeźbie terenu. Typowo górski charakter posiada górny odcinek do Trzebiatowa. Dalej rzeka płynie przez otwarte tereny nadmorskie, podmokłe, poprzecinane rowami melioracyjnymi.

Elementy charakterystyczne

Miasta założone nad Regą z zabytkami dokumentującymi ich dzieje od XII-XIII w. Tereny wiejskie z zachowaną zabudową chłopską i rezydencjonalną. Liczne parki. Materialne świadectwa gospodarki związanej z rzeką: młyny (m.in. zespół młyński w Gryficach), elektrownie wodne z okresu k. XIX - pocz. XX w. (w Trzebiatowie, Płotach, Lisowie, Prusinowie). Obszar o wybitnych walorach kulturowych i krajobrazowych.

OKK 13 „DRAWIEŃSKI”

Obszar w granicach gminy Drawno, obejmujący Drawno wraz z grupą wsi (Barnimie, Chomętowo, Dominikowo, Konotop, Niemieńsko, Podegrodzie) położonych na południe od miasta na otwartym terenie otoczonym lasami.

Walory kulturowe

Archeologia: *Prostynia* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate położone na płn. brzegu Drawy. *Chomętowo* – grobowiec kurhanowy położony ok. 500 m. na wschód od miejscowości. *Drawnik* – wczesnośredniowieczne grodzisko, położone na wysokim, zachodnim brzegu Drawy, nieopodal jej ujścia do jez. Adamowo.

Drawno - wzmiankowane w 1313 r. należało do rodu Wedlów, którzy w XIII w. zbudowali tu zamek, rozbudowany ok. 1600 r., z którego pozostały malownicze ruiny na wysokiej skarpie nad jeziorem. W XV w. wzniesiono kościół, przebudowywany i modernizowany – w k. XVII w. dobudowano masywną wieżę w szkieletowej konstrukcji.

Drawno i sąsiednie miejscowości, zostały stosunkowo późno lokowane (XIV-XVI w.), zachowały walory historyczne. W Barnimiu i Dominikowie znajdują się kamienne kościoły (XV-XVI w.) - z wieżami dobudowanymi w XVII-XVIII w.: ryglową w Dominikowie i drewnianą w Barnimiu.

W XVIII-XIX w. rozbudowywano rezydencje i folwarki. Po okazałych pałacach z XVIII/XIX w. (Barnimie, Chomętowo, Konotop) pozostały ruiny położone na terenie parków z urozmaiconą gatunkowo zielenią. W parku w Barnimiu znajdziemy lipę i dęby pozostałe ze starego drzewostanu puszczy nad Drawą. W l. 1922-30 w Niemieńsku zbudowano neorenesansowy pałac myśliwski, dobrze zachowany (łącznie z układem i wyposażeniem wewnątrz).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Położenie w otulinie Drawieńskiego Parku Narodowego, na terenach rolniczych otoczonych lasami. Rzeka Drawa.

Elementy charakterystyczne

Położenie na otwartych terenach rolniczych okolonych lasami. Harmonijne sprzężenie przyrody i elementów antropomorficznych: miasteczka Drawno z ruinami zamku Wedłów, parki z pozostałościami zabudowy rezydencjalnej i folwarcznej, tradycyjna zabudową wsi.

OKK 14 „GRANITOWE KOŚCIOŁY”

Obszar położony w północno-wschodniej części gminy Mieszkowice obejmujący miasto Mieszkowice oraz wsie: Goszków, Kamionka, Kłósów, Kurzycko, Sitno, Troszyn, Zielin i Smolnica w gminie Dębno.

Walory kulturowe

Tereny od 2 poł. XIII w. opanowane przez margrabiów brandenburskich. Przejęte na krótko w 1 poł. XV w. przez krzyżaków. W tym czasie (1433 r.) Mieszkowice i okoliczne wsie zostały splądrowane i spalone przez oddziały czeskich husytów. Prawa miejskie otrzymały Mieszkowice w 1297 roku. Na koniec XIII wieku datuje się najstarsze kamienne partie kościoła mariackiego z granitowym portalem. Wkrótce po lokacji miasta rozpoczęto budowę kamienno-ceglanych murów obronnych. Z końca XIII wieku pochodzą także najstarsze znane wzmianki o okolicznych wioskach (Kłósów, Kurzycko).

Założenie staromiejskie w Mieszkowicach należy do najlepiej zachowanych w województwie. Otoczone niemal na całym obwodzie murami z Basztą Prochową, gotyckim kościołem mariackim (XIV-XV w.) z partiami starszych granitowych murów, licznie zachowaną zabudową mieszczańską (zespół kamienic ryglowych), ratuszem z XIX w.

Wsie o średniowiecznej metryce posiadają historyczne układy (owalnice), z kościołami posadowionymi centralnie na placu o kształcie wrzeciona, otoczonego zabudową zagrodową, z budynkami lokowanymi szczytowo (głównie w Kłosowie, Troszynie) i kalenicowo do ulicy. Zabudowa wsi murowana z cegły (budynki mieszkalne) i ceglano-kamienia (bud. gospodarcze, folwarczne). Kościoły z 2 poł. XIII - pocz. XIV w. z granitowej kostki układanej w regularnych rzędach, rozbudowane o wieże w XVIII-XIX wieku, tworzą dominanty kulturowe i przestrzenne większości wsi na tym obszarze, znajdują się w: Goszkowie, Kurzycku, Kłosowie, Troszynie, Smolnicy, Zielinie.

Układy większości wsi były rozbudowywane o założenia rezydencjalno-folwarczne w XVIII-XIX w. Do najstarszych należy dobrze zachowany zespół pałacowo-parkowy w Zielinie (k. XVIII w.). Założenia parkowe w: Goszkowie, Wierzchlasie, Troszynie (XVIII w.).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar położony w otulinie Cedyńskiego Parku Krajobrazowego. Ukształtowanie otwartych terenów o rolniczym charakterze pozwala na obserwacje z dalekich widoków zabudowy miejscowości akcentowanych wieżami kościołów.

Elementy charakterystyczne

Staromiejski układ przestrzenny Mieszkowic z zachowanymi budowlami z początków funkcjonowania miasta (kościół mariacki, mury obronne), należący do najlepiej zachowanych w województwie. Zespół wsi o średniowiecznej metryce, w których występuje historyczna zabudowa o utrzymanej oryginalnej architekturze (4 ćw. XIX - pocz. XX w.), założenia

rezydencjalne, parki o genezie XVIII-wiecznej. Wyróżnikiem obszaru jest grupa wczesno-gotyckich kościołów granitowych.

OKK 15 „KALISZ POMORSKI I OKOLICE”

Obszar w południowej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Kalisz Pomorski, obejmujący miasto Kalisz Pomorski oraz wsie Giżyno, Pomierzyn, Poźrzadło Wielkie, Stara Studnica, Sienica.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie poligonu drawskiego w pobliżu nieistniejącej już miejscowości *Nowy Łowicz* – zlokalizowane jest rozległe cmentarzysko kurhanowe ludności kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich oraz na wyniesieniu na rozlewiskach nad jez. Zły Łęg grodzisko wczesnośredniowieczne z czytelną linią wałów. Kolejne grodzisko na terenie poligonu znajduje się w okolicy nieistniejącej miejscowości *Mielno Stargardzkie*, na wyspie na jeziorze. Na obrzeżach poligonu, w dostępnej strefie w miejscowości *Głębokie*, w zakolu rzeczki Głęboka znajduje się średniowieczne grodzisko stożkowate, otoczone mokrą fosą. Na północ od miasta *Kalisz Pomorski*, na wzgórzu otoczonym głębokimi jarami znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko. *Bralin* – na południe od miejscowości, na podmokłych łąkach doliny rzeki Korytnicy znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate. Na południe od miejscowości *Dębsko*, na północnym, wyniosłym brzegu jez. Dominikowie Wielkie zlokalizowane jest cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza.

Kalisz Pomorski – miasto o metryce średniowiecznej (lokacja 1303 r.), odbudowane po pożarze w kon. XVIII w. i znacznie zniszczone w czasie II wojny światowej. Elementy zabytkowe: układ urbanistyczny starego miasta, XVI-wieczny zamek (przebudowany na klasycystyczny pałac), barokowo-klasycystyczny kościół z 1730 r., (wg projektu Johanna Philippa Gerlacha), XIX-wieczny park pałacowy oraz pojedyncze przykłady XIX i XX-wiecznej zabudowy mieszczańskiej i publicznej.

Wsie na obszarze kulturowo-krajobrazowym o metryce średniowiecznej, o założeniach owalnicowych (Giżyno, Poźrzadło Wlk.) lub rozbudowane w wielodrożnice (Siennica) oraz z zespołami dworsko-folwarcznymi (Pomierzyn).

Najcenniejszymi elementami wiejskiego krajobrazu kulturowego na tym obszarze są:

- średniowieczne (placowe) układy przestrzenne (np. Giżyno, Poźrzadło Wlk.);
- zabytkowe, XVIII-wieczne, ryglowe kościoły w Giżynie i Poźrzadło Wlk.;
- zespoły rezydencjonalno-parkowo-folwarczne w Giżynie i Starej Studnicy;
- historyczna struktura zabudowy chłopskiej (zagrodowej), odzwierciedlająca pierwotne podziały własnościowe (Pomierzyn, Poźrzadło Wlk.) z licznymi elementami architektury ryglowej (np. Sienica) i XX-wiecznej, ceglanej;
- cmentarze wiejskie ze starodrzewem (np. Poźrzadło Wlk., Sienica).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconej (pofałdowanej) rzeźbie terenu, rozplanowany na Pojezierzu Drawskim, z licznymi ciekami i oczkami (w tym jeziorami) wodnymi, otoczony zwartym kompleksem leśnym. Wsie rozplanowane na szerokich polanach.

Elementy charakterystyczne

Obszar obejmujący miasto Kalisz Pomorski (układ urbanistyczny, pałac Wedłów – po odbudowie, barokowy kościół, elementy nowożytnej zabudowy mieszczańskiej i publicznej) oraz średniowieczne wsie, o historycznych zespołach ruralistycznych, z ryglowymi (XVIII-wiecznymi) kościołami, założeniami dworsko-folwarcznymi oraz zabudową zagrodową.

OKK 16 „KRAINA BORKÓW”

Obszar w granicach gminy Węgorzyna i południowych krańców gminy Radowo Małe.

Walory kulturowe

Archeologia: *Cieszyno* – na południe od miejscowości, przy południowym brzegu jeziora Woświn znajdują się 2 grodziska wczesnośredniowieczne z czytelnymi wałami. *Ginawa* – na wschód od miejscowości na obu krańcach strugi łączącej Brzeźnicką Węgorzę z jez. Dubie zlokalizowane są dwa grodziska wczesnośredniowieczne. *Trzebawie* – na południe od miejscowości, u nasady półwyspu wcinającego się w jez. Woświn zlokalizowane jest wczesnośredniowieczne grodzisko nizinne otoczone czytelną do dziś fosą. *Przytoń* - na zachodnim brzegu jez. Przytońskiego, na kopulastym pagórku, odciętym fosą od reszty wzniesień znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko.

Rozwój średniowiecznego osadnictwa wiąże się z działalnością rodu Borków, do których od końca XIII w. należały rozległe włości w rejonie Łobza, Reska i Węgorzyna z wzniesionymi tam zamkami. Po zamku w Węgorzynie pozostała nazwa ulicy Zamkowej.

Pierwsze wzmianki o wsiach na tych terenach pochodzą z 2 połowy XIII w.

Pierwotne układy lokacyjne wsi (w większości owalnice) uległy przekształceniu w ciągu XVII-XIX w. w wyniku lokalizacji w ich obrębie folwarków z siedzibami właścicieli. Niemniej w wielu miejscowościach pozostały czytelne pierwotne układy, ponieważ zachowały się kościoły w pierwotnej lokalizacji, w obrębie nawsia. Obecnie istniejące kościoły pochodzące (głównie z XVIII wieku), zastąpiły starsze budowle zniszczone podczas wojny 30-letniej (1618-1648). Ryglowe kościoły XVIII-wieczne znajdują się w miejscowościach: Cieszyno, Gardno, Ginawa, Kąkolewice, Mielno, Trzebawie, Przytoń, Rekowo, Siedlice. Średniowieczne kościoły pozostały w Sielsku i Zwierzynku, w XVIII w. dobudowano do nich ryglowe wieże. Kościoły otoczone są cmentarzami wygrodzonymi murkami (z reguły kamiennymi).

W zabudowie wsi obecnie dominują domy murowane (elewacje tynkowane, klinkierowe), które od k. 4 ćwierci XIX w. zastępowały tradycyjne na tych terenach budynki ryglowe. Tego typu zabudowa pozostała już nielicznie w Rekowiu, Siedlicach, Mielnie, Sielsku.

Po dawnych siedzibach właścicieli majątków pozostały głównie parki. Neobarokowy pałac w Lesięcinie jest w ruinie. Pozostały dwory w Podlipcach i Przytoni.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar położony w zasięgu Pojezierza Ińskiego, Drawskiego oraz Wysoczyzny Łobeskiej, bardzo atrakcyjny krajobrazowo, o urozmaiconej, pagórkowatej rzeźbie terenu, z licznymi jeziorami i ciekami. Położenie na wyniesieniach, wzgórzach, pozwala na ekspozycję zabudowy wiejskiej i kościołów.

Elementy charakterystyczne

Wsie o metryce średniowiecznej (czytelne owalnice), z zespołami zabudowy zagrodowej z okresu 4 ćw. XIX - pocz. XX w., XIX-wiecznymi parkami podworskimi. Wyróżnikiem obszaru jest bardzo liczny zespół ryglowych kościołów z XVIII wieku.

OKK 17 „KRAINA W KRATĘ”

Obszar w płn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, stanowiący fragment większego obszaru kulturowego „Kraina w Kratę”, położonego w woj. pomorskim. Zachodniopomorski obszar kulturowo-krajobrazowy „Kraina w Kratę” obejmuje gminy: Darłowo i Postomino oraz część gmin: Sławno, Malechowo. W sensie geograficznym jest to makroregion Pobrzeża Koszalińskiego, z Wybrzeżem Słowińskim i Równiną Sławieńską oraz dolinami rzek Grabowy i Wieprzy.

Walory kulturowe

Archeologia: *Kopań* – owalne grodzisko nizinne użytkowane we wczesnym i późnym średniowieczu, zlokalizowane na południowym brzegu jez. Kopań; *Ostrowiec* – wczesnośredniowieczne grodzisko o kształcie podkowiastym z dobrze zachowanymi wałami, położone na północnym brzegu jez. Ostrowieckiego; *Rusinowo* – grobowiec megalityczny, *Wrześnica* – grodzisko wczesnośredniowieczne, pierścieniowate, położone nad brzegiem rz. Wieprzy; *Stary Kraków* – na zachód od miejscowości, nieopodal rz. Wieprzy znajduje się wyżynne grodzisko użytkowane we wczesnym i późnym średniowieczu oraz cmentarzysko kurhanowe datowane na epokę brązu; *Sławsko* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate położone pośród podmokłych łąk nad rz. Wieprzą.

Jest to rozległy obszar kulturowo-krajobrazowy, którego głównym wyznacznikiem są: dobrze zachowane, średniowieczne układy ruralistyczne, wkomponowane w nieprzekształcony - w większości - krajobraz naturalny oraz liczne zespoły zabudowy chłopskiej wzniesionej w technice ryglowej, które nadają temu regionowi specyficzny charakter, określany we współczesnych koncepcjach zagospodarowania przestrzennego i rozwoju gospodarczego jako „kraina w kratę”.

Najstarsze wsie na tym obszarze mają metrykę XII wieczną (np. Sławsko), a większość wsi zostało założonych w XIII i XIV wieku na tzw. prawie niemieckim (np. Słowino, Stary Kraków, Krupy). W XIV wieku 25 wsi (osad) na obszarze ziemi sławieńskiej należało do cystersów w Bukowie Morskim, pozostałe stanowiły własność książęcą lub należały do miast: Sławna, Darłowa lub Koszalina. W okresie reformacji dobra poklasztorne i książęce weszły w skład domeny darłowskiej, która była jedną z największych na Pomorzu Zachodnim. Wsie na tym obszarze zachowały status wsi chłopskich i tylko w nielicznych powstały folwarki. Po XIX-wiecznych reformach uwłaszczeniowych doszło do wzmocnienia własności chłopskiej oraz dynamicznego rozwoju rolnictwa, a także lokowania nowych kolonii.

Cechą charakterystyczną na tym obszarze są zwarte wsie o założeniach okolicznych (np. Łącko), owalnicowych z szachownicowym układem pól (np. Słowino, Stary Kraków, Sławsko, Gorzyca, Iwięcino) oraz ulicowych – łanowych (np. Boleszewo, Jerzyce, Wierciszewo). Dominantą układów przestrzennych są centralnie usytuowane kościoły, często o metryce średniowiecznej (np. Łącko, Sławsko, Krupy, Stary Jarosław, Iwięcino). Do poł. XX w. ważnym elementem w strukturze przestrzennej na tym obszarze były wsie rybackie z zabudową ryglową (Dąbki, Wicie).

Zabudowa zagrodowa tworzy zwarte pierzeje, odzwierciedla historycznie wykształcone podziały własnościowe, z czytelną typologią gospodarstw: pełnorolne, zagrodnicze, małorolne, chałupnicze

– wyrobnicze. W krajobrazie wsi wyróżniają się czworoboczne zagrody zamknięte, z budynkiem bramnym na froncie oraz chałupą w głębi siedliska. Najstarsze obiekty ryglowe mają metrykę XVIII-wieczną (np. chałupa saska w Krupach), ale dominują budynki XIX-wieczne (chałupy, stodoły, obiekty inwentarskie i gospodarcze), o historycznych formach architektonicznych i wystroju. Pojedyncze chałupy ryglowe (np. w Krupach i Słowinie) są wpisane do rejestru zabytków i podlegają prawnej ochronie konserwatorskiej.

Budynki te charakteryzowały się użytecznością i praktycznością, były wznoszone z ogólnodostępnych materiałów (drewno, glina, słoma, trzcina), przez miejscowych rzemieślników, w oparciu o stosunkowo proste i sprawdzone konstrukcje, adekwatne do lokalnych warunków klimatycznych.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym krajobrazie, zaakcentowany przez: dolinę rzeki Grabowej i Wieprzy (w ich dolnym biegu); zwarte kompleksy leśne w okolicach Słowina (w tym z rezerwatem Słowińskie Błota) i Starego Krakowa, trzy jeziora przymorskie (Bukowo, Kopań i Wicko) oraz rozległe tereny rolnicze. W ramach obszaru chronionego Natura 2000 występują: Słowińskie Błota (PLH 320016), Jezioro Bukowo (PLH 320041), Dolina Wieprzy (PLH 220038).

Elementy charakterystyczne

Ryglowe budownictwo wiejskie, które jest „zapisem” dziejów kolejnych pokoleń, odzwierciedleniem lokalnej tradycji, a także stanowi etnohistorycznie utrwalony element w krajobrazie kulturowym. Zasób tradycyjnego budownictwa ludowego (w tym zespoły zabudowy zagrodowej) wyróżnia ten obszar na tle pozostałych regionów Pomorza Zachodniego. Wsie o historycznej strukturze przestrzennej i architektonicznej: Słowino, Łącko, Krupy, Iwęcino, Sławsko, Stary Jarosław, Bielkowo, Pękanino, Stary Kraków, Staniewice.

OKK 18 „POJEZIERZE DRAWSKIE”

Obszar w środkowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Czaplinek, Ostrowice. Jest to teren Pojezierza Drawskiego oraz Drawskiego Parku Krajobrazowego.

Walory kulturowe

Archeologia: liczne grodziska wczesnośredniowieczne i średniowieczne, położone w naturalnie obronnych miejscach nad brzegami jezior i zakolach rzek: *Kluczewo* (nad północnym brzegiem jez. Prosono), *Piasieczno* (nad jez. Drawsko w miejscu ujścia Drawy), *Sikory* (nad jez. Dołgie Wielkie), *Stare Drawsko* (na przesmyku pomiędzy jeziorami Drawsko i Żerdno), *Drawsko Pomorskie* (na wschód od miasta nad rz. Drawą), *Gudowo* (na północ od jez. Linowo, nad strugą wpadającą do jez. Lubie), *Lubieszewo* (na półwyspie jez. Lubie), *Mielenko Drawskie* nad jez. Wilże), *Nętno* (na wyspie na jez. Gęgnowskim), *Oleszno* (na przesmyku pomiędzy jez. Czaple Wielkie i Krężno Małe), *Suliszewo* (nad jez. Chociebądz Wielki), *Żółtowo* (na półwyspie pomiędzy jez. Dębno Wielkie i Dębno Małe), *Żółte* (na półwyspie jez. Zarańskiego), *Donatowo* (na półwyspie jez. Kłęckiego)

Osadnictwo wczesnośredniowieczne związane było z plemionami słowiańskimi. Od 1286 r. tereny ziemi czaplineckiej należały do templariuszy, z komandorią w Czaplunku i zamkiem. Po kasacji zakonu tereny przypadły joannitom (od 1345 r., z tego okresu pochodzi zamek w Starym Drawsku). Przygraniczne położenie tego obszaru sprzyjało licznym konfliktom zbrojnym. Z okresu średniowiecza pochodzą: najstarsze fragmenty zamków w Starym Drawsku i Złocieńcu, kościoły

św. Trójcy w Czaplunku i Złocieńcu, układy staromiejskie oraz założenia ruralistyczne. Po zniszczeniach XVII-wiecznych wojen obszar ten znalazł się ostatecznie w granicach Brandenburgii, następnie Prus. Z XVII i XVIII w. pochodzą kościoły ryglowe, barokowy pałac w Siemczynie. Od poł. XIX w. na tym obszarze budownictwo ryglowe było wypierane przez zabudowę ceglana, (działały tu liczne cegielnie). W przestrzeni wsi lokowano neostylowe kościoły z kamienia łamanego i cegły, zespoły folwarczne, a na obrzeżach starych wsi powstawały kolonie chłopskie.

Czaplinek: założony w 1291 r. przez templariuszy; do XVII w. była to najdalej na północ wysunięta warownia Polski. Zachowany układ staromiejski, z historyczną zabudową, z zabytkowym ratuszem oraz dwoma kościołami o wartościach ponadregionalnych (p.w. Św. Trójcy – XIV/XV w., przebudowany w XVIII w., z barokowym ołtarzem; p.w. Św. Krzyża – 1829-30, wg projektu K. Schinkla), zabudowa mieszkalna (parterowa i piętrowa).

Złoceniec: założony w 1333 r. przez margrabiów brandenburskich – był miastem prywatnym, a zamek siedzibą rodu Wedłów, a od XVI w. - Borków. Średniowieczne miasto rozbudowane zostało w XIX i XX w. – powstały przedmieścia z przemysłem ceramicznym. Zabytki: ruiny (piwnice) gotyckiego zamku; gotycki kościół, przebudowany w XVII i XIX w.; park zamkowy z alejami; XIX i XX-wieczne kamienice.

Osadnictwo wiejskie: na tym obszarze występują wsie zwarte, o historycznie ukształtowanym układzie ruralistycznym. Na uwagę zasługują wsie owalnicowe - z kościołami na nawsiu (np. Rzepowo, Sikory), wielodrożnice (np. Rakowo), widlice. Dominują wsie z zespołami dworsko-folwarcznymi (np. Rzepowo, Siemczyno, Warnięg). Zespoły folwarczne z wielkokubaturowymi budynkami inwentarskimi, stodołami, gorzelniami, czworobocznymi podwórzami oraz dworem (z parkiem) na osi założenia. Zabudowa wiejska (zagrodowa) tworzy zwarte pierzeje, o stosunkowo niewielkiej skali zagród, z chałupami na froncie parceli. Pojedyncze przykłady zabudowy ryglowej np. młyn w Głębocku (1898 r.), kościół w Siecinie (1818 r.) i Starym Worowie (1689 r.), dom w Czarnkowie (XIX w.).

Układy staromiejskie w Czaplunku i Złocieńcu są wpisane do rejestru zabytków. We wsiach Siemczyno i Stare Drawsko rekomendowano utworzenie parków kulturowych. Obszar sąsiaduje (przylega od północy) do OKK 22 „Szwajcaria Połczyńska”.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar (łącznie z otuliną) położony na Pojezierzu Drawskim, o urozmaiconej (polodowcowej) rzeźbie terenu. Przeważają wysoczyzny polodowcowe i moreny czołowe. Cechą dominującą jest bogactwo jezior, o zróżnicowanych kształtach i wielkości, w tym duże jez. Drawsko, Siecino, Krosino, Rakowskie. Cały obszar znajduje się w dorzeczu rzeki Drawy, w ramach Drawskiego Parku Krajobrazowego, podlega również ochronie Natura 2000: Jeziora Czaplineckie (PLH 320039), Ostoja Ptasia: Ostoja Drawska (PLB 320019).

Elementy charakterystyczne

Zespoły miejskie w Czaplunku i Złocieńcu, wsie o historycznych układach przestrzennych i zabudowie (Głębocek, Siemczyno, Stare Drawsko, Chlebowo, Dołgie, Przytoń, Cieszyno, Darskowo, Stare Worowo, Warnięg) oraz obszary o wybitnych walorach krajobrazowych.

OKK 19 „REWALSKA WĄSKOTORÓWKA”

Obszar przyległy do kolejki wąskotorowej na odcinku Gryfice – Rewal – Trzebiatów.

Walory kulturowe

Archeologia: *Trzebiatów* - w północnej części Starego Miasta, w zakolu Regi zlokalizowane było wczesnośredniowieczne grodzisko. W późniejszych czasach przez wzniesienie grodziska poprowadzono mury miejskie. *Skalno* – wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate położone na łąkach nad strumieniem wpadającym do jez. Liwia Łuża. *Witno* – grodzisko wczesnośredniowieczne położone jest na północ od miejscowości na wyniesieniu otoczonym podkowiatym wałem i podmokłymi łąkami.

Koleje wąskotorowe na Pomorzu Zachodnim zaczęto budować pod koniec XIX w. W powiecie gryfickim w 1893 r. zawiązано Stowarzyszenie do Budowy Kolejki Wąskotorowej z Gryfic do Niechorza. Pierwsze pociągi na tej trasie pojechały w lipcu 1896 r.

W październiku 1898 r. oddano do użytku połączenie z Gryfic do Dargosławia, jako odcinek kolejki łączącej powiat gryficki z kołobrzeskim. W latach 1905-1907 przedłużono tę linię do Trzebiatowa, a do 1913 r. połączono Trzebiatów z Mrzeżynem i Niechorzem. Pierwotnie kolejka służyła do transportu produktów z lokalnych folwarków. Na przystankach budowano głównie budynki magazynowe i rampy, jak np. w Rybokartach, gdzie pozostał najstarszy na trasie kolejki budynek magazynowy. Wraz z rozwojem funkcji wypoczynkowych w nadmorskich miejscowościach, kolejka stawała się popularnym środkiem komunikacji pomiędzy miastami Gryfice, Trzebiatów z wybrzeżem. Na stacjach kolejowych w Trzebiatowie, Gryficach, Niechorzu, Rewalu, Pogorzelic, Mrzeżynie powstały budynki do obsługi pasażerów. Wszystkie otrzymały podobny program (poczekalnia, kasy, weranda letnia, mieszkanie dla kolejarzy) i formę wykorzystującą motywy architektury uzdrowiskowej. Na stacjach m.in. we Włodarce, Rogozinie, budynki dworcowe nawiązują do lokalnej zabudowy wiejskiej.

Budynki dworcowe w wymienionych miejscowościach powstałe w latach 1903-1913/1914 zachowały się w niemal niezmienionej architekturze.

Na trasie kolejki zbudowano dziesiątki obiektów inżynieryjnych (nasypy, mosty, przepusty, kładki). Do najciekawszych należy żelbetowy most kratownicowy nad Regą koło Nowielic, w którego budowie (1912 r.) zastosowano nowatorskie rozwiązania.

Dziedzictwo kulturowe terenów w otoczeniu kolejki odzwierciedla bogate dzieje obszaru. Od średniowiecznych założeń staromiejskich w Trzebiatowie i Gryficach, gotyckich kościołów, po XIX-wieczną zabudowę wsi, z rezydencjami m.in. w Rybokartach i Dreżewie, gdzie znajdują się pałace należące do grupy najlepszych przykładów architektury neogotyckiej na Pomorzu. W pasie nadmorskim występują obiekty specyficzne dla tej strefy: zabudowa kurortowa z pocz. XX w., wprawdzie przekształcana niewłaściwymi działaniami inwestorskimi, ale jeszcze widoczna m.in. w Niechorzu, oraz latarnia morska w pobliżu Niechorza, uruchomiona 1 grudnia 1866 r. - ośmioboczna wieża latarni sięga wysokości ok. 45 m.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Kolejka wiedzie przez teren na ogół równinny o zróżnicowanych krajobrazach: od otwartych o charakterze rolniczym, poprzez leśne, po dolinę przymorską z rozległymi łąkami. Do szczególnie atrakcyjnych krajobrazów należy pas nadmorski z ekspozycją latarni morskiej w Niechorzu oraz

odcinki trasy w rejonie miast Gryfic i Trzebiatowa z ekspozycją sylwet tych miast, zdominowanych masywami kościołów mariackich.

Elementy charakterystyczne

Kolejka wąskotorowa - zabytek techniki - z zachowanymi w dużym stopniu budynkami i obiektami inżynierskimi prezentującymi przykłady nowatorskich rozwiązań. Urozmaicony krajobraz naturalny i eksponowane dominanty historyczne (latarnia morska, sylwety miast, wieże kościołów) postrzegane z dalekich perspektyw przez podróżujących kolejką.

OKK 20 „SKARPA NADODRZAŃSKA”

Obszar położony na zachodnich krańcach gmin Cedynia i Mieszkowice, wzdłuż skarpy nadodrzańskiej, w granicach którego znajdują się miejscowości: Stary Kostrzynek, Stara Rudnica, Siekierki (gm. Cedynia), Stare Łysogórki, Gozdowice, Stary Błeszyn i Czelin (gm. Mieszkowice).

Walory kulturowe

Wsie posadowione na wysokiej skarpie nad doliną Odry z udokumentowaną XIII-XIV-wieczną metryką. Do najstarszych należy Czelin, w którym znajduje się kościół wzniesiony z granitowych ciosów w XIII w. Pomimo zniszczeń powstałych w trakcie forsowania Odry w 1945 r. zachowały się do dzisiaj elementy historycznej kompozycji architektoniczno-przestrzennej wsi nadodrzańskich, w których dominowała zabudowa zagrodowa wznoszona w konstrukcji ryglowej. Tego typu zabudowa najliczniej występuje w Starych Łysogórkach. Reliktowo zachowana w Starym Kostrzynku, Starym Błeszynie, Starej Rudnicy. Dominantami przestrzennymi i historycznymi pozostały kościoły w Starym Kostrzynku (XV/XVI w.), Starej Rudnicy (mur., k. XIX w.), Gozdowicach (z XIII/XIV w., przebudowany w szacie barokowej w 1 poł. XVIII w.). Obiektami dokumentującymi współczesną historię tego terenu jest cmentarz wojenny żołnierzy I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach (z pomnikiem wykonanym w 1961 r. przez Sławomira Lewińskiego znanego szczecińskiego rzeźbiarza).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar położony w Dolinie Dolnej Odry, na stromej skarpie. Krawędź doliny jest bardzo zróżnicowana pod względem ukształtowania terenu. Poprzecinana jest licznymi dolinami o stromych krawędziach przechodzących miejscami w rozgałęzione jary i wąwozy. Szczególnie urozmaicona rzeźba terenu charakteryzuje zbocza doliny w rejonie Siekierek, Starej Rudnicy i Starego Kostrzynka. Widok ze skarpy na dolinę rzeki.

Niemal cały obszar znajduje się w granicach Cedyńskiego Parku Krajobrazowego.

Elementy charakterystyczne

Obszar integracji wybitnych walorów krajobrazowych z zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania - wsie o zabytkowych układach, z pozostałościami tradycyjnej ryglowej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej i kościołami tworzącymi dominanty historyczno-przestrzenne.

OKK 21 „SUCHAŃSKI”

Obszar położony w Gminie Suchań, rozciągający się wzdłuż drogi krajowej nr 10 od południa ograniczony doliną Iny, obejmujący Suchań i wsie w otoczeniu.

Walory kulturowe

Archeologia: *Suchanówko* - rozległe wczesnośredniowieczne grodzisko wyżynne położone na morenowym wzgórzu ok. 500 m na północ od ujścia Reczycy do Iny. W nieodległej *Wapnicy*, na półwyspie jez. Wapnickiego i na przesmyku pomiędzy jez. Wapnickim i jez. Pod Topołami zlokalizowane są 2 grodziska wczesnośredniowieczne.

Obszar historycznie związany z księstwem zachodniopomorskim i ziemią stargardzką. Przez Suchań przechodził szlak handlowy ze Szczecina przez Stargard, Recz na południowy- wschód. Traktu strzegł m.in. gród w Suchaniu. W ciągu XIII w. ziemie na wschód od Stargardu w okolicach Suchania przeszły w posiadanie zakonów cysterek i joannitów. W 1248 r. Barnim I przekazał cysterkom z Marianowa m.in. wieś Słodkówko. Joannici ze Stargardu otrzymali od Bogusława I (przed 1187 r.) Suchań oraz kilka wsi. W Suchaniu istniała komandoria joannitów. Suchań od 1784 r. był siedzibą domeny - zarządu majątkami państwowymi. W 1840 r. oddano do użytku szosę Stargard – Piła, prowadzącą przez Suchań (obecna droga nr 10). Działania wojenne nie dotknęły tych terenów, a po wojnie nie założono gospodarstw państwowych, dzięki czemu utrzymany został charakter typowych wsi chłopskich.

Sieć osadnicza, układ komunikacyjny, rozplanowanie wsi, budowle sakralne na tym terenie powstały w średniowieczu. Nosowo, Suchanówko, Słodkówko, Słodkowo posiadają czytelnie zachowane założenia owalnicowe z zabudową chłopską obiegającą nawsie. Istniejąca zabudowa zagrodowa pochodzi z okresu od poł. XIX po lata 20-30. XX w. Występują także relikty zabudowy ryglowej. W Suchaniu zachował się zespół licznej małomiasteczkowej zabudowy (w tym ryglowej). Najstarszy kościół pozostał w Suchanówku – z końca XIII w. - z granitowej kostki z wieżą późnogotycką (z XV w.) i barokowym hełmem. Pozostałe kościoły późnogotyckie z XV-XVI w., z barokowymi wieżami. W kościele w Suchaniu (1491-1492) zachowało się renesansowe i barokowe wyposażenie. Dawny cmentarz przykościelny otoczony murem, z dwiema gotyckimi (XV w.) bramkami. Na rynku w Suchaniu przeprowadzono niedawno prace rewaloryzacyjne. Zachowały się także młyny: w Suchanówku (ryglowy z lat 20.XIX w.) i Suchaniu (cegłany, wzniesiony w przedziale 4 ćw. XIX – pocz. XX w.).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Otwarte rolnicze tereny łagodnie pofalowanej Równiny Pyrzycko-Stargardzkiej.

Elementy charakterystyczne

Miasteczko Suchań i wsie chłopskie - Sadłowo, Sadłówko, Suchanówko, Nosowo - zespół miejscowości o średniowiecznej metryce z kościołami, charakteryzujących się owalnicowym układem, zespołami tradycyjnej zabudowy chłopskiej (2 poł. XIX w, stosunkowo liczne przykłady budownictwa ryglowego), posiadających wyraźną ekspozycję w otwartym terenie.

OKK 22 „SZWAJCARIA POŁCZYŃSKA”

Obszar w środkowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Połczyn Zdrój, Czaplinek, Barwice, Ostrowice. Jest to teren Pojezierza Drawskiego, części Drawskiego Parku Krajobrazowego oraz Rezerwatu Doliny Pięciu Jezior.

Walory kulturowe

Archeologia: liczne wczesnośredniowieczne i średniowieczne grodziska zakładane zwłaszcza w południowej części obszaru, nad jeziorami lub ciekami wodnymi w miejscach naturalnie obronnych: *Kluczewo* (nad północnym brzegiem jez. Prosino), *Piaseczno* (nad jez. Drawsko w miejscu ujścia Drawy), *Sikory* (nad jez. Dołgie Wielkie), *Stare Drawsko* (na przesmyku pomiędzy jeziorami Drawsko i Żerdno), *Donatowo* (dwa grodziska na półwyspie jez. Klęckiego), *Popielewo* (dwa grodziska zlokalizowane na południe od miejscowości), *Połczyn Zdrój* (grodzisko wyżynne położone na południe od miasta na wzniesieniach morenowych), *Ostre Bardo* (grodzisko stożkowate o stromych stokach, otoczone głęboką fosą), *Buślary* (wyżynne grodzisko położone na cyplu nad rz. Żwirnicą), *Ostrowąsy* (grodzisko pierścieniowate, o kształcie zbliżonym do czworokąta), *Stare Koprzywno* (grodzisko pierścieniowate położone nad jez. Koprzywno). Ponadto w okolicach Gronowa, z dala od utartych szlaków znajduje się cmentarzysko kurhanowe wraz z kręgami kamiennymi z okresu wpływów rzymskich.

Osadnictwo wczesnośredniowieczne związane z plemionami słowiańskimi. Od 1286 r. tereny ziemi czaplineckiej należały do templariuszy, z komandorią w Czaplinku. Przygraniczne położenie tego obszaru sprzyjało licznym konfliktom zbrojnym. Z okresu średniowiecza pochodzą: najstarsze fragmenty zamku i kościoła w Połczynie Zdroju. Po zniszczeniach w czasie XVII-wiecznych wojen obszar ten znalazł się ostatecznie w granicach Brandenburgii i Szwecji, następnie Prus.

Połczyn Zdrój (miasto – uzdrowisko): lokowane w 1337 r. przez władców pomorskich, następnie własność rodziny Wedłów i Manteuffłów. W 1688 r. odkryto źródła lecznicze, powstało uzdrowisko, rozwinięte w XIX wieku. Zabytki to m.in.: XV-wieczny (gotycki) kościół przebudowany w XIX w., zamek z końca XIII w., (wielokrotnie przebudowywany), urbanistyczny układ miasta z zabudową XIX i XX wieczną, dzielnica uzdrowska z budynkami XVIII-XIX w., młyn i browar (XIX w.).

Osadnictwo wiejskie: na tym obszarze występują wsie zwarte, o historycznie ukształtowanym układzie ruralistycznym. Na uwagę zasługują wsie owalnicowe (z kościołami na nawsiu), wielodrożnice, widlice oraz wie ulicowe (np. Chłopowo, Toporzyk). Dominują wsie z zespołami dworsko-folwarcznymi oraz wsie folwarczne (np. Brusno, Kocury) z wielokubaturowymi budynkami inwentarskimi, stodołami, czworobocznymi podwórzami oraz dworem (z parkiem) na osi założenia. Zabudowa wiejska (zagrodowa) tworzy zwarte pierzeje, o stosunkowo niewielkiej skali zagród, z chałupami na froncie parceli.

Pojedyncze przykłady zabudowy ryglowej oraz dominująca zabudowa ceglana z okresu 2 poł. XIX – 1 ćw. XX w.

Obszar Szwajcarii Połczyńskiej sąsiaduje i przenika się z OKK 18 „Pojezierze Drawskie”.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o wybitnych wartościach krajobrazowo-przyrodniczych w obrębie Drawskiego Parku Krajobrazowego i Natury 2000, składa się z kilku regionów o urozmaiconej rzeźbie terenu i wysokich wartościach przyrodniczych.

Rezerwat Pięciu Jezior (Jez. Krzywe, Krąg, Długie, Głębokie, Małe) – chroni morfologiczne formy Pojezierza Drawskiego, rozplanowany został na obszarze 230 ha, z kompleksami leśnymi, dolinami polodowcowymi, stromymi zboczami (do 55 m), które nadają temu obszarowi specyficzny wygląd i charakter.

Przełom rzeki Dębnicy – rzeka z polodowcowym „kanionem”, o malowniczym otoczeniu.
Spyczna Góra - okazałe wzniesienie utworzone przez lodowiec.

Elementy charakterystyczne

Połczyn-Zdrój (zespół miejsko-uzdrowiskowy), wsie o wartościowych układach i zabudowie (Luboradza, Polne, Czarne Wielkie, Kluczewo, Żerdno, Nowe Worowo) i wybitnych walorach krajobrazowych. W ramach obszaru można wyróżnić polodowcową krainę Dębnicy i Drawy jako teren o wyjątkowych walorach krajobrazowo-kulturowych, który jest kreowany na produkt turystyczny przez trzy współpracujące gminy: Barwice, Czaplunek i Połczyn-Zdrój.

OKK 23 „ŚLADAMI GROPIUSA”

Obszar w środkowej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Drawsko Pomorskie i Mirosławiec, w obrębie Pojezierza Drawskiego. Obszar z silnie zaakcentowanym szlakiem kulturowym na trasie: Drawsko Pomorskie – Jankowo – Żołędowo - Mirosławiec – Gudowo – Drawsko Pom.

Walory kulturowe

Archeologia: *Drawsko Pomorskie* – na wschód od miasta, w zakolu rzeki Drawy znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko nizinne ze słabo już dziś czytelnym wałem. *Mirosławiec* – we wschodniej części miasta znajdują się pozostałości siedziby rodu von Blankenburg – czworokątne wyniesienie oblane fosą, które może być miejscem wcześniejszego średniowiecznego zamku i wczesnośredniowiecznego grodziska.

Obszar tematyczny (park tematyczny), związany z wczesnymi projektami architektonicznymi Waltera Gropiusa, wybitnego architekta, twórcy Bauhausu. Obiekty powstałe w latach 1906 – 1914 charakteryzują się połączeniem funkcjonalizmu z oszczędną formą architektoniczną oraz odejściem od historyzmu w kierunku nowoczesności.

Jankowo Pom. - murowano/ryglowy spichlerz folwarczny z wieżą ciśnięć, o rozczłonkowanej bryle (1906 r.); dom dla robotników folwarcznych, o kubicznej bryle (1906 r.).

Drawsko Pom. - willa Metznera (1906 r.), łącząca cechy historyczne i współczesne; bank - Dramburger Kreis Sparkasse (1912-1914), w stylu wczesnego Bauhausu.

Żołędowo – czterorodzinny dom folwarczny (1907 r.), w dawnym majątku von Brockhausenów.

Gudowo – krochmalnia Starkefabrik Kleffel (1911 r), o kubicznej bryle i charakteryzująca się funkcjonalizmem.

Mirosławiec – spichlerz (1913/14 r.), nawiązujący stylistyką do dzieł Petera Behrensa.

Inne wartości kulturowe (zabytki) na tym obszarze to m.in.:

Drawsko Pomorskie: kościół p.w. Zmartwychwstania Pańskiego, gotyk ceglany z XIV-XV w.; plebania, murowana z ok. 1800; średniowieczny układ urbanistyczny Starego Miasta; fragmenty murów obronnych (XIV-XV w.); dawny ratusz, murowany z końca XVIII wieku; dawny magazyn solny, ryglowy, o XVIII-wiecznej metryce, zabudowa mieszcząca z XIX i 1 połowy XX w.

Mirosławiec: kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1721 r., z neogotycką wieżą; cmentarz rodowy na Górze Piaskowej (XIX); kirkut (cmentarz żydowski) z XVIII w.; majdan zamkowy z relikiami zamku (XIV w.), XIX-wieczne domy ryglowe.

Gudowo: owalny układ przestrzenny wsi; kościół p.w. św. Barbary z 2 połowy XVII w. (barok), przebudowany w latach 1715-16 z historycznym wyposażeniem; zabudowa zagrodowa, ryglowa (XIX w.).

Mielenko Drawskie: kościół p.w. MB Królowej Polski, ryglowy z 1662 r. (wg projektu M. Daniela); zespół pałacowo-parkowy (XIX w.).

Karwice: pałac murowany, neogotycki z początku XIX wieku, park krajobraz., pocz. XIX w. – obecnie własność wojska.

Prawnej ochronie obszarowej podlegają na tym terenie układy staromiejskie w Drawsku Pomorskim i Mirosławcu. Obszar ten (OKK 23) częściowo pokrywa się z OKK 15 „Kalisz Pomorski i okolice”.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym krajobrazie, w obrębie Pojezierza Drawskiego i Równiny Drawskiej, wytyczony w osi jez. Lubie i doliny rz. Drawy, o znacznym zalesieniu (ob. w ramach kompleksu Poligonu Drawskiego). Ochronie w ramach Natura 2000 podlegają: Jezioro Lubie i Dolina Drawy (PLH 320023).

Elementy charakterystyczne

Miejsca związane z projektami architektonicznymi Waltera Gropiusa: Drawsko – willa, bank, Jankowo – spichlerz, czworak, Żołędowo – czworak, Gudowo – krochmalnia, Mirosławiec – spichlerz. Całość znajduje się wokół jez. Lubie, na trasie między Drawskiem a Mirosławcem.

OKK 24 „ŚWIĘTE GÓRY”

Obszar w płn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach miasta Koszalin i gmin: Sianów i Polanów. Jest to obszar szlaku pielgrzymkowego, od Góry Chełmskiej w Koszalinie do Góry Polanowskiej (wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 206); trzecia góra znajduje się w Rowokole k/Smołdzina, w woj. pomorskim.

Walory kulturowe

Archeologia: w Koszalinie od pradziejów ważną rolę religijną pełniła Góra Chełmska – od pogańskiego miejsca kultu do chrześcijańskiego cmentarza w średniowieczu. Polanów – na terenie obecnego i w jego okolicach zlokalizowanych było we wczesnym średniowieczu kilka osiedli, na terenie jednego z nich w centrum miasta powstał później zamek.

Od XIII do XVI wieku były to znane w Europie pielgrzymkowe miejsca kultu Maryjnego, z kaplicami na Chełmskiej Górze (1 poł. XIII w.), Świętej Górze Polanowskiej (XIV w.) oraz Górze Rowokół (XIV/XV). W okresie średniowiecza miejsca te odegrały ważną rolę w kontekście życia duchowego (pątniczego), a także pełniły rolę czynnika miastotwórczego i żeglugowego.

Największą sławą cieszyła się kaplica na Chełmskiej Górze, pod patronatem cysterek koszalińskich (1278 – XVI w.), otoczona szczególną czcią. Kaplica na Świętej Górze k/ Polanowa słynęła z cudownego obrazu Matki Bożej, bogatego wyposażenia oraz zawsze otwartych drzwi. Po wprowadzeniu reformacji świątynie zostały opuszczone, a z czasem rozebrane; na Górze Chełmskiej koło Koszalina w XIX w. wprowadzono funkcję rekreacyjną (wieża widokowa). Po 1989

r. przekazane Kościołowi Rzymskokatolickiemu, stały się (po 450 latach „uśpiania”) miejscami żywego kultu Maryjnego. Na Górze Chełmskiej zamieszkały siostry z Szensztackiego Instytutu Sióstr Maryi, wybudowano Kaplicę Matki Bożej Trzykroć Przedziwnej. Na Świętej Górze k/Polanowa powstała Pustelnia Franciszkańska z kaplicą Matki Bożej Bramy Niebios. Fenomen tych miejsc świętych polega na tym, że człowiek ich nie wybiera, lecz jedynie odkrywa, niekiedy po długich latach przerwy.

Wzdłuż liczącej 33 km drogi Koszalin – Polanów usytuowanych jest 6 wsi o metryce średniowiecznej (Maszkowo, Szczeglino, Mokre, Kościernica, Naclaw, Jacinki) oraz kilka wsi w strefie przyległej do tego szlaku o walorach historyczno-przestrzennych. Wsie średniowieczne objęte są strefami ochrony konserwatorskiej. Odnotowano zabytki architektury, np. gotycki kościół w Kościernicy, szachulcowy kościół w Garbnie, zespoły dworsko-parkowe w Naclawiu, Kościernicy oraz liczne przykłady drewnianego budownictwa ryglowego zakwalifikowane do wpisu do rejestru zabytków, cmentarze poewangelickie, kaplice grobowe (Kościernica), zabytki techniki („Czerwony Most” w Polanowie).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o wybitnych walorach estetyczno-krajobrazowych i nieprzekształconym środowisku przyrodniczym. W bezpośrednim sąsiedztwie i otoczeniu obszaru „Święte Góry” znajdują się rezerваты przyrody „Jodły Karnieszewickie”, florystyczny rezerwat „Wieleń”, faunistyczny „Rezerwat na rzece Grabowej”, obszary chronionego krajobrazu „Koszaliński Pas Nadmorski”, „Okolice Polanowa”, „Okolice Żydowo-Biały Bór”.

Na uwagę zasługują zwarte kompleksy leśne Puszczy Koszalińskiej, otwarte przestrzenie Wysoczyzny Polanowskiej” oraz pomnikowe aleje przydrożne (np. bukowa, Kościernica - Jacinki).

Elementy charakterystyczne

Szlak pielgrzymkowy o tradycji średniowiecznej i znaczeniu ponadregionalnym. Teren nasycony zabudową ryglową, kościołami o średniowiecznej proveniencji oraz zespołami dworsko-folwarcznymi. Trasa między dwiema górami, z miejscami kultu religijnego (kaplice i stacje drogi krzyżowej) oraz elementami krajobrazu naturalnego i komponowanego (aleje). Obszar łączy wybitne walory krajobrazu naturalnego, elementy dziedzictwa kulturowego oraz wartości niematerialne – kultu religijnego.

OKK 25 „TRZEBIEŻ”

Obszar w północnej części gm. Police położony nad Zalewem Szczecińskim, od zachodu ograniczony lasami Puszczy Wkrzańskiej, obejmujący miejscowości Trzebież, Niekłończyca, Uniemyśl.

Walory kulturowe

Najstarszą miejscowością na tym obszarze jest Trzebież, wzmiankowana na pocz. XIV w. Niekłończyca i Uniemyśl założone zostały w XVIII wieku. Miejscowości te należą do lepiej zachowanych pod względem walorów zabytkowych na terenach podlegających przekształceniom wynikającym z położenia w zasięgu wpływów Polic i Szczecina. W Trzebieży występują elementy historycznego zagospodarowania związanego z położeniem nad Zalewem (port rybacki) oraz w sąsiedztwie Puszczy Wkrzańskiej (osiedle domów leśników), rozwojem funkcji rekreacyjnych

w okresie międzywojennym oraz rozbudową linii kolejowej ze Szczecina (zespół ceglanych budynków stacji kolejowej z wieżą wodną - pocz. XX w.). W zabudowie dominują murowane domy z pocz. XX w., zachowały się także budowle starsze: wzniesiony w 1745 r. kościół, nad którego bryłą góruje drewniana barokowa wieża. W sąsiedztwie kościoła - dwa budynki zbudowane w konstrukcji ryglowej: pastorówka z pocz. XIX w. i budynek mieszkalny z k. XVIII w.

Niekoľńczyca jest przykładem bardzo dobrze zachowanej wsi z okresu kolonizacji fryderycjańskiej z czytelnymi elementami pierwotnego założenia: układem szerokiej ulicówki, parcelacją, liniami zabudowy, charakterem zabudowy zagrodowej o niewielkiej skali oraz kościołem z 1778 r. w konstrukcji ryglowej. Dominuje historyczna zabudowa z okresu od 4 ćw. XIX - pocz. XX w.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Otwarty, równinny teren rozciągający się od Puszczy Wkrzańskie na zachodzie po brzeg Zalewu Szczecińskiego.

Elementy charakterystyczne

Trzebież - miasteczko z portem rybackim i jachtowym, kościołem z połowy XVIII w., zespołem historycznej zabudowy z przykładami domów ryglowych. Niekoľńczyca i Uniemyśl - wsie z okresu XVIII-wiecznej kolonizacji z zabudową o walorach zabytkowych.

Linia kolejowa Szczecin - Trzebież z zabudową stacji w Uniemyślu i Trzebieży.

OKK 26 „TUCZNO”

Obszar na Pojezierzu Wałeckim obejmujący północno-wschodnią część gminy Tuczno (z miastem Tuczno) oraz południowy skrawek gminy Mirosławiec (z Bronikowem).

Walory kulturowe

Archeologia: *Rzeczyca* – nizinne grodzisko wczesnośredniowieczne położone nad niewielkim jez. Rzeczyckim, wśród podmokłych łąk z czytelną linią wałów. *Bytyń* – potężne grodzisko średniowieczne, położone na wschód od miejscowości na półwyspie jez. Bytyń. Pod wodą zachowały się pozostałości pomostu łączącego grodzisko z przeciwległym brzegiem jeziora. Na północnym krańcu jeziora, na wysokim brzegu, nieopodal miejscowości *Piecznik* znajduje się kolejne duże, wyżynne grodzisko średniowieczne.

Obszar na pograniczu Pomorza i Wielkopolski. Ok.1300 r. został włączony do Nowej Marchii, przekazany następnie w lenno Wedlom - rycerzom brandenburskim. Od 2 połowy XIV w. w granicach Polski, a po 1772 r. (I rozbiór Polski) włączone do Prus. Ród Wedlów, do którego należały ziemie wokół Tuczna i Mirosławca, z czasem spolszczył się i przybrał nazwisko Wedel-Tuczyńscy od nazwy miasta Tuczno. Z rycerzem Hasso Wedel wiąże się początki zamku w Tucznie. Jego rozbudowę podjęli w XVI w. Wedel-Tuczyńscy, budując dwuskrzydłową renesansową rezydencję, której rozbudowa w XVIII w. nadała cechy barokowe. W 1331 r. Tuczno otrzymało prawa miejskie. W latach 30. XX w. znalazło się na linii budowanych fortyfikacji tzw. „Wału Pomorskiego”. Dotkliwie zniszczone w 1945 r. Z historycznej tkanki miasta pozostały:

- kościół mariacki (Wniebowzięcia Najświętszej Panny) - wzniesiony w 1 poł. XV w., halowy, trójnawowy, z barokową wieżą z poł. XVII w. (starsza wieża spłonęła), we wnętrzu zachowane wyposażenie barokowe i Pieta z pocz. XVI w.,
- zamek - trójskrzydłowa budowla renesansowo-barokowa malowniczo położona nad trzema jeziorami, otoczona parkiem.

W miejscowościach w rejonie Tuczna zachowały się liczne elementy dziedzictwa kulturowego. W Jeziorkach Wałęckich, Lubieszy, Rzeczycy zachowane historyczne układy i tradycyjna zabudowa. Do najbardziej charakterystycznych historycznych obiektów należą kościoły budowane w konstrukcji ryglowej z zachowanym wyposażeniem z XVII-XVIII (dominują dzieła barokowe) we wsiach: Martew (1680 r.), Jeziorki Wałęckie (z 1760 r.), Zdbowo (1819), Bronikowo (1775).

Po dawnych rezydencjach pozostały: zespół dworsko-parkowy w Marcinkowicach, parki w Zdbowie, Próchnowie.

Walory krajobrazowo - przyrodnicze

Obszar w granicach Pojezierza Wałęckiego, charakteryzuje się licznymi wzniesieniami porośniętymi lasami oraz dużą ilością niewielkich jezior i terenów bagiennych. Tucžno malowniczo położone w otoczeniu jezior Tucžno, Lubiatowo i Zamkowe.

Droga widokowa: Mirosławiec – Bronikowo – Marcinkowice – Lubiesz – Tucžno – Człopa.

Elementy charakterystyczne

Tucžno z renesansowym zamkiem, kościołem z 1 poł. XVI w. z barokowym wyposażeniem. Wsie z zespołami tradycyjnej zabudowy oraz szkieletowe kościoły z wyposażeniem z XVII-XVIII wieku.

OKK 27 „WAŁ POMORSKI”

Obszar występowania poniemieckich fortyfikacji zw. „Pommerstellung” obecnie Wałem Pomorskim, rozciągających się pasmowo w granicach gminy Biały Bór, Szczecinek, Borne Sulinowo, wzdłuż rzeki Piławy, gminy i miasta Wałcz (przez Zdbiczno), gminy Tucžno (przez Strzalinę), do Człopy i dalej brzegiem Drawy do granicy z województwem wielkopolskim.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie parku są liczne przykłady obronnych osiedli słowiańskich: *Strączno* – owalne grodzisko wyżynne położone u nasady półwyspu wrzynającego się od zachodu w jez. Raduń; *Ostrowiec* – grodzisko owalne typu nizinne położone w zakolu rz. Dobrzyca; *Karsibór* – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki; *Lubno* – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże ze świetnie zachowaną fosą i wałem; *Wiesiółka* – grodzisko wyżynne z dobrze zachowanymi wałami, położone nad rzeką Dobrzycą; *Wałcz* – grodzisko położone na wysokim zachodnim brzegu jez. Raduń, w miejscu przewężenia jeziora; *Liszkowo* – nad rz. Piławą, łączącą jez. Dołgie z jez. Piłe położone są dwa grodziska wraz z kompleksem towarzyszących im osad; *Radacz* – dwa grodziska – jedno częściowo zniszczone, położone na półwyspie jez. Radacz, drugie nad północną zatoką jeziora wraz z osadą podgrodową; *Jeleń* – 2 grodziska położone nad brzegami jezior Jeleń i Świdno; *Wilcze Łaski* – grodzisko wyżynne położone nad brzegiem jez. Remierzewo; *Sitno* – grodzisko wraz z osadą podgrodową nad jez. Rybaki; *Godzimierz* – grodzisko nizinne położone na skraju podmokłych łąk; *Gałowo* – grodzisko nizinne położone na niewielkim wzniesieniu pomiędzy miejscowością, a jez. Wielimie; *Parsęcko* – pozostałości wczesnośredniowiecznej osady obronnej na pagórku pośród podmokłych łąk nieopodal jeziora, z którego początek bierze Parsęta; *Brzeźno* – w okolicach miejscowości znajdują się trzy grodziska – jedno na południu nad brzegiem jez. Wielatowo i dwa na północ nad jez. Trzebiechowo; *Wierzchowo* – dwa grodziska położone nad zatoką jez. Kacko; *Stare Wierzchowo* – grodzisko wraz z osadą podgrodową położone nad jez. Wierzchowo; *Grąbczyn* –

grodzisko wraz z dwoma osadami podgrodomowymi na półwyspie jez. Wierzchowo; *Kazimierz* – grodzisko wczesnośredniowieczne i średniowieczne położone na podmokłych łąkach, rozciągających się na zachód od wsi.

Na obszarze tym zachowały się pozostałości systemu fortyfikacji zbudowanych w latach 1932-1944, rozciągających się liniowo na obszarze o długości ok. 290 km, o przeciętnej szerokości 0,5 km, w tym 190 km na terenie woj. zachodniopomorskiego. Zespół fortyfikacji granicznych nazwanych przez Niemców „Pommernstellung” („Pozycja Pomorska”) przebiega przez teren Pomorza na północno-wschodnim odcinku ówczesnej granicy niemiecko-polskiej. Zaprojektowano i wykonano ponad 100 typów obiektów żelbetonowych różnego przeznaczenia. W większości były to obiekty zaprojektowane specjalnie dla tej linii. W obrębie pasa umocnień zinwentaryzowano 589 obiektów z l. 1932 – 1937 reprezentujących typ fortyfikacji polowej wzmocnionej stałej, w tym 19 schronów typu ciężkiego, 3 jazy na rzece Piławie, 6 wieżowych stanowisk obserwacyjnych i 555 schronów różnego przeznaczenia. Część umocnień połączono w grupy warowne skupiające od 2 do 8 obiektów, posiadających podziemną komunikację (w rejonach: Łączno-Dąbrowica, Nadarzyce, Wałcz, Prusinowo Wałeckie, Strzalin).

Po 1945 r. celowo niszczone, jednak nie udało się zupełnie wyburzyć potężnych żelbetonowych konstrukcji i zachowane obiekty pozostają świadectwem sztuki fortyfikacyjnej XX wieku. Do najciekawszych należą zespoły potężnych, kilkukondygnacyjnych schronów podziemnych, połączonych wewnętrznymi korytarzami występujące w rejonie Wałcza (m.in. grupy warowne „Cegielnia” i „Marianowo”) i Strzalin - gm.Tuczno („Góra Wisielcza”).

Poza obiektami militarnymi występują zabytki dokumentujące starsze dzieje obszaru, jak m.in.: Wałcz - miasto z zachowanym układem średniowiecznego centrum, z późniejszymi nawarstwieniami, późnobarokowym zespołem kolegium jezuickiego, XIX-wiecznymi kamienicami i gmachami użyteczności publicznej (m.in. ratusz). Strzalin - wieś o układzie placowym z barokowym kościołem z 1740 r. i zespołem historycznej zabudowy zagrodowej.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Pozycje Wału Pomorskiego zlokalizowane są na terenach o znacznym zalesieniu oraz w sąsiedztwie rzek i zbiorników wodnych. Przebiegają przez Pojezierze Wałeckie o wysokich walorach krajobrazowych. Odcinek południowy znajduje się na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego. W wielu schronach znajdują się noclegowiska nietoperzy.

OKK 28 „WAŁECKI”

Obszar w pld.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Wałcz, w obrębie gminy Wałcz, wchodzi w skład Pojezierza Wałeckiego, otoczony od północy Borami Krajeńskimi.

Walory kulturowe

Archeologia: - *Karsibór* – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki, *Lubno* – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże z świetnie zachowaną fosą i wałem.

Wsie o metryce późnośredniowiecznej i XVI-wiecznej, położone na terenach należących do XIX-wieku do rodu Goltzców (Golce, Kłębowiec, Lubno, Rudki). Obszar niszczone podczas wojen z krzyżakami (XV w.) i Szwedami (XVII w.). W 1772 r., po I rozbiórce Polski, ziemia wałecka została włączona do państwa pruskiego.

Najstarszym zabytkiem architektury na tym obszarze jest kościół p.w. św. Antoniego we wsi Golce, zbudowany w 1669 r.; wewnątrz XVIII-wieczne organy z drewnianymi piszczałkami. We wsi młyn wodny z 1933 r.

W Karsiborze znajduje się ryglowy kościół z 1819 r. oraz XIX-wieczny park krajobrazowy. W Kłębowcu zachowane ruiny barokowego (XVII/XVIII w) pałacu oraz park krajobrazowy; dawna rezydencja Goltzów, założona na wzorce francuskim.

W Lubnie pozostał XIX-wieczny park podworski i kościół.

Obszar o czytelnym, historycznym układach przestrzennych (owalnicowych – Lubno, ulicowych – Golce, Karsibór i wielodrożnych - Kłębowiec), z założeniami dworsko-fołwarcznymi i zabudową zagrodową.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o krajobrazie otwartym, pofałdowanym, o cechach wybitnie rolniczych, otoczony zwartymi kompleksami leśnymi, a od północy i wschodu doliną rzeki Dobrzyca. Na tym obszarze znajdują się Rezerwaty Przyrody: Glinki i Golcowe Bagno.

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznym układach przestrzennych, z ryglowymi kościołami, zespołami rezydencyjno-fołwarcznymi oraz tradycyjną zabudową.

OKK 29 „KOLEJKA DO ELEKTROWNI”

Obszar w półn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach gminy Manowo i Świeszyno oraz miasto Koszalin. Obszar z przyległym terenem wytyczony w osi kolei wąskotorowej i drogi (Koszalin – Rosnowo) oraz doliny rzeki Radew (od Mostowa do Niedalina) z przyległymi jeziorami. Całość wkomponowana w kompleks Puszczy Koszalińskiej.

Walory kulturowe

Archeologia: *Kretomino* - w pobliżu nasypu kolejki wąskotorowej, na podmokłych łąkach nad rz. Dzierżęcinką znajduje się nizinne grodzisko pierścieniowate datowane na wczesne średniowiecze i średniowiecze; *Bonin* – na półwyspie jez. Lubiatowskiego znajduje się nieco już zniwelowane nizinne grodzisko pierścieniowate z wczesnego średniowiecza.

Obszar kulturowo-krajobrazowy związany tematycznie z dziedzictwem techniki, zakomponowany – w większości – w wyniku świadomej działalności człowieka. Osie tego parku wyznaczają: linia kolejki wąskotorowej z Koszalina do Rosnowa (i dalej w kierunku Bobolic) oraz rzeka Radew ze sztucznymi jeziorami oraz elektrowniami.

W 1898 r. uruchomiono koszalińską (powiatową) kolej wąskotorową na trasie Koszalin – Manowo - Naclaw; w 1905 r. otwarto odcinek Manowo - Świelino - Bobolice. W 1948 r. przejechał pierwszy pociąg na trasie Koszalin – Świelino - Bobolice (46k m); powstała duża stacja w Kurozwęczu i bocznicą na lotnisko. Linia została częściowo zamknięta w I. 90. XX wieku. Rewitalizowana od 2005 r. przez Towarzystwo Miłośników Kolejki Wąskotorowej z Koszalina.

Rzeka Radew, w swym środkowym biegu (od Mostowa do Niedalina), została uregulowana w pierwszych dekadach XX w., z dwoma jeziorami zaporowymi (Hajka i Rosnowskie).

W dwóch miejscowościach zbudowano elektrownie wodne: Rosnowo (1922 r.), Niedalino (1912 r.); obie działają w historycznych obiektach, przy wykorzystaniu pierwotnych urządzeń. Teren

wokół jezior pełnił pierwotnie i obecnie miejsce rekreacji i wypoczynku. W Niedalinie znajduje się XIX-wieczny park dworski oraz młyn wodny z pocz. XX w. (ob. nieużytkowany).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar znajduje się na Równinie Białogardzkiej, o krajobrazie rolniczym w części północnej (okolice Koszalina) i zalesionej (Puszcza Koszalińska) na południe od Manowa z dwoma jeziorami Hajka i Rosnowskie (190 ha). Dolina Radwi wchodzi w skład chronionego krajobrazu Natura 2000: (PLH 320022).

Elementy charakterystyczne

We wsiach pozostały całościowo zachowane i czynne elementy dziedzictwa techniki o wysokich wartościach kulturowych i zabytkowych, wkomponowane w historyczną strukturę przestrzenną (w tym o metryce średniowiecznej) oraz naturalny krajobraz o wysokich wartościach estetycznych. Wsie o wartościach zabytkowych: Bonin, Manowo, Rosnowo, Niedalino.

OKK 30 „ZACHODNIOPOMORSKI PAS NADMORSKI”

Obszar wzdłuż wybrzeża Bałtyku, w obrębie gmin: Świnoujście, Międzyzdroje, Wolin, Dziwnów, Rewal, Trzebiatów, Kołobrzeg, Ustronie Morskie, Mielno, Koszalin, Darłowo, Postomino, w granicach geograficznego Pobrzeża Bałtyku (wyspy Uznam i Wolin, Wybrzeże Trzebiatowskie, Wybrzeże Słowińskie).

Walory kulturowe

Archeologia: Na wyspie Wolin oraz na wschodnim brzegu rzeki Dziwny szereg grodzisk wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych strzegło dróg wodnych wzdłuż koryt Świny i Dziwny od zalewu do otwartego morza (*Lubin* – na terenie grodu odnaleziono fundamenty najstarszego kościoła na południowym brzegu Bałtyku, zbudowanego podczas misji chrystianizacyjnej Św. Ottona w XII w., osady w *Wolinie*, *grodziska w Darzowicach*, *Jarzębowie*, w *Sibinie* i *Kukułowie* na wschodnim brzegu Dziwny oraz na wysepce *Gardzka Kępa*); ponadto okazałe grodzisko wczesnośredniowieczne zlokalizowane jest na półwyspie jez. Czajcze w okolicy miejscowości *Warnowo*. W *Kamieniu Pomorskim* na miejscu wczesno-średniowiecznego grodu i podgrodzia powstało miasto. W *Budziszowie* znajdują się ślady wczesnośredniowiecznych początków miasta Kołobrzeg – zespół grodzisk wraz z częściowo już zabudowanym podgrodzem. W *Mielnie* znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate. W *Koszalinie* od pradziejów ważną rolę religijną pełniła Góra Chełmska – od pogańskiego miejsca kultu do chrześcijańskiego cmentarza w średniowieczu. W miejscowości *Kopań* na południowym brzegu jez. Kopań znajduje się grodzisko, wraz z osadą podgrodową. Trasę nadmorską kończy grobowiec megalityczny w *Rusinowie*.

Obszar ściśle związany (funkcjonalnie i fizjonomicznie) z położeniem wzdłuż morza, na którym występują elementy historycznego zagospodarowania - najbardziej swoiste dla terenu województwa zachodniopomorskiego (latarnie morskie, uzdrowiska, porty, stocznie). Miejscowości założone przy ujściach rzek, z portami i stoczniami: Świnoujście, Mrzeżyno, Kołobrzeg, Darłowo; uzdrowiskowo-wypoczynkowe: Świnoujście, Międzyzdroje, Niechorze, Dziwnów, Ustronie Morskie, Kołobrzeg, Mielno, Darłówek, Dąbki.

Latarnie morskie:

– Jarosławiec (gm. Postomino) - 1838 r., murowana, na planie koła, wys. 33,3 m,

- Darłówko (gm. Darłowo) - 1885 r. budynek stacji z czworoboczną wieżą latarni; w 1927 r. wieżę podniesiono do wysokości 23 m;
- Gąski (gm. Ustronie Morskie) – 1876-77, murowana cylindryczna, o wysokości 41,8 m.; w otoczeniu budynki mieszkalny i gospodarcze;
- Kołobrzeg - 1909 r. na bastionie dawnego Fortu Ujście, odb. po 1945 r.
- Niechorze (gm. Rewal) - 1866 r., ośmioboczna, o wys. 45 m, z wbudowanym domem mieszkalnym;
- Świnoujście (Warszów) - 1857 r., murowana, cylindryczna, o wys. 64,8 m), wbudowana w budynek mieszkalny
- Wisielka , Kikut (gm. Wolin) - kon. XIX w., zaadaptowana wieża widokowa, cylindryczna (wys.18,2 m) o murach z kamienia.

Porty:

- Szczecin (Łasztownia) – dawny port wolnoctwowy, o pow. ok. 60 ha, z dwoma basenami z zabudową z końca XIX w. utrzymaną w duchu historyzmu.
- Kołobrzeg – port o metryce XIII-wiecznej, rozbudowany ok. 1660 r.; w l. 30. XX w. funkcjonowały tu 3 spichlerze i 5 elewatorów.

Stocznie:

- Świnoujście (Wybrzeże Władysława IV) –z lat 60.-70. XIX w., zabudowa z lat 1897-1903.

Fortyfikacje przymorskie:

- Kołobrzeg: „Reduta Schilla” - na Wyspie Solnej, bastion dawnego Fortu Ujście (z latarnią morską z 1909 r.), relikty dwóch fortów - „Szaniec Kamienny” i „Wilczy Szaniec” (zaadaptowany na amfiteatr).
- Świnoujście - w l. 1848 – 1863 wzniesiono zespół forteczny, składający się z czterech fortów artyleryjskich; obecnie zachowane trzy: Fort Zachodni (West-Batterie), Fort Anioła (Engelsburg), Fort Gerharda (na wyspie Wolin).

Na tym obszarze występują elementy podlegające prawnej ochronie: Pomnik Historii - Kamień Pomorski, układy staromiejskie – Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Darłowo.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Pas Nadmorski o zróżnicowanej geomorfologii: brzegi klifowe, wydmy, mierzeje, płytkie ujścia rzek, jeziora przymorskie (np. Jamno) i tzw. lagunowe (np. Resko Przymorskie i Liwia Łuża - ostoje ptaków, z cenną florą.), tereny leśne (buczyny, grądy,) oraz łąki i bagna.

Na tym obszarze działa (od 1960 r.) Woliński Park Narodowy, obejmujący klifowy odcinek wybrzeża, dobrze zachowane lasy bukowe, deltę Świny, przybrzeżny pas wód Bałtyku.

Inne obszary chronione w ramach: rezerwat przyrody Liwia Łuża, użytek ekologiczny Ekopark Wschodni, część Obszaru Chronionego Krajobrazu Koszaliński Pas Nadmorski, Trzebiatowsko-Kołobrzegi Pas Nadmorski

Elementy charakterystyczne

Miejscowości z portami i stoczniami (Świnoujście, Mrzeżyno, Kołobrzeg), uzdrowiskami (Świnoujście, Międzyzdroje, Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Darłówko), latarniami morskimi (Świnoujście, Niechorze, Kołobrzeg, Gąski, Darłówko, Jarosławiec), o funkcjach wypoczynkowych. W bezpośrednim otoczeniu Pasa Nadmorskiego występują zabytkowe układy urbanistyczne (Wolin, Kamień Pomorski, Trzebiatów) oraz wsie o historycznych układach ruralistycznych (okolice Kamienia, Trzebiatowa, Koszalina, Darłowa).

2. OCHRONA PRAWNA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Zasób wartości kulturowych znajdujących się na terenie województwa powinien być przedmiotem szczególnej troski zarówno mieszkańców jak i władz samorządowych, jako ważny cel publiczny. Stąd konieczne jest kontynuowanie działań dążących do ich ochrony.

Zasób prawnie chronionego dziedzictwa - obiektów zabytkowych województwa zachodniopomorskiego - obejmuje:

- zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego,
- zabytki występujące w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki występujące w gminnych ewidencjach zabytków,
- zabytki chronione ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- parki kulturowe,
- pomnik historii
- światowe dziedzictwo UNESCO

Poszczególne formy ochrony implikują określone ograniczenia i wymogi dotyczące użytkowania i inwestowania w zabytek i jego otoczenie. Wszystkie zbiory stanowią zasób otwarty, tj. mogą być rozszerzane poprzez wprowadzanie kolejnych obiektów, jak też ograniczane przez wykreślanie obiektów zdegradowanych.

2.1. Rejestr zabytków

Rejestr zabytków prowadzi Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, z podziałem na poszczególne rodzaje zabytków- **A – zabytek nieruchomy, B – zabytek ruchomy, C – zabytek archeologiczny.**

Zabytki rejestrowe występują we wszystkich gminach województwa, w różnych ilościach. W rejestrze zabytków na terenie województwa zachodniopomorskiego aktualnie znajduje się¹⁰:

- **A – zabytek nieruchomy.** 2926 wpisów dotyczących obszarów i obiektów nieruchomości (układy przestrzenne, zespoły zieleni zabytkowej, budynki, budowle i ich zespoły oraz układy liniowe komunikacji (stan – maj 2012 r.). Ilość tę należy traktować poglądowo, gdyż część wpisów dotyczy zespołów budynków (obejmuje do kilkudziesięciu budynków), terenów, część obiektów jednostkowych (poszczególnych budynków). W liczbie tej znajduje się np. 47 układów staromiejskich (terenów starych miast).
W poszczególnych gminach ilość zabytków rejestrowych jest zróżnicowana – wynosi od 73 w gminie Police do 281 w gminie miejskiej Szczecin i 250 w gminie Gryfino.
- **B – zabytek ruchomy.** 2008 obiektów zaliczanych do zabytków ruchomych (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego), w tym 1914 stanowiących wyposażenie świątyń¹¹. Jest to najmniejsza ilościowo liczba obiektów wśród wszystkich

¹⁰ Dane liczbowe z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie.

¹¹ Dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa, stan na 31 grudnia 2011 r., <http://www.nid.pl/idm,584,zestawienie.html>

województw w Polsce. Należy jednak brać pod uwagę różnice w przyjmowanej metodologii liczenia obiektów – np. ołtarza jako całości (jeden obiekt) lub każdego elementu ołtarza – rzeźby, obrazów (wiele obiektów w ołtarzu).

- **C – zabytek archeologiczny.** 218 wpisów dotyczących zabytków archeologicznych (stan – maj 2012 r.)¹². *W poszczególnych gminach ilość zabytków rejestrowych jest zróżnicowana, zależna m.in. od stopnia przebadania terenu – wynosi od 5 w gminie Police i Myślibórz do 40 w gminie Łobez.*

2.2. Wojewódzka ewidencja zabytków

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi Wojewódzką ewidencję zabytków dla obszaru województwa zachodniopomorskiego. W WEZ znajdują się wszystkie zabytki posiadające jakakolwiek dokumentację konserwatorską, w archiwum WUOZ. Obejmuje ona kilkadziesiąt tysięcy obiektów zabytkowych (ponad 4 tys. obiektów nieruchomości i ponad 17 tys. zabytków archeologicznych), w tym np.¹³:

- 17622 zabytki archeologiczne (stan – maj 2012 r.). *W poszczególnych powiatach najmniejszym zasobem charakteryzuje się powiat policki (707 wpisów), największym gryfiński (2807 wpisów).*
- 196 dworów i pałaców (stan – maj 2012 r.), *najwięcej w gminie Resko (13).*
- 211 parków dworskich (stan – maj 2012 r.), *najwięcej w gminie Banie (13).*

2.3. Gminna ewidencja zabytków

Gminy sporządzają dla swojego obszaru Gminną Ewidencję Zabytków, na mocy zapisów Ustawy o ochronie zabytków (...). Na ich podstawie sporządzają Gminny Program Opieki nad Zabytkami.

Zabytki ujawnione w gminnej ewidencji stanowią podstawową substancję materialną miast i wsi oraz znacznej części krajobrazu kulturowego terenów nieurbanizowanych (zabytki archeologiczne i komponowanego krajobrazu). Powinny być one utrzymane przy zastosowaniu podstawowych zabiegów konserwatorskich, remontowych i modernizacyjnych na jak najdłuższy czas.

Aktualnie wykonany GEZ posiadają 54 gminy województwa zachodniopomorskiego, 17 jest w trakcie opracowywania GEZ – tym samym 37,7 % gmin województwa nie posiada takiego dokumentu nie pracuje nad nim¹⁴.

2.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Gminna Ewidencja Zabytków stanowi podstawę do ustalania ochrony zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z uwarunkowaniami rozwoju. Oznacza to możliwość weryfikacji zbioru - na etapie wyłożenia planu ochrona zabytków ewidencyjnych jest poddana społecznej weryfikacji, poprzez umożliwienie wyrażenia opinii, w wyniku której ochrona może zostać zawężona lub rozszerzona,

¹² Wg danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa – liczba stanowisk rejestrowych w Województwie zachodniopomorskim wynosi 375- dane na czerwiec 2009 r., <http://www.nid.pl/idm,666,zestawienie.html>

¹³ Dane liczbowe z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie.

¹⁴ Dane z ankiet nadesłanych przez Urzędy Gmin do BDZ w 2012 r. oraz zebrane telefonicznie.

zgodnie z lokalnym odczuciem mieszkańców. Ochrona obiektów bez woli społeczności lokalnej jest zadaniem sprzecznym z podstawową intencją kreowania pozytywnych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.

2.5. Park Kulturowy

Park kulturowy jest formą ochrony zabytków określoną w ustawie o ochronie zabytków (...). Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

W 12 województwach Polski utworzone są aktualnie 24 parki.

Na terenie województwa zachodniopomorskiego, po uchyleniu decyzji dotyczącej Chwarszczan w gm. Boleszkowice, nie ma aktualnie żadnych Parków Kulturowych.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego proponuje listę 43 obszarów o cechach kwalifikujących je do utworzenia parków kulturowych.

2.6. Pomnik historii

Pomnik historii to jedna z czterech form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków (...). Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej mocą rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Pomniki historii ustanawiane są od 1994 r. To najwyższe wyróżnienie, do 2013 r., nadano 54 zabytkom, a lista sukcesywnie powiększa się. Znajdują się na niej obiekty o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego kraju - obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

W województwie zachodniopomorskim znajdują się dwa zespoły architektoniczne, wyróżnione tytułem Pomnika Historii:

- Zespół kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Królowej Świata oraz średniowieczne mury obronne miasta w Stargardzie Szczecińskim, uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 17 września 2010 r. (Dz.U. 2010 nr 184 poz. 1236).
- Kamień Pomorski - zespół katedralny, uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 25 sierpnia 2005 roku (Dz.U. nr 167 z 2005 r., poz. 1401).

Aktualny Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego proponuje listę 10 pomników historii (m.in. Cmentarz Centralny w Szczecinie, założenie cysterskie w Kołbaczu, kościół w Chwarszczanach, Zamek Księżąt Pomorskich w Szczecinie, wały Chrobrego w Szczecinie, zespoły staromiejskie w Chojnie, Trzcińsku Zdroju, Darłowie, Trzebiatowie).

2.7. Lista UNESCO światowego dziedzictwa

W celu zapobieżenia tendencjom zmian i zniszczeń zabytków, jakie niesie ewolucja społeczna i gospodarcza, opracowana została Konwencja w sprawie ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, przyjęta przez Konferencję Generalną UNESCO w 1972 r. Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 r. W ramach Konwencji tworzona jest Lista Światowego Dziedzictwa, jako lista otwarta, aktualizowana każdego roku. Wniosek o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa składa Państwo, na terytorium którego znajduje się dane miejsce, decyzję o wpisie podejmuje Komitet Światowego Dziedzictwa po zasięgnięciu opinii ICOMOS lub IUCN. Obecnie (maj 2012 r.) na Liście Światowego Dziedzictwa znajduje się 936 miejsc.

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego nie ma obiektów na liście UNESCO.

V. DIAGNOZA STANU I ZNACZENIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – SWOT

1. MOCNE STRONY

- Dość dobre rozpoznanie i zgromadzenie podstawowej dokumentacji zasobu dziedzictwa kulturowego regionu przez instytucje zajmujące się ochroną zabytków.
- Duża różnorodność typologiczna i stylowa oraz wysoka wartość zachowanego dziedzictwa kulturowego, w tym zespołów i obiektów o walorach:
 - istotnych w skali europejskiej i wybitnych w skali krajowej: m.in. zespół pocysterski w Kołbaczu, zespół katedralny w Kamieniu Pomorskim (posiada rangę Pomnika Historii¹⁵), kościół Mariacki w Stargardzie Szczecińskim (wraz z murami obronnymi uznany za Pomnik Historii¹⁶), kaplica templariuszy w Chwarszczanach, zamki książęce w Darłowie i Szczecinie, wczesnośredniowieczne kościoły granitowe i średniowieczne miejskie systemy obronne, założenia urbanistyczne Szczecina, w tym Cmentarz Centralny;
 - o walorach ponadregionalnych: m.in. założenia staromiejskie z czytelnym średniowiecznym planem i zabudową reprezentującą wszystkie okresy dziejowe (od gotyku po modernizm), gotyckie kościoły ceglane, wiejskie ryglowe kościoły, zespoły polichromowanych stropów drewnianych, budowle obronne okresu nowożytnego i XX-wieczne, obiekty techniki np. latarnie morskie, obiekty hydrotechniczne, budownictwo kurortów nadmorskich,
 - o walorach regionalnych, tworzących charakterystyczne krajobrazy lokalne: m.in. średniowieczne układy ruralistyczne, wiejskie budownictwo ryglowe, zespoły rezydencjonalno-folwarczne z układem zieleni towarzyszącej.
- Atrakcyjne otoczenie przyrodnicze wielu obiektów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych.
- Ustalony stan własnościowy większości obiektów zabytkowych.
- Dobre przykłady odbudowy i adaptacji obiektów zabytkowych.

¹⁵ Kamień Pomorski - zespół katedralny został uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 25 sierpnia 2005 roku (Dz.U. nr 167 z 2005 r., poz. 1401).

¹⁶ Prezydent RP uznał za pomnik historii: "Stargard Szczeciński - zespół kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Królowej Świata oraz średniowieczne mury obronne miasta". Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 września 2010 r. " (Dz.U. 2010 nr 184 poz. 1236).

- Ustalenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego uchwalonego w 2010 r. dotyczące ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.
- Określenie zabytkowych wartości krajobrazu kulturowego i zasad jego ochrony w opracowanych dla większości gmin i miast studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.
- Sukcesywne opracowywanie gminnych ewidencji zabytków.
- Sukcesywne opracowywanie i uchwalanie przez lokalne (powiatowe, gminne) samorzędy programów opieki nad zabytkami.
- Istnienie wojewódzkiej samorządowej instytucji kultury (Biura Dokumentacji Zabytków), dysponującej doświadczoną kadrą, systematycznie powiększanym zasobem dokumentacyjnym, prowadzącej prace badawcze oraz wspomagającej samorzędy lokalne w sprawowaniu opieki nad zabytkami.
- Źródła i instrumenty wsparcia rozwoju regionalnego ze środków Unii Europejskiej. Doświadczenie w pozyskiwaniu pomocy finansowej UE wykorzystywanej dla rozwoju regionu (RPO WZ).

2. SŁABE STRONY

- Brak zintegrowanej, systemowej opieki nad krajobrazem kulturowym i naturalnym.
- Brak dostatecznej koordynacji działań (merytorycznych i finansowych) pomiędzy instytucjami powołanymi do ochrony zabytków, oraz pomiędzy nimi a władzami samorządowymi i właścicielami zabytków.
- Niedostateczny poziom kompetencji samorządów lokalnych w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego.
- Niski poziom budowy samorządowych służb ochrony zabytków (powiatowych, miejskich konserwatorów zabytków, inspektorów d.s. ochrony zabytków).
- Niedoinwestowanie i braki etatowe w instytucjach odpowiedzialnych za ochronę i opiekę nad zabytkami oraz dziedzictwo kulturowe regionu.
- Prymat inwestycji nad ochroną krajobrazu i dziedzictwa kulturowego w działaniach planistycznych, projektowych. Inwestycje ingerujące w historyczne układy miast i wsi.
- Zawłaszczanie inwestycyjne obszarów niezabudowanych bez poszanowania ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju.
- Komercyjne modernizacje zabytkowych budowli powodujące zatarcie cech zabytkowych, wynikające m.in. z braku wiedzy o zabytkach i ich znaczenia. Brak poszanowania dla wartości autentyczności zabytków, oryginalnej substancji, kolorystyki, technologii wykonania i materiałów budowlanych.
- Zły stan techniczny znaczącej części zasobu kulturowego.
- Niedostateczny (ilościowo i jakościowo) stan zabezpieczenia (antywłamaniowego i p.poż.) obiektów budowlanych.
- Wieloletnie niedoinwestowanie w sferze ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym regionu.
- Zanikanie tradycyjnych form i sztuki budowlanej, brak rzemieślników, niestosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych;
- Brak systemowych badań naukowych nad krajobrazem kulturowym (zbyt mała liczba opracowań dokumentacyjnych, analitycznych i syntetyzujących).

- Niedostateczne i nieskoordynowane działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków.
- Niedostateczna liczba muzeów lokalnych i regionalnych placówek kulturalnych prezentujących dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego, szczególnie dotkliwy jest brak skansenu etnograficznego, t.j. placówki poświęconej tradycyjnemu budownictwu wiejskiemu i gromadzącej dorobek materialny ludności, także przybyłej po 1945 r.
- Niewystarczająca liczba funkcjonujących, profesjonalnie przygotowanych, turystycznych szlaków tematycznych, obejmujących atrakcyjne turystycznie zabytki kulturowe. Zabytki mimo ich niejednokrotnie wysokich walorów oraz atrakcyjnego położenia, w małym stopniu stanowią autonomiczny czynnik generujący ruch turystyczny.
- Niedostateczna popularyzacja wiedzy o wartościach dziedzictwa kulturowego, jego historii i wielokulturowości, szczególnie na poziomie podstawowego i średniego nauczania.
- Ciągłe niedostateczna identyfikacja mieszkańców regionu z zastanym dziedzictwem kulturowym i wynikające stąd niedostateczne zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków.
- Niedostateczne wykorzystanie potencjału dziedzictwa w promocji Pomorza Zachodniego oraz w tworzeniu jego marki – produktu turystycznego.
- Niedostateczne ilości środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych.
- Dofinansowania wybranych grup zabytków, przede wszystkich sakralnych.
- Niedostateczna ilość profesjonalnych wykonawców prac konserwatorskich (zarówno projektantów, jak i firm budowlanych i konserwatorskich);
- Niedostateczna popularyzacja dobrych wzorów realizacji konserwatorskich.
- Brak skutecznych i spójnych ogólnopolskich rozwiązań prawnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zintegrowanego systemu ochrony krajobrazu.

3. SZANSE

- Wzrost wykorzystania dziedzictwa kulturowego dla celów społecznych, gospodarczych i turystycznych – włączenie dziedzictwa kulturowego w obieg gospodarczy przy jednoczesnym priorytecie zachowania wartości zabytkowych.
- Wzrost zainteresowania właścicieli obiektów zabytkowych ochroną i pracami konserwatorskimi.
- Uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w programach, strategiach i planach wojewódzkich, powiatowych i gminnych.
- Wzrost zainteresowania samorządów lokalnym dziedzictwem kulturowym, jego ochroną i udostępnianiem w ofercie turystycznej. Świadome włączanie przez samorządy lokalne ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego.
- Wzrost tożsamości kulturowej województwa poprzez promocję walorów krajobrazu kulturowego poszczególnych regionów i rozszerzanie działań edukacyjnych, przy wykorzystaniu m.in. instytucji kultury, ośrodków kształcenia różnych poziomów i organizacji pozarządowych.
- Koordynacja opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z systemem ochrony środowiska przyrodniczego.

- Stworzenie systemu monitoringu stanu zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego oraz poziomu zabezpieczenia przed zagrożeniami zniszczeniem (ochrona przeciwpożarowa, przeciwwłamaniowa).
- Aktywizacja ekonomiczna i społeczna mieszkańców regionu poprzez zaangażowanie w ochronę dziedzictwa kulturowego służącego rozwojowi regionalnych i lokalnych produktów turystycznych i odbudowie tradycyjnego rzemiosła. Możliwość tworzenia nowych miejsc pracy przy pomocy środków pomocowych w związku z rewitalizacją zespołów i obiektów zabytkowych, skorelowanych z rozwojem ruchu turystycznego.
- Świadomość prawidłowego utrzymania i odnawiania zabytków przy użyciu tradycyjnych materiałów i dawnych technologii (podtrzymywanie tradycji rzemiosła budowlanego, szczególnie w odniesieniu do architektury drewnianej - tzw. ginących zawodów).
- Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych propagujących opiekę nad dziedzictwem kulturowym, m.in. zajmujących się edukacją, ochroną, pozyskiwaniem środków oraz propagujących różnorodne formy opieki nad dziedzictwem kulturowym.
- Mocne zakorzenienie istniejących instytucji kultury (w tym muzeów) w środowiskach lokalnych, kształtujących dzięki swoim działaniom edukacyjnym świadomość różnorodności kulturowej regionu.
- Zahamowanie degradacji dziedzictwa kulturowego i poprawa stanu zachowania zabytków.
- Zrównoważone eksponowanie i promowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazu kulturowego.
- Rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów i założeń; kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych w oparciu o zrównoważone zagospodarowanie obiektów zabytkowych.
- Rozbudowa infrastruktury turystycznej ułatwiającej dostęp do zabytków regionu, w tym wprowadzanie nowoczesnych systemów informacji turystycznej.
- Promowanie przykładów dobrej architektury kontynuującej miejscową regionalną tradycję budowlaną;
- Promowanie i nagradzanie dobrych rozwiązań architektonicznych uwzględniających regionalne cechy architektoniczne (konkursy, wystawy, warsztaty studenckie);

4. ZAGROŻENIA

- Brak dostatecznego finansowania zadań realizowanych przez instytucje samorządu Województwa Zachodniopomorskiego;
- Brak – lub niedostateczne finansowanie z budżetu samorządów lokalnych – szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego - zadań dotyczących prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach ;
- Brak – lub niedostateczne finansowanie ze źródeł zewnętrznych, zwłaszcza z budżetu państwa – zadań dotyczących prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach;
- Prymat działań inwestycyjnych nad działaniami opiekuńczymi nad dziedzictwem kulturowym.

VI. OCENA REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2008-2012

1. SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2008-2012. PIERWSZY DWULETNI CYKL 2008-2010”.

Biuro Dokumentacji Zabytków sporządziło „Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2008-2012. Pierwszy dwuletni cykl 2008-2010”, analizując zebrane informacje za okres 1.10.2008 – 30.06.2010. Dokument został przekazany Zarządowi Województwa Zachodniopomorskiego w 2011 r.

Pierwsze sprawozdanie oparte zostało na danych przekazanych przez gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego, wydziały Urzędu Marszałkowskiego, samorządowe instytucje kultury, oraz analizach własnych BDZ. Główne analizowane zagadnienia dotyczące dziedzictwa to:

- Uwarunkowania prawne
- Zasoby dziedzictwa kulturowego
- Fundusze na ochronę zabytków
- Działania wspierające, edukacyjne i promocyjne
- Realizacja celów nakreślonych w WPONZ

Zagadnienia badano w trzech aspektach: działań własnych samorządu województwa, działań JST w regionie, „otoczenia zewnętrznego” (działania szczebla centralnego). Informacje z działań realizowanych w JST pozyskano za pomocą ankiet. Odpowiedzi udzieliło 99 gmin (86,8 %) i 14 powiatów (77,8 %).

W omawianym okresie 2008-2010 prawo krajowe dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami nie uległo zasadniczej zmianie. W badanym okresie liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków wzrosła o kilkadziesiąt, powstała wojewódzka ewidencja zabytków, nadano kolegiacie i obwarowaniom Stargardu Szczecińskiego tytuł Pomnika Historii. W prawie lokalnym następowały systematyczne zmiany porządkujące różne aspekty ochrony zabytków i opieki nad nimi, wśród których jest niestety niekorzystna - o anulowaniu uchwały powołującej jedyny w województwie Park Kulturowy w Chwarszczanach.

Opracowanie Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz Gminnych i Powiatowych Programów Opieki nad Zabytkami (GPONZ i POnZ) jest ustawowym obowiązkiem dla samorządów, wyjściowym dla podejmowania działań w stosunku do lokalnego dziedzictwa kulturowego. Mimo to nie jest on w pełni realizowany – dotychczas GEZ opracowano w 43 gminach (43,4% badanych), GPONZ w 25 gminach (25,3% badanych), POnZ w jednym powiecie - Stargardzkim. Wśród innych dokumentów pomocnych samorządom w zarządzaniu dziedzictwem są np. studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, studia krajobrazu i wartości kulturowych, lokalne programy rewitalizacji, plany odnowy miejscowości, koncepcje rewitalizacji zabudowy.

Finansowanie prac przy zabytkach może być wspierane przez udzielanie dotacji przez ministra, wojewódzkiego konserwatora zabytków, organ stanowiący województwa, powiatu lub gminy. 37 gmin i miast (37,4%) oraz 7 powiatów (50%) wprowadziło własne procedury dotyczące systemu dotacji. W badanym okresie wartość nakładów przekazanych przez gminy na odnowienie zabytków to niemal 39 mln zł – na prace przy 264 zabytkach architektury i 63 zabytkach ruchomych (ponad 13 mln zł to dotacje na zabytki nie stanowiące własności gmin), przy czym

część z nich nie przeznaczyła żadnych środków na jakiegokolwiek zabytki. Powiaty dofinansowały 26 zabytków nieruchomości i 14 ruchomych (przeznaczając odpowiednio 38,2 mln i 554,4 tys. zł). Największe środki przyznały miasta: Szczecin (4,7 mln zł), Koszalin (2,8 mln zł), Świnoujście (1,2 mln zł) oraz gminy: Kalisz Pomorski, Gryfice, Świdwin, Mirosławiec. Wykorzystanie finansowych środków unijnych wykazało 18 gmin - głównie na działania inwestycyjne.

W tym czasie Województwo Zachodniopomorskie także kontynuowało finansowanie zabytków nie będących własnością samorządu, przeznaczając ze środków województwa na dotacje 600 tys. zł rocznie (dla 76 obiektów w l. 2008-2010).

Dotacje inwestycyjne na zabytki były także udzielane przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (o wartości ponad 500 tys. rocznie) oraz Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w corocznych konkursach.

W ramach prowadzenia działań edukacyjnych i promujących lokalne dziedzictwo, gminy i powiaty organizowały szkolenia, konferencje, konkursy. Najczęściej wymieniane działania to:

- wydawanie materiałów promocyjnych i informatorów (43,4% badanych)
- tworzenie dydaktycznych ścieżek i szlaków przyrodniczo-kulturowych (29,3% badanych);
- udostępnianie zabytków do zwiedzania i tablice informacyjne (69,6%)
- wspieranie edukacji, promocji i działań organizacji pozarządowych (37,4%).

W 39 gminach wymieniono ponad 80 stowarzyszeń i organizacji działających na rzecz opieki nad zabytkami i lokalnym dziedzictwem. Niemal wszystkie powiaty wydawały własne materiały promocyjne i informatory oraz wspomagały wydarzenia i wydawnictwa promujące dziedzictwo kulturowe regionu.

Zadania własne samorządu województwa dotyczyły m.in. tworzenia prawa miejscowego, finansowania instytucji kultury, tworzenia systemu dotacji i nagród dla właścicieli zabytków, wykonywania niezbędnych remontów w obiektach zabytkowych będących własnością województwa, realizacji programów regionalnych, promocji i edukacji, tworzenia programów dofinansowanych z funduszy Unii Europejskiej.

Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, realizował kompetencje Zarządu Województwa w zakresie opieki nad zabytkami głównie poprzez wydziały: Kultury Edukacji i Sportu, Turystyki, Gospodarki i Promocji, Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Rolnictwa i Ochrony Środowiska, Geodezji i Nieruchomości, Biuro Koordynacyjnego Marszałka. Urząd prowadził m.in. konkursy ofert na dofinansowanie zadań z dziedziny prac konserwatorskich i budowlanych (budżet 600 tys. rocznie) oraz edukacyjnych i popularyzujących dziedzictwo kulturowe województwa (np. corocznie wsparcie rozbudowy skansenu Centrum Słowian i Wikingów w Wolinie, w wysokości po 100 tys. zł). Wydział Zarządzania RPO przesłał informację o dofinansowaniu 6 projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i rewaloryzacją zabytków.

Zarządzanie zabytkowymi nieruchomościami należącymi do województwa odbywało się przez samodzielne podmioty mające w nich siedziby. Wydział Nieruchomości nie prowadził ewidencji zabytkowych budynków województwa w postaci jednolitego zbioru, informacje były rozproszone

w różnych bazach danych, brak było wiedzy o obiektach ewidencyjnych czy np. sumie nakładów ponoszonych na ich remonty.

Promocja dotycząca dziedzictwa regionu realizowana była przez wydziały Promocji oraz Rozwoju Obszarów Wiejskich, w formie broszur czy udziału w wystawach. Osobom oraz instytucjom związanym z opieką nad zabytkami i edukacją regionalną Marszałek Województwa Zachodniopomorskiego przyznał nagrody i wyróżnienia – Odznakę Honorową Gryfa Zachodniopomorskiego i dyplom „Swojskie Zabytki”. Na wniosek BDZ uhonorowano w ten sposób ok. 30 osób i podmiotów.

Województwo Zachodniopomorskie było organizatorem lub współorganizatorem 7 samorządowych wojewódzkich instytucji kultury. Dwie z nich – BDZ i Muzeum Narodowe w Szczecinie - prowadzą działalność bezpośrednio związaną z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, inne (np. Książnica Pomorska) pośrednio. Wśród zadań statutowych podmiotów są te o charakterze badawczo-dokumentacyjnym oraz edukacyjno-popularyzatorskim. Działaniem skierowanym do szerokiego grona odbiorców były m.in. Europejskie Dni Dziedzictwa, koordynowane z ramienia Marszałka przez BDZ. Część instytucji, przez fakt posiadania siedzib w obiektach zabytkowych (np. Opera, Książnica, Teatr Polski), prowadziło prace konserwatorskie, na które przeznaczano znaczne środki finansowe, w tym z budżetu samorządu województwa oraz ze źródeł zewnętrznych, głównie europejskich.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami określił cele i zadania na lata 2008-2012: trzy cele perspektywiczne oraz dziesięć operacyjnych. W każdej grupie wyznaczono zadania, spośród których wskazano priorytetowe. Analizując pierwszy dwuletni okres realizacji w latach 2008-2010 stwierdzono, iż wykonano nieznaczną ich część.

Po pierwsze zrealizowano zmianę Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, uwzględniającą konieczne aktualizacje, m.in. wynikające z WPONZ. Stopniowo następuje rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących walory kulturowe regionu - głównie w wyniku działań samorządów szczebla gminnego. Projekty edukacyjne i promocyjne, także kierowane przez organizacje pozarządowe były wspierane w różnym zakresie – tak na poziomie województwa jak gmin i powiatów. Finansowanie opieki nad zabytkami realizowane było na wszystkich szczeblach JST oraz z poziomu krajowego - w 37 gminach i 1 powiecie prowadzono systemowe wsparcia użytkowników zabytków wpisanych do rejestru zabytków w przeprowadzaniu prac remontowych i konserwatorskich. Potrzeby w tym zakresie były wielokrotnie wyższe, niż środki będące w dyspozycji jednostek.

Omówione zadania wykonywano w gminach i powiatach na zróżnicowanym poziomie – część wykazuje aktywność na wszystkich badanych polach, część podejmuje minimalne działania, nie wywiązując się nawet ze zobowiązań prawnych. Na opracowanie czekają programy dotyczące różnych aspektów krajobrazu kulturowego regionu, wymienione w WPONZ.

2. SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2008-2012. DRUGI DWULETNI CYKL 2010-2012”.

Biuro Dokumentacji Zabytków prowadziło monitoring działań w obszarze dziedzictwa i zabytków województwa, analizując zebrane informacje za okres 2009 – 2012. Informacje zbierano dwukierunkowo na poziomie regionalnym - poprzez wydziały Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego oraz – na poziomie lokalnym – poprzez informacje pozyskane z urzędów gmin i powiatów. Na podstawie zebranego materiału sporządzono niniejsze sprawozdanie, wnioski z którego posłużyły do sporządzenia opracowywanego Programu na kolejny okres czteroletni, 2013-2017.

Opracowanie uzyskanych informacji z jednostek samorządu terytorialnego szczebla gminnego i powiatowego stanowi załącznik do niniejszego Programu.

2.1. Monitoring na poziomie regionalnym - działań Urzędu Marszałkowskiego w okresie 2009-2012 w obszarze finansowania i nadzoru nad działaniami dotyczącymi dziedzictwa kulturowego województwa

Biuro Dokumentacji Zabytków przeprowadziło rozpoznanie przedsięwzięć realizowanych przez Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, zwłaszcza w okresie 2009-2012, dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa. Od poszczególnych jednostek organizacyjnych i wydziałów Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego zebrano informacje o podejmowanych dotychczas działaniach z zakresu opieki nad zabytkami i promocji dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego, w obszarze właściwym dla danego Wydziału czy jednostki organizacyjnej.

Sporządzono syntetyczny opis wykonywanych działań przez poszczególne wydziały UM WZP.

Analiza zabranych danych potwierdziła, iż zakres zagadnień powiązanych z zabytkami i dziedzictwem kulturowym jest na tyle szeroki, iż jest realizowany na wielu polach przez wiele jednostek urzędu. W szczególności dotyczy finansowania, wspierania lub dotowania działań oraz nadzoru nad prowadzonymi działaniami, takimi jak:

1. Remonty i modernizacje obiektów zabytkowych będących siedzibami samorządowych instytucji – wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się pod ochroną konserwatora zabytków (np. znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków, chronione w planie zagospodarowania przestrzennego). Udzielanie dotacji na prowadzenie prac inwestycyjnych w obiektach zabytkowych należących do innych właścicieli.
2. Promocja różnych aspektów dziedzictwa, np. historii regionu, krajobrazu kulturowego, turystyki kulturowej, tradycyjnej kuchni - np. wydawnictwa, konferencje, wystawy, szlaki turystyczno-kulturowe.

Szczególne miejsce zajmują tu zadania realizowane przez podległe samorządowi województwa jednostki – np. szkoły, szpitale, ośrodki kultury.

A. DZIAŁANIA W ZAKRESIE INWESTYCJI I NIERUCHOMOŚCI

Główne, dotychczas realizowane zadania związane z remontami modernizacjami nieruchomości zabytkowych własnych instytucji, w ramach poszczególnych wydziałów Urzędu Marszałkowskiego WZP, dotyczą nadzoru nad prowadzonymi przez jednostki organizacyjne inwestycjami.

Prowadzone są także pośrednie działania inwestycyjne, związane z nieruchomościami zabytkowymi należącymi do innych właścicieli – poprzez udzielanie dotacji finansowych na tego rodzaju inwestycje.

- NIERUCHOMOŚCI, W KTÓRYCH MIESZCZĄ SIĘ SAMORZĄDOWE JEDNOSTKI ORGANIZACYJNE, PROWADZONE PRZEZ SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA

Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

1. Rozbudowa Teatru Polskiego w Szczecinie (obiekt wpisany do rejestru zabytków) 2011-2013, szacowany koszt to ok. 70 mln zł
2. Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie (obiekt wpisany do rejestru zabytków)
 - Prace adaptacyjne sal Barnima i Mirosławy (2009-2010) – wartość zadania ok. 400 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 340 tys. zł
 - Modernizacja dachów zachodniego i wschodniego skrzydła (2009) – wartość zadania ok. 1 mln 270 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 1 mln 370 tys. zł
 - Wymiana stolarki okiennej w skrzydle mennicznym i północnym (2012) - wartość zadania ok. 2 mln 370 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 460 tys. zł
 - Modernizacja skrzydła północnego (2012-2014) - wartość zadania ok. 10 mln zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 3 mln 830 tys. zł
 - Remonty (2008) – wartość zadania ok. 110 tys. zł
 - Remonty (2009) – wartość zadania ok. 80 tys. zł
 - Remonty (2010) – wartość zadania ok. 280 tys. zł
 - Remonty (2011) – wartość zadania ok. 166 tys. zł
3. Muzeum Narodowe w Szczecinie (obiekty wpisane do rejestru zabytków):
 - Remont wieży gmachu na Wałach Chrobrego (2010-2011) - wartość zadania ok. 665 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 660 tys. zł
 - Rozbudowa systemu sygnalizacji włamania i napadu (2012) - wartość zadania ok. 77 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 40 tys. zł
4. Opera na Zamku w Szczecinie (obiekt wpisany do rejestru zabytków):
 - Przebudowa Opery (2008-2014) - wartość zadania ok. 67 mln 140 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 26 mln 230 tys. zł,
5. Książnica Pomorska w Szczecinie (obiekty wpisane do rejestru zabytków):
 - Modernizacja budynku na Muzeum Literatury, przy ul. Dworcowej (2008-2010) - wartość zadania ok. 7 mln 150 tys. zł, dofinansowanie z budżetu WZP ok. 2 mln 900 tys. zł

Wydział Edukacji i Sportu:

1. Remont budynków szkolnych – siedziby Wojewódzkiego Zespołu Szkół Policealnych w Szczecinie (obiekt wpisany do rejestru zabytków – zespół d. Kückenmüle) 2009-2016,

- 2009-2011 - szacowany koszt to ok. 12 mln zł
- 2012 – 2016 szacowany koszt to ok. 1 mln 180 tys. zł

Wydział Zdrowia:

1. Specjalistyczny Szpital w Szczecinie -Zdunowie (teren zabytkowy chroniony zapisem w planie zagospodarowania przestrzennego)
 - Modernizacja systemu ciepłno-energetycznego i termomodernizacja budynków - wartość inwestycji 29,7 mln zł
 - Rozbudowa części środkowej budynku głównego – wartość inwestycji 81 mln zł
 2. SPZOP Wojewódzki Ośrodek Terapii Uzależnień w Stanominie (park wpisany do rejestru zabytków):
 - Projekt koncepcyjny rewitalizacji zatwierdzony przez WKZ
 3. Samodzielny Publiczny Wojewódzki Szpital Zespolony w Szczecinie (obiekty wpisane do rejestru zabytków):
 - Przebudowa i remont budynków A,B,C,D,E,G,K,O,W,S1, S2, RD
 4. Wojewódzka Stacja Pogotowia Ratunkowego w Szczecinie (obiekt wpisany do rejestru zabytków):
 - Remont elewacji i dachu budynku technicznego (2008)
 - Remonty bieżące pomieszczeń
- NIERUCHOMOŚCI NIENALEŻĄCYCH DO SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA – DOTACJE

Bardzo ważna rola Samorządu Województwa dotyczy możliwości udzielania pomocy finansowej zewnętrznym jednostkom, w ramach prowadzonych programów. Są to działania podejmowane przez niezależne podmioty (organizacje samorządowe i pozarządowe), które są wspierane np. przez dotacje przyznawane w drodze konkursowej, zarówno poprzez środki budżetowe samorządu jak i pozabudżetowe środki pomocowe pozostające w dyspozycji samorządu.

Pomoc ta realizowana jest w różnych wydziałach Urzędu Marszałkowskiego, będących dysponentem danych środków lub operatorem określonych postępowań. Główne z nich to:

Wydział Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym

Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego ogłosił nabory wniosków dotyczące wsparcia działań z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego (2007-2013), dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków w działaniach dotyczących zachowania dziedzictwa kulturowego, infrastruktury turystyki i kultury w zabytkach – na terenie całego województwa oraz ze szczególnym uwzględnieniem obszaru metropolitalnego. Poszczególne działania to :

- poddziałania 5.2.2. Zachowanie dziedzictwa kulturowego – wartość dofinansowania ok. 18 mln zł (np. ratusz w Widuchowej, Zamek w Szczecinku, ratusz w Kamieniu Pomorskim , pałac w Stuchowie, kościół w Karlinie, zamek w Połczynie Zdroju, forty w Świnoujściu, ratusz w Kołobrzegu, katedry w Koszalinie i Kołobrzegu)
- poddziałanie 5.1.1. Infrastruktura turystyki – wartość dofinansowań ok. 26 mln zł (renowacja parku w Szczecinku, przebudowa rynku w Darłowie, budowa

- promenady w Darłównie, rewaloryzacja parku zdrojowego w Świnoujściu, rewitalizacja nadmorskiej kolei wąskotorowej w gminie Rewal)
- poddziałanie 5.2.1. Rozwój i odtworzenie infrastruktury kultury - wartość dofinansowań ok. 9 mln zł
 - poddziałanie 5.4. Infrastruktura turystyki na obszarze metropolitalnym – wartość dofinansowań ok. 3,3 mln zł (rewitalizacja Parku Książąt Pomorskich w Koszalinie)
 - poddziałanie 6.1.1. Infrastruktura turystyki w obszarze metropolitalnym - wartość dofinansowań ok. 4,6 mln zł (zagospodarowanie zieleńca w Szczecinie, przebudowa rynku w Stargardzie Szczecińskim, zagospodarowanie parku w Stargardzie Szczecińskim, wytyczenie szlaków traktu historycznego i ścieżki dendrologicznej na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie)
 - poddziałanie 6.1.2. Regionalny system informacji turystycznej na obszarze metropolitalnym - wartość dofinansowań ok. 0,4 mln zł (punkt informacji turystycznej w wieży ratuszowej w Nowym Warpnie)
 - rozwój infrastruktury kulturalnej na obszarze metropolitalnym - wartość dofinansowań ok. 78 mln zł (muzeum Literatury w Książnicy Pom., przebudowa Opery, budowa pawilonu Centrum Dialogu Przełomy, modernizacja skrzydła Zamku w Szczecinie, modernizacja Pałacu pod Globusem w Szczecinie)
 - poddziałania 6.2.2. zachowanie dziedzictwa kulturowego na obszarze metropolitalnym - ok. wartość dofinansowań 45 mln zł (Szczecin - kościół św. Jana Ewangelisty, katedra św. Jakuba, szkoła muzyczna, kościół św. Józefa, remont fontanny w Wałach Chrobrego, odbudowa transformatorowni Trafostacja Sztuki, renowacja elewacji Urzędu Wojewódzkiego, ratusz i kościół w Nowym Warpnie, mury obronne i cerkiew w Stargardzie Szczecińskim, odbudowa sygnaturki kościoła w Kołbaczu)

Wydział Współpracy Międzynarodowej

Część realizowanych zadań dofinansowana jest w ramach programu współpracy transgranicznej INTERREG IVA.

1. Rewitalizacja dworca kolejowego w Drawsku Pomorskim w ramach Niemiecko-Polskiego partnerstwa
2. Modernizacja budynku szkoły muzycznej w Stargardzie Szczecińskim w ramach Niemiecko-Polskiego centrum szkół muzycznych
3. Remont i przebudowa budynku Bastii w Stargardzie Szczecińskim w ramach Niemiecko-Polskiego programu „Dwa miejsca z historią”
4. Renowacja Bramy Wałowej w Stargardzie Szczecińskim w ramach Niemiecko-Polskiego programu „Bramy, które łączą”

Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

1. Udzielanie dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, w ramach corocznego konkursu ofert. Wartość dotacji w poszczególnych latach:
 - 2012 r. – 22 wnioski, wartość dotacji 699 934,00 zł,
 - 2011 r. – 30 dotacji, wartość 492 185,00 zł

- 2010 r. – 23 dotacje, wartość 600 000,00 zł

Wydział Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich

W ramach posiadanych uprawnień realizowane były konkursy dotyczące odnowy i rozwoju wsi: „Rewitalizacja budynków zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków, użytkowanych na cele publiczne oraz obiektów małej architektury, odnawiania lub konserwacji lokalnych pomników historycznych i miejsc pamięci.” oraz „Odnawianie elewacji zewnętrznych i dachów w budynkach architektury sakralnej wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków i odnawiania cmentarzy wpisanych do rejestru zabytków.” Dane dotyczą zrealizowanych umów i aneksów w ramach PROW 2007-2013, stan na 2012.08.31.

1. Działanie 313 Odnowa i rozwój wsi.
 - Rewitalizacja – środki publiczne 1.406.178,75 zł, ilość zadań 4
 - Odnawianie - środki publiczne 20.033.488,58zł, ilość zadań 52
2. Działanie 413. Odnowa i rozwój wsi. Leader.
 - Rewitalizacja – środki publiczne 153.301,35 zł, ilość zadań 3
 - Odnawianie - środki publiczne 1.242.411,87 zł, ilość zadań 7

B. DZIAŁANIA W ZAKRESIE PROJEKTÓW MIĘKKICH – PROMOCYJNYCH I EDUKACYJNYCH

Oprócz działań tzw. „twardych” czyli inwestycyjnych, ważne miejsce zajmuje także edukowanie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego, jako działania „miękkie”. Odbývają się one na różnych poziomach organizacyjnych i realizowane są w poszczególnych wydziałach i instytucjach. Działania te mają charakter wspierający lub finansujący poszczególne przedsięwzięcia.

Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Udzielanie dotacji na realizację zadań publicznych w ramach corocznego konkursu dla organizacji pożytku publicznego, np. „Jarmark Jakubowy”, „Sąsiedzi – Trzebiatowskie Spotkanie Kultur”, „Dni Kultury Ukraińskiej”

- 2012 r. – 37 zadań, wartość dotacji 400 tys. zł
- 2011 r. – 26 zadań, wartość dotacji 400 tys. zł
- 2010 r. – II nabór: 4 zadania, wartość dotacji 95 tys. zł

Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji

Wydział, w ramach którego działają Biura Turystyki i Biuro Promocji, realizuje szereg działań, z których wybrane to:

1. Realizacja w latach 2011-2013 projektu „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na Obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” – oznakowany szlak dł. 650 km z tablicami informacyjnymi, folderami, przewodnikiem.
2. Znakowanie atrakcji turystycznych regionu – ustawianie turystycznych znaków drogowych.
3. Założenie strony internetowej www.morzeprzygody.eu, w wersjach językowych polskiej, angielskiej i niemieckiej.

4. Udział w targach turystycznych promujących region oraz organizacja targów regionalnych np. „Międzynarodowe Targi Wyrobów Klasztornych”, „Festiwal Słowian i Wikingów”, „Na Gotyckim Szlaku – Muzyka w Zabytkach”, „Hanzeatyczne Dni Kołobrzegu”.
5. Wsparcie finansowe dla produktów turystycznych – szlak kulturowy „Zachodniopomorskie Muzea Wojskowe”.
6. Organizowanie konkursu „Zachodniopomorska wieś turystyczna”.
7. Organizacja konkursu ofert na wsparcie zadań dotyczących krajoznawstwa regionu.
8. Opracowanie i wydawanie wydawnictw promocyjnych np. „Tajemnice Pomorza”, „Perły Pomorza Zachodniego”, „Zabytki Pomorza Zachodniego”.

Wydział Rozwoju Regionalnego

Bezpośrednie działania w badanym obszarze nie są prowadzone. Pośrednio informacje o historii regionu, produktach regionalnych były przekazywane instytucjonalnym partnerom (krajowym i zagranicznym) projektów, np.: SONORA - South-North Axis Improving transport infrastructure and services across Central Europe, oraz środkowo-europejskiego korytarza transportowego CETC-ROUTE 65.

Wydział sprawuje nadzór nad Regionalnym Biurem Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego, będącego realizatorem szeregu działań o charakterze strategicznym i planistycznym w zakresie gospodarowania przestrzenią województwa. W wielu z nich, aspekt dziedzictwa kulturowego jest jednym z kluczowych, które warunkują podejmowane rozstrzygnięcia.

Wydział Współpracy Międzynarodowej

Część realizowanych zadań dofinansowana jest w ramach programu współpracy transgranicznej INTERREG IVA.

1. Współorganizacja wystawy „Zamki i rezydencje na Pomorzu” – prezentowana od 2006 r. w miastach Pomorza w województwie zachodniopomorskim oraz w Meklemburgii Pomorza Przednim w Niemczech.
2. Wystawy poświęcone historii Pomorza np. „Sąsiedzi w Europie. Księstwo Pomorskie i Królestwo Polskie 1000-1648” prezentowana w Szczecinie i Greifswaldzie, Krakowie.
3. Projekt dotyczący muzeów pomorskich „Razem jesteście silni”.
4. Projekt „Rozwój Europejskiego parku Hugonotów w Schwedt n. Odrą i rewitalizacja Parku Przyrody Dolina Miłości w Zatonii Dolnej”.
5. projekt „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na Obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba”.

Wydział Rolnictwa i Rybactwa

Główne działania realizowane są poprzez Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach, będący samorządową wojewódzką osobą prawną, prowadzącą doradztwo rolnicze obejmujące działania m.in. w zakresie rozwoju wsi i wspierania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. W obszarze dotyczącym dziedzictwa kulturowego prowadzonych jest szereg cyklicznych działań dotyczących zarówno kultury materialnej – rękodzielnictwa, infrastruktury, architektury, jak i niematerialnej – obrzędowości, kulinariów:

1. Sympozja, np. „Turystyka wiejska- społeczny wymiar w ekonomicznym kontekście”.
2. Cykliczne warsztaty, np. rękodzielnicze, kulinarne.

3. Dożynki Wojewódzkie, spotkania wigilijne i Festiwal Potraw Wigilijnych.
4. Publikacje, np. album dotyczący produktów regionalnych, katalogów agroturystycznych.
5. Konkursy, np. „Nasze kulinarne dziedzictwo – smaki regionów”, „Szlakiem perel architektury wiejskiej”.

Wieloosobowe Stanowisko ds. edukacji

Wydział sprawuje nadzór nad wojewódzkimi jednostkami oświatowymi – m.in. Zachodniopomorskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli. ZCDN wydaje dwumiesięcznik edukacyjny „Refleksje”, gdzie zamieszczane są artykuły dotyczące zagadnień powiązanych. ZCDN od kilkunastu lat współprowadzi z Muzeum Narodowym w Szczecinie konkurs dot. edukacji regionalnej „Moja mała ojczyzna. Moja miejscowość, mój region”, a także organizuje konferencje przedmiotowo-metodyczne „*Edukacja Regionalna w Szkole*”.

Gabinet Marszałka

Do działań promocyjnych można także zaliczyć nagradzanie za prowadzoną działalność w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym. Osobom oraz instytucjom związanym z opieką nad zabytkami i edukacją regionalną Marszałek Województwa Zachodniopomorskiego kontynuował przyznawanie nagród i wyróżnień – Odznaki Honorowej Gryfa Zachodniopomorskiego i dyplomu „Swojskie Zabytki”. Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą Nr XXXV/357/02 z dnia 7 października 2002 r. ustanowił odznakę regionalną – Odznakę Honorową Gryfa Zachodniopomorskiego - nadawaną osobom fizycznym oraz różnym podmiotom (jednostkom samorządu terytorialnego, instytucjom, organizacjom pozarządowym), których całokształt działalności lub zakres realizowanych zadań przyczynia się do rozwoju Pomorza Zachodniego, pomnażania jego dóbr materialnych i kulturalnych, a także do szeroko rozumianej promocji województwa.

Na wniosek BDZ Odznakę Honorową Gryfa Zachodniopomorskiego w latach 2010-2012 otrzymały 4 osoby i instytucje – w 2010 r. Marek Łuczak, 2011 r. Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Iwęcino, Szczecińskie Towarzystwo Komunikacji Miejskiej, 2012 r. Henrykowskie Stowarzyszenie w Siemczynie.

Na wniosek BDZ dyplom Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego „Swojskie Zabytki” w latach 2010-2012 otrzymało 15 osób i instytucji.

C. UTRZYMYWANIE SAMORZĄDOWYCH WOJEWÓDZKICH INSTYTUCJI KULTURY

Samorząd Województwa finansuje lub współfinansuje instytucje kultury, z których część w sposób szczególny działają w dziedzinie dziedzictwa kulturowego:

- Muzeum Narodowe w Szczecinie
 - Muzeum Miasta Szczecina
 - Muzeum Sztuki Współczesnej
 - Centrum Dialogu PRZEŁOMY
- Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica w Szczecinie
- Zamek Księżąt Pomorskich w Szczecinie
- Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie
- pozostałe:
- Opera w Szczecinie

- Teatr Polski w Szczecinie
- Teatr Kana w Szczecinie

Nadzór nad jednostkami sprawuje Wydział Kultury Nauki i Dziedzictwa Narodowego.

Analiza uzyskanych informacji potwierdziła spodziewane założenia, iż działania dotyczące dziedzictwa kulturowego mają charakter uniwersalny i szeroki, stąd pozwalają na realizację poszczególnych przedsięwzięć na różnych poziomach organizacyjnych.

Różnorodność działań, łączenie przedsięwzięć, różny czas trwania zadań – w tym wieloletnich - oraz dywersyfikacja środków finansowych powoduje jednak trudność w precyzyjnym szacowaniu faktycznie ponoszonych kosztów w tej dziedzinie i porównywania danych. Podobna trudność pojawia się także w przypadku określania trwałości działań - gdyż ma ona zróżnicowany charakter. Trwałość efektów określić można od wieloletniej - w przypadku zadań inwestycyjnych, wydawniczych, po pozostającą w trudno mierzalnej sferze mentalnej – w przypadku działań miękkich.

2.2. Monitoring na poziomie lokalnym - działań samorządów powiatowych i gminnych w okresie 2009-2012 i obszarów problemowych dotyczących dziedzictwa kulturowego

Metodą zbierania danych o działaniach i problemach lokalnych, analogicznie jak w 2008 r, była ankietyzacja oraz weryfikacja części danych (dotycząca GEZ, GPONZ, PONZ) i bieżąca praca BDZ. Ankiety wraz z pismem Wicemarszałka Województwa Zachodniopomorskiego Wojciecha Drożdża rozesłano, w formie elektronicznej, do wszystkich urzędów miast i gmin oraz starostw powiatowych województwa. Ankieta miała formę skondensowaną, zawierała 10 pytań dotyczących następujących zagadnień:

- Gminne ewidencje zabytków
- Gminne i powiatowe programy opieki nad zabytkami
- Dotacje samorządowe na prace konserwatorskie i remontowe przy zabytkach
- Fundusze zewnętrzne na prace konserwatorskie i remontowe przy zabytkach
- Organizacje i stowarzyszenia
- Muzea, izby regionalne i izby tradycji
- Samorządowe instytucje zajmujące się dziedzictwem kulturowym
- Udział w Europejskich Dniach Dziedzictwa
- Szlaki i trasy turystyczne oparte o zabytki regionu
- Wydawanie folderów, publikacji, materiałów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego
- Zagadnienia problemowe w zarządzaniu i użytkowaniu obiektami zabytkowymi
- Oczekiwana pomoc ze strony jednostek Samorządu Województwa (np. Biura Dokumentacji Zabytków, Muzeum Narodowego w Szczecinie) w zakresie dziedzictwa kulturowego i zabytków

Odpowiedzi na ankietę udzieliło 87 gmin (76,3 %) i 14 powiatów (77,8 %), co jest nieznacznie mniejszym wskaźnikiem, w stosunku do poprzedniego badania z 2008 r.

W omawianym okresie 2010-2012 prawo krajowe dotyczące obowiązków gmin i powiatów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie uległo zmianie.

W badanym okresie liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków wzrosła o kilkadziesiąt. W prawie lokalnym następowały systematyczne zmiany porządkujące różne aspekty ochrony zabytków i opieki nad nimi, powstawały miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z procedurą, opiniowane przez WUOZ w Szczecinie.

Gminna Ewidencja Zabytków, Gminne i Powiatowe Programy Opieki nad Zabytkami

Opracowanie Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz Gminnych i Powiatowych Programów Opieki nad Zabytkami (GPOnZ i PPOnZ) jest ustawowym obowiązkiem dla samorządów, wyjściowym dla podejmowania działań w stosunku do lokalnego dziedzictwa kulturowego. Mimo to nie jest on w pełni realizowany, choć obserwowana jest tendencja wzrostowa – aktualnie GEZ opracowano w 54 gminach (47,3%, wzrost z poziomu 43, tj. 43%), zaś w trakcie opracowywania jest kolejnych 17 – tym samym brak GEZ w 37,7% gmin. Podobne pozytywne tendencje można obserwować w przyjmowaniu ewidencji zabytków - GPOnZ przyjęto w 28 gminach (24,6%), nad 13 trwają prace - jednak nadal 73 gmin (tj. 64% ogółu) nie wykonało tego rodzaju programów.

Na poziomie powiatów sytuacja nieznacznej poprawy jest analogiczna - PPOnZ przyjęto uchwałą Rady Powiatu w 3 powiatach - koszalińskim, myśliborskim, stargardzkim (poprzednio tylko w stargardzkim), brak dokumentu w 12 powiatach. Wśród innych sporządzanych dokumentów pomocnych w zarządzaniu dziedzictwem są np. studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, studia krajobrazu i wartości kulturowych, lokalne programy rewitalizacji, plany odnowy miejscowości, które są wykonywane w miarę potrzeb.

Dotacje z budżetu samorządów na prace konserwatorskie i remontowe przy zabytkach

Finansowanie prac przy zabytkach może być wspierane przez udzielanie dotacji przez ministra, wojewódzkiego konserwatora zabytków, organ stanowiący województwa, powiatu lub gminy. Pytanie ankietowe dotyczyło finansowania z poziomu lokalnego – budżetów gmin i powiatów.

Aktualnie 54 gminy i miasta (tj. 47,3% - dotąd 37 gmin, tj. 37,4%) deklaruje, iż wprowadziło własne procedury i udziela dotacji na prace remontowe i konserwatorskie w zabytkach na swoim obszarze. W ankiecie gminy deklarują kwoty w różnym rozbięciu – np. Szczecin ponad 5. 891.440 zł w latach 2007-2011, Gmina Gryfino 1.289.800 zł w latach 2004-2012, miasto Stargard Szczeciński 2.043.655 zł w latach 2007-2012. Najmniejsze deklarowane kwoty to 8.000 zł (2010-2012) w Gminie Świerzno lub 9.000 zł (2008-2012) w Gminie Widuchowa. Na poziomie powiatów aktualnie dotacji udziela 6 samorządów powiatowych, z czego największe sumy – Rada Powiatu Stargardzkiego (np. 269.500 zł w 2011 r., 91.500 w 2012 r.).

Fundusze zewnętrzne na prace konserwatorskie i remontowe przy zabytkach

Wykorzystanie zewnętrznych środków finansowych wykazało 40 gmin (poprzednio 18 gmin) i 7 powiatów. Wśród źródeł wskazywano: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, RPOWZ na lata 2007-2013, INTERREG IVA, Lokalne Grupy Rybackie, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego.

W tym czasie Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego także kontynuował finansowanie zabytków nie będących własnością samorządu województwa, przeznaczając ze środków

województwa na dotacje w wysokości: 700 tys. zł w 2012 r., oraz 492.185 zł w podziale na 30 obiektów w 2011 r.

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków ze środków z budżetu państwa przeznaczył: w 2010 r. – 513.000 zł na 24 obiekty, w 2011 r. – 547.000 zł na 27 obiektów i w 2012 r. - 560.000 zł.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2010 r. udzielił 17 dotacji na sumę 2.355.130 zł, w 2011 r. udzielił 9 dotacji wartości 1.977.000 zł.

Organizacje i stowarzyszenia

W większości gmin wymieniono istnienie muzeów, izb regionalnych, izb tradycji, oraz instytucji i organizacji działających na rzecz opieki nad zabytkami i lokalnym dziedzictwem. Najwięcej muzeów 13 - znajduje się w Szczecinie, inne najbardziej znaczące to: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie i Muzeum w Stargardzie Szczecińskim oraz Muzeum Oręża Polskiego z 3 oddziałami w Kołobrzegu. Także mniejsze ośrodki posiadają regionalne instytucje muzealne, np. Gmina Karlino – Muzeum Ziemi Karlińskiej, Rewal – Muzeum Rybołówstwa Morskiego, Kamień Pomorski – Muzeum Ziemi Kamieńskiej, Międzyzdroje – Muzeum Wolińskiego Parku Narodowego, Szczecinek – Muzeum regionalne w Szczecinku. W wielu gminach zorganizowane są także lokalne izby – np. Czaplówek – Izba Regionalna, Banie – Izba Tradycji, Trzebiatów – Izba Regionalna, Biały Bór – Izba Pamięci. Wymieniono także liczne organizacje i stowarzyszenia – np. Stowarzyszenie na Rzecz Dziedzictwa „Młyn Papiernia”, Centrum Słowian i Wikingów w Wolinie, Grupa Odtwórstwa Historycznego „Chwarszczany”.

Udział w Europejskich Dniach Dziedzictwa

Szlaki i trasy turystyczne oparte o zabytki regionu

Promocja - foldery, publikacje, materiały edukacyjne dotyczące dziedzictwa kulturowego

Z ankiet wynika, iż większość samorządów coraz mocniej dostrzega wartość działań promocyjnych i edukacyjnych dotyczących lokalnego dziedzictwa kulturowego.

- Trasy turystyczne oparte o lokalne dziedzictwo wytyczono w 63 gminach.
- Materiały promocyjne i informacyjne wydają 64 gminy
- W Europejskich Dniach Dziedzictwa uczestniczą 32 gminy

Podsumowując działania samorządów na szczeblu lokalnym można zauważyć pozytywny trend dotyczący lepszego zrozumienia znaczenia dziedzictwa kulturowego i podejmowania większej liczby działań by upowszechnić i wykorzystać posiadane zasoby. Należy jednak zauważyć, iż część samorządów nie podejmuje żadnych znaczących działań, a nawet uchyla się od ustawowych obowiązków nakładanych przez przepisy prawa.

Zagadnienia problemowe w zarządzaniu i użytkowaniu obiektami zabytkowymi

Zgłaszane w ankietach problemy są podobne we wszystkich odpowiedziach – jako finansowe, prawne, dotyczące świadomości społecznej.

Problemy finansowe identyfikowane są jako:

- brak funduszy w budżetach gmin na renowację obiektów zabytkowych;
- wysokie koszty utrzymania zabytkowych obiektów;

- brak środków finansowych na działania naprawcze zarówno u właścicieli prywatnych, zarządców budynków, wspólnot mieszkaniowych (brak funduszy na remonty budynków komunalnych w obrębie zabudowy staromiejskiej);
- wysokie koszty prac konserwatorskich i renowatorskich obiektów zabytkowych;
- niedostateczna ilość środków publicznych na prace konserwatorskie;
- brak inwestorów zainteresowanych inwestycjami w nieruchomości zabytkowe;
- brak środków finansowych na opracowanie niezbędnych dokumentacji.

Problemy prawne to m.in. :

- trudności z egzekucją zobowiązań prawnych;
- brak możliwości wpływu przez JST na prywatnych właścicieli nieruchomości zabytkowych, znajdujących się w złym stanie technicznym, brak skutecznych narzędzi prawnych do egzekwowania dbałości o właściwy stan zabytków stanowiących własność prywatną;
- wysokie wymagania i skomplikowane procedury wynikające z przepisów prawa;
- kosztowna i długotrwała procedura związana z uzyskaniem pozwoleń na remonty obiektów zabytkowych;
- brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- trudności z zachowaniem porządku architektonicznego na obszarze gminy;
- brak instytucji miejskiego konserwatora zabytków lub stanowiska ds. dziedzictwa kulturowego, koordynującego, inicjującego i nadzorującego działania przy zabytkach.

Inne obszary problemowe:

- niska świadomość wartości historycznej obiektów zabytkowych wśród właścicieli prywatnych;
- brak specjalistów, wykwalifikowanej kadry na szczeblu lokalnym, zajmujących się ochroną lokalnego dziedzictwa kulturowego na terenie gminy;
- brak lokalnego muzeum, profesjonalnych ścieżek edukacyjnych;
- samowolne działania niszczące zabytki: montaż dewaloryzujących reklam i szyldów, akty wandalizmu (dewastacja tablic informacyjnych, niszczenie podświetlenia obiektów);
- jeśli gmina nie jest właścicielem żadnego zabytku brak zainteresowania władz lokalnych problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego.

Oczekiwana pomoc ze strony jednostek Samorządu Województwa (np. Biura Dokumentacji Zabytków, Muzeum Narodowego w Szczecinie) w zakresie dziedzictwa kulturowego i zabytków

Najczęstsze oczekiwania dotyczą pomocy ze strony wyspecjalizowanych instytucji i ekspertów oraz zwiększenie funduszy na realizację zamierzeń.

Zdefiniowane oczekiwania to m.in.:

- wsparcie edukacyjne, współpraca z lokalnymi ośrodkami muzealnymi przy organizacji wystaw i wymianie zbiorów;
- profesjonalna pomoc merytoryczna przy opracowaniu różnego typu dokumentacji, np. GEZ;
- pomoc przy opracowaniu wniosków o dofinansowanie prac konserwatorskich i w uzyskaniu funduszy (dotacji) ze środków zewnętrznych;
- opracowanie katalogu projektów budownictwa jednorodzinnego, nawiązujących do historycznej architektury regionalnej (nieodpłatnie dostępnego dla zainteresowanych);
- opracowanie przepisów wprowadzających zachęty dla sektora prywatnego do inwestowania w projekty związane z dziedzictwem kulturowym.

- stworzenie programów wsparcia procesów inwestycyjnych przy modernizacji obiektów zabytkowych;
- uruchomienie większej ilości programów dotacyjnych;
- organizowanie konkursów na najlepsze zagospodarowanie obiektów i obszarów historycznych;
- pomoc w zmianie prawa, wprowadzającego wymóg dbałości przez właściciela o stan zabytków będących własnością prywatną;
- akcje informacyjne skierowane do właścicieli obiektów zabytkowych, uświadamiające wartość historyczną tych obiektów;
- zwiększenie nakładów na edukację związaną z tematyką dziedzictwa kulturowego i zabytków, ich znaczeniem i zachowaniem;
- większa ilość wydawnictw, publikacji, informacji w sieci na temat zabytków lokalnych;
- pomoc w promocji walorów kulturowych gmin;
- działania zmierzające do podniesienia świadomości społecznej na temat ochrony dziedzictwa kulturowego (w formie wykładów, pogadanek, spotkań, warsztatów, seminariów skierowanych dla mieszkańców gmin);
- wsparcie finansowe stowarzyszeń, zajmujących się kultywowaniem historii i dziedzictwa regionalnego;

VII. CELE I ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013-2017 DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

1. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego (WPONZ WZ) stanowi kontynuację polityki zapoczątkowanej Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012 dla Województwa Zachodniopomorskiego, przyjętym Uchwałą Nr XX/197/08 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 17 czerwca 2008 r.

Program na lata 2008-2012 był pierwszym dokumentem odnoszącym się do polityki Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego w dziedzinie opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa, powstałym jako realizacja wymogu ustawowego i jego zapisy pozostają kluczowe dla programu na kolejne 4-lata. Opierał się on na wnikliwym rozpoznaniu zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego województwa, złożonej problematyki opieki i ochrony nad zabytkami oraz wyznaczył cele perspektywiczne i operacyjne stanowiące punkt odniesienia dla programów konstruowanych na kolejne okresy.

Główne cele programów opieki nad zabytkami określone w ustawie to:

- włączenie problematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania
- wyeksponowanie zabytków i walorów krajobrazu kulturowego
- zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie zwiększania finansowania opieki nad zabytkami
- dobra współpraca z właścicielami zabytków
- tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Odpowiednio do tych zapisów zostały sformułowane cele WPONZ WZ, skoncentrowane na stworzeniu warunków do poprawy stanu zachowania zabytków i lepszego ich funkcjonowania w świadomości społecznej i gospodarce. Osiągnięcie tych celów poprzez realizację kolejnych zadań wymaga odpowiedniego czasu oraz stosownych nakładów finansowych. Ocena realizacji zadań WPONZ WZ na lata 2008-2012 wykazała, że tylko część zadań priorytetowych ustalonych na ten okres została zrealizowana, co można tłumaczyć m.in. wielością tych zadań i nieadekwatnymi środkami. Dlatego w obecnej edycji WPONZ WZ na lata 2013-2017 dokonano bardziej selektywnego wyboru zadań, kierując się stanem zachowania dziedzictwa kulturowego oraz potencjałem realizacyjnym (organizacyjnym i finansowym).

WPONZ WZ zakłada, że Samorząd Województwa sprawując opiekę nad zabytkami będącymi jego własnością lub przez niego administrowanymi, poprzez swoje działania przyczynia się do ochrony zabytków leżących w granicach województwa zachodniopomorskiego. Posiadając ku temu instrumenty (finansowe i organizacyjne – Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Biuro Dokumentacji Zabytków) inicjuje, wspiera i koordynuje działania na rzecz

zachowania dziedzictwa kulturowego województwa, a wobec właścicieli zabytków może pełnić także funkcję wspomagającą, doradczą, opiniodawczą.

Samorząd Województwa może tworzyć warunki w zakresie bieżących możliwości finansowych i organizacyjnych stymulowania i wspierania wybranych działań, uznanych za istotne dla zachowania dziedzictwa kulturowego i tym samym dla realizacji zadań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego.

Samorząd Województwa określa politykę zagospodarowania przestrzennego województwa (m.in. poprzez Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego) i strategię rozwoju województwa w poszczególnych dziedzinach (m.in. poprzez Strategię Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego, Regionalny Program Operacyjny), w tym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zdefiniowaną w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami. Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest przedmiotem ustaleń wielu wojewódzkich dokumentów planistyczno-strategicznych naturalnym jest dążenie do kompatybilności i komplementarności kierunków i zadań obejmujących dziedzictwo kulturowe we wszystkich dokumentach.

Projekt Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2013-2017 konstruowano uwzględniając:

- cele perspektywiczne i operacyjne ustalone w pierwszym Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami WZ na lata 2008-2012,
- weryfikację i kwalifikację zadań do realizacji w latach 2013-2017 na podstawie:
 - oceny realizacji zadań WPONZ WZ na lata 2008-2012, w tym Sprawozdania z realizacji WPONZ WZ na lata 2008-2010, 2011-2012,
 - aktualnego stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, jego percepcji i popularyzacji,
 - obowiązujących przepisów, dokumentów strategicznych i planistycznych krajowych i wojewódzkich,
 - możliwości realizacji zadań w okresie 2013-2017,
 - wzajemnej komplementarności zadań Programu oraz ich związku z zadaniami przyjętymi w innych dokumentach strategicznych województwa.

W osiągnięciu celów WPONZ WZ fundamentalne jest wypracowanie programu finansowania długofalowych działań ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu, np. poprawa materialnego stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego m.in. poprzez ustalenie pierwszeństwa w przyznawaniu środków na rzecz określonej grupy zabytków na określony okres czy uwzględnienie w priorytetach RPO WZ celów WPONZ WZ.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego powinien stać się podstawą określania polityki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami dla samorządów lokalnych.

2. CELE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013-2017 DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Przyjmuje się do realizacji trzy cele perspektywiczne:

I. UTRZYMANIE ZABYTKÓW BUDUJĄCYCH KRAJOBRAZ KULTUROWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

- II. FUNKCJONOWANIE ZABYTKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA
- III. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ W OPARCIU O DZIEDZICTWO KULTUROWE I POTRZEBĘ JEGO ZACHOWANIA DLA PRZYSZŁYCH POKOLEŃ
3. ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2013-2017

Dla wyznaczonych celów perspektywicznych określa się cele operacyjne. Do poszczególnych celów operacyjnych przyporządkowuje się określone zadania szczegółowe.

Strukturę celów i zadań opisuje poniższa tabela.

Cele perspektywiczne	Cele operacyjne	Zadania
I. UTRZYMANIE ZABYTKÓW BUDUJĄCYCH KRAJOBRAZ KULTUROWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	I. 1. OCHRONA I OPIEKA NAD ZABYTKAMI I KRAJOBRAZEM KULTUROWYM W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH I PLANISTYCZNYCH	<p>I.1.1. Uzupełnienie Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) do 2020 roku.</p> <p>I.1.2. Uwzględnienie WPONZ WZ w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego (RPO WZ).</p> <p>I.1.3. Aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki z uwzględnieniem WPONZ WZ.</p> <p>I.1.4. Uwzględnienie WPONZ WZ w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej</p> <p>I.1.5. Wspieranie i monitorowanie procesu opracowywania i wdrażania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami.</p> <p>I.1.6. Uwzględnianie WPONZ WZ w dokumentach programowych w powiązanych dziedzinach dotyczących np. turystyki, środowiska przyrodniczego, edukacji, rozwoju kapitału ludzkiego.</p>

**I.2. INTEGRACJA OCHRONY
DZIEDZICTWA, KRAJOBRAZU
KULTUROWEGO I OCHRONY
PRZYRODY**

**I.2.1. Opracowanie Programu
Ochrony Krajobrazu
Województwa
Zachodniopomorskiego**

**I.2.2. Wzmocnienie ochrony
i wykorzystania potencjału
dziedzictwa przez budowę
systemu ochrony krajobrazu
kulturowego w formie
parków kulturowych
i obszarów kulturowo-
krajobrazowych.**

**I.2.3. Opracowanie
Wojewódzkiego Programu
Ochrony Zabytkowej Zieleni,
w tym Zabytkowych Parków,
Cmentarzy i Alei Przydrożnych
(II etap: kontynuacja działań).**

**I.3. POPRAWA
MATERIALNEGO STANU
ZASOBU DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO**

**I.3.1. Opracowanie
Wojewódzkiego Programu
Ochrony Drewnianego
Budownictwa Ryglowego
i powołanie skansenu lub
parku etnograficznego.**

**I.3.2. Opracowanie
Wojewódzkiego Programu
Ochrony Średniowiecznych
Fortyfikacji Miejskich
i Historycznych Zespołów
Urbanistycznych.**

**I.3.3. Opracowanie
Wojewódzkiego Programu
Ochrony Dziedzictwa
Technicznego, cz. I :
Młynarstwo (wodne,
wiatrowe) .**

**I.3.4. Opracowanie
Wojewódzkiego Programu
Ochrony Zabytkowych
Zespołów Dworsko-Parkowo-
Folwarcznych.**

**I.3.5. Stworzenie warunków
do zabezpieczenia obiektów
zabytkowych przed pożarem,**

		<p>zniszczeniem i kradzieżą .</p> <p>I.3.6. Promocja prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków zgodnie z zasadami konserwatorskimi.</p> <p>I.3.7. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami z obszaru województwa zachodniopomorskiego.</p> <p>I.4.1. Wspieranie działań na rzecz budowy samorządowego systemu służb ochrony zabytków (gminnego i powiatowego).</p> <p>I.5.1. Budowa systemu ochrony i opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego w formie uznania za Pomnik Historii.</p> <p>I.6.1. Realizacja prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych :</p> <ul style="list-style-type: none"> - znajdujących się w posiadaniu WZ (wpisanych do rejestru i ujętych w ewidencji zabytków). - będących w użytkowaniu jednostek organizacyjnych WZ (wpisanych do rejestru i ujętych w ewidencji zabytków).
<p>II. FUNKCJONOWANIE ZABYTKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA</p>	<p>I.4. DECENTRALIZACJA ZADAŃ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI</p> <p>I.5. DELIMITACJA (WYZNACZENIE GRANIC) WARTOŚCIOWYCH OBSZARÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO DO ZACHOWANIA I BUDOWA SYSTEMU ICH OCHRONY</p> <p>I.6. UTRZYMANIE W DOBRYM STANIE ZABYTKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO LUB UŻYTKOWANYCH PRZEZ JEDNOSTKI ORGANIZACYJNE WZ.</p> <p>II.1. TWORZENIE WARUNKÓW FINANSOWYCH I ORGANIZACYJNYCH DO OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM REGIONU MATERIALNYM I</p>	<p>II.1.1. Finansowanie z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami – dotacje na prace</p>

	<p>NIEMATERIALNYM</p>	<p>konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach, dotacje na działania edukacyjne, społeczne, wydawnicze .</p> <p>II.1.2. Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych będących w dyspozycji Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.</p>
<p>III. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ W OPARCIU O DZIEDZICTWO KULTUROWE I POTRZEBĘ JEGO ZACHOWANIA DLA PRZYSZŁYCH POKOLEŃ</p>	<p>II.2. ZWIĘKSZANIE ROLI ZABYTKÓW W ROZWOJU TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI</p> <p>III.1. EDUKACJA REGIONALNA</p>	<p>II.2.1. Rozbudowa wojewódzkiego samorządowego systemu/portalu informacji o zabytki województwa zachodniopomorskiego dostępne turystycznie.</p> <p>II.2.2. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, wodnych, samochodowych, kolejowych) promujących dziedzictwo kulturowe regionu (w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków).</p> <p>II.2.3. Zagospodarowanie na cele turystyczne obiektów zabytkowych.</p> <p>II.2.4. Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego.</p> <p>III.1.1. Tworzenie warunków organizacyjnych i prawnych dla funkcjonowania i rozwoju instytucji zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa.</p> <p>III.1.2. Organizacja</p>

i koordynacja wydarzeń na szczeblu wojewódzkim związanych z popularyzacją dziedzictwa regionu kierowanych do szerokich grup społecznych – np. Europejskie Dni Dziedzictwa na terenie województwa zachodniopomorskiego, Noce Muzeów.

III.1.3. Popularyzacja wiedzy o historii i zabytkach województwa, w tym o dynastii Gryfitów, oraz ochrony i opieki nad zabytkami.

III.1.4. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do programów edukacyjnych.

III.1.5. Wspieranie tworzenia i działania lokalnych muzeów / izb regionalnych (np. młynarstwa, kolei wąskotorowej).

III.1.6. Tworzenie oferty edukacyjnej kierowanej do właścicieli i użytkowników zabytków w zakresie opieki nad zabytkami.

III.1.7. Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dawnych rzemiosł i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego regionu.

III.1.8. Popularyzacja wiedzy o dobrach kultury współczesnej województwa, zwłaszcza wskazanych w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

III.2. PROMOCJA WALORÓW KULTUROWYCH REGIONU	III.2.1. Popularyzacja wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego i potrzebie jego ochrony. III.2.2. Popularyzacja i upowszechnianie wiedzy nt. historii Pomorza Zachodniego i znaczenia dynastii Gryfitów. III.2.3. Wspieranie działalności wydawniczej, wystawienniczej, multimedialnej promującej walory kulturowe regionu – materialne i niematerialne.
--	---

3.1. Zadania, ich koordynatorzy i realizatorzy, wskaźniki realizacji i efekty.

CEL PERSPEKTYWICZNY I.

UTRZYMANIE ZABYTKÓW BUDUJĄCYCH KRAJOBRAZ KULTUROWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

CEL OPERACYJNY I.1.

OCHRONA I OPIEKA NAD ZABYTKAMI I KRAJOBRAZEM KULTUROWYM W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH I PLANISTYCZNYCH

ZADANIA:

I.1.1. Uzupełnienie Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) do 2020 roku.

Działania:

- uzupełnienie o cele strategiczne, kierunkowe i działania jednoznacznie ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego (analogicznie do ochrony dziedzictwa przyrodniczego) oraz uwzględnienie zapisów WPONZ WZ w części dotyczącej innych strategii i programów.

Koordynator: Wydział Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego (UMWZ).

Partnerzy: BDZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa, spójność dokumentów programowych i strategicznych województwa.

Wskaźniki: wprowadzenie zmiany w SRWZ.

I.1.2. Uwzględnienie WPONZ WZ w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego (RPO WZ).

Działania:

- uzupełnienie celów kierunkowych o działania ukierunkowane na ochronę zabytków (obszarów i obiektów) z uwzględnieniem WPONZ WZ
- uwzględnianie priorytetów określonych w WPONZ WZ w regulaminach konkursowych dotyczących obszarów i obiektów zabytkowych (np. dofinansowywanie prac konserwatorskich, modernizacyjnych, rewitalizacyjnych przy zabytkach).

Proponowany koordynator: Wydział Zarządzania RPO UMWZ.

Partnerzy: BDZ, Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa, poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, lepsze wykorzystanie obiektów zabytkowych w turystyce i gospodarce regionu

Wskaźniki: uwzględnienie problematyki w regulaminach RPO WZ, cytowania WPONZ WZ.

I.1.3. Aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki z uwzględnieniem WPONZ WZ.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Strategię Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim do roku 2015, opracowano w 2000 r.¹⁷Niezbędna jej aktualizacja powinna uwzględniać obecny stan zagospodarowania i udostępniania turystycznego dziedzictwa kulturowego. Ponieważ cele i zadania WPONZ WZ i Strategii w części są zbieżne, zalecana jest spójność tych dokumentów.

Koordynator: Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji UMWZ.

Partnerzy: ZROT, BDZ, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa lepsze wykorzystanie obiektów zabytkowych w turystyce regionalnej.

Wskaźniki: uwzględnienie problematyki w SRT, cytowania WPONZ WZ.

I.1.4. Uwzględnienie WPONZ WZ w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zagadnienia i zadania określone w niniejszym Programie są kontynuowane w wielu dokumentach planistycznych szczebla wojewódzkiego, w tym:

- przy aktualizacji Planu Zagospodarowania Przestrzennego WZ (PZP WZ)
- przy opracowaniach planistycznych dotyczących obszaru transgranicznego
- przy innych opracowaniach obejmujących obszary wytypowane w WPONZ WZ

Proponowany koordynator: Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego, Wydz. Rozwoju Regionalnego UMWZ.

Partnerzy: BDZ.

¹⁷ przyjęto uchwałą Sejmiku Województwa nr XVII/147/2000 z 23.10.2000 r.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ, PZP WZ

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, pełne wykorzystanie walorów województwa w rozwoju gospodarczym.

Wskaźniki: uwzględnienie problematyki w PZP WZ, cytowania WPONZ WZ w dokumentach planistycznych.

1.1.5. Wspieranie i monitorowanie procesu opracowywania i wdrażania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków.

Działania:

- propagowanie korzyści tworzenia gminnych ewidencji zabytków (GEZ) oraz gminnych (GPOnZ) i powiatowych programów opieki nad zabytkami (PPOnZ),
- popularyzacja WPONZ WZ (na lata 2008-2012 i 2013-2017) oraz odpowiednio opracowanych uchwalonych powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami.

Koordynator: BDZ.

Partnerzy: samorządy lokalne.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, pełne wykorzystanie walorów województwa w rozwoju lokalnym.

Wskaźniki: wzrost ilości opracowanych GEZ, GPOzZ, PPOnZ z terenu województwa.

1.1.6. Uwzględnianie WPONZ WZ w dokumentach programowych w powiązanych dziedzinach dotyczących np. turystyki, środowiska przyrodniczego, edukacji, rozwoju kapitału ludzkiego.

Działania:

- upowszechnienie przyjętego WPONZ WZ wśród jednostek organizacyjnych Województwa Zachodniopomorskiego,
- uwzględnienie zagadnień dotyczących krajobrazu kulturowego i dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego w dokumentach tworzonych przez jednostki organizacyjne samorządu województwa, dotyczących powiązanych dziedzin, np. turystyki, środowiska przyrodniczego, edukacji, rozwoju kapitału ludzkiego.

Koordynator: Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego UM WZ.

Partnerzy: Wydział Ochrony Środowiska, Wydział Edukacji i Sportu, Wydział Współpracy Społecznej, BDZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: całościowe postrzeganie walorów kulturowych, wszechstronne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego, spójność tworzonych dokumentów dotyczących województwa.

Wskaźniki: ilość cytowań WPONZ WZ w innych programach i strategiach.

CEL OPERACYJNY I.2.

INTEGRACJA OCHRONY DZIEDZICTWA, KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I OCHRONY PRZYRODY

1.2.1. Opracowanie Programu Ochrony Krajobrazu Województwa Zachodniopomorskiego.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Budowa systemu ochrony krajobrazu jako jedności przyrodniczo-kulturowej jest zgodna z wytycznymi europejskich konwencji. Ochrona przestrzeni publicznej, jaką jest krajobraz, należy do sfery interesu publicznego.

Działania:

- powołanie zespołu eksperckiego z zakresu ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego, którego zadaniem będzie: określenie obszarów stanowiących o tożsamości województwa walorach krajobrazowo-kulturowo-przyrodniczych oraz opracowanie wytycznych do ochrony określonych obszarów¹⁸,
- popularyzacja idei zintegrowanej ochrony krajobrazu.

Koordynator: Wydział Rozwoju Regionalnego UM WZ.

Partnerzy: Wydział Kultury Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Ochrony Środowiska UM WZ, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego,
- SRWZ (cel strategiczny 4. "Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami", cel kierunkowy 4.2.: Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i racjonalne wykorzystanie zasobów),
- RPO WZ (priorytet V, działanie 5.4. Promocja, ochrona i waloryzacja dziedzictwa przyrodniczego, poddziałanie 5.2.2. Zachowanie dziedzictwa kulturowego, poddziałanie 6.2.2. Zachowanie dziedzictwa kulturowego na obszarze metropolitalnym, poddziałanie 4.5.1 Promowanie bioróżnorodności i ochrona przyrody),

Efekt: całościowe taktowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego dla lepszej ochrony i wykorzystania zasobu.

Wskaźniki: opracowanie wskazanych elementów programu.

I.2.2. Wzmocnienie ochrony i wykorzystania potencjału dziedzictwa przez budowę systemu ochrony krajobrazu kulturowego w formie parków kulturowych i obszarów kulturowo-krajobrazowych.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Park kulturowy (forma prawnej ochrony wg ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) stanowi formę zintegrowanej ochrony wartości kulturowych i przyrodniczych, w oparciu o inicjatywy lokalne mieszkańców i samorządu. Obszary o wartościach kulturowo-krajobrazowych, jako obszary o określonej specyfice, zostały określone w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego¹⁹.

Działania:

- powołanie zespołu eksperckiego do spraw budowania systemu ochrony w skali województwa,
- propagowanie idei tworzenia parków kulturowych, jako zintegrowanej formy ochrony krajobrazu i lokalnych wartości kulturowych,
- propagowanie idei identyfikacji obszarów kulturowo-krajobrazowych, w oparciu o zapisy Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,

¹⁸ Opracowanie Czerwona Księga Krajobrazów to pierwszy krok do wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, której sygnatariuszem jest także Polska. Projekt pilotażowy Księgi wykonano w latach 2003-2004 na zlecenie Ministerstwa Środowiska.

¹⁹ Uchwała Nr XLV/530/10 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 19 października 2010 w sprawie uchwalenia zmiany Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego.

- współdziałanie z lokalnymi samorządami w zakresie przygotowywania i dofinansowywania opracowań studialnych i projektowych stanowiących podstawę merytoryczną do utworzenia parków kulturowych.

Koordynator: Wydział Rozwoju Regionalnego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZ, Zespół Parków Krajobrazowych WZ, samorządy lokalne oraz instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- plany ochrony parków krajobrazowych
- SRWZ (cel strategiczny 4. "Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami". Cel kierunkowy 4.2. Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i racjonalne wykorzystanie zasobów),
- RPO WZ (priorytet V i VI),
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

Efekt: całościowe postrzeganie walorów kulturowych, wszechstronne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego, spójność tworzonych dokumentów dotyczących województwa.

Wskaźniki: liczba utworzonych parków kulturowych i działań w ramach obszarów kulturowo-krajobrazowych.

1.2.3. Opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytkowej Zieleni w tym Zabytkowych Parków, Cmentarzy i Alei Przydrożnych (II etap: kontynuacja i integracja działań)

Uzasadnienie wyboru zadania:

Historyczne aleje przydrożne wraz z historycznymi nawierzchniami drogowymi (liczne i stosunkowo dobrze zachowane, a zagrożone na skutek modernizacji układów komunikacyjnych), wzbogacają krajobraz województwa i są unikalnym w skali europejskiej przykładem zagospodarowania przestrzeni publicznej. Obecnie ochrona zabytkowych alei może być realizowana na podstawie ustawy o ochronie zabytków i ustawy o ochronie przyrody, a tym samym przez różne organa administracji. Niezbędne jest zintegrowanie działań i środków finansowych w celu rozpoznania, waloryzacji i ustanowienia skutecznego i racjonalnego systemu ochrony historycznych alei.

Działania:

- kontynuacja rozpoznania i dokumentowania, scalenie zebranych informacji (m.in.: ZWKZ, RDOŚ, ZUT) – możliwość uzyskania dofinansowanie z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej na programy związane z ochroną zabytkowych założeń zieleni,
- rozpoznanie stanu ochrony prawnej zabytkowych parków, alei i cmentarzy,
- założenie wspólnej bazy danych o stanie inwentaryzacji i ochrony zabytkowych parków, alei i cmentarzy,
- opracowanie wydawnictwa n.t. zabytkowych parków, alei i cmentarzy,
- prace nad dokumentacją dotyczącą alternatywnych rozwiązań projektowych dotyczących budowy i modernizacji, na wybranych przykładach – promocja „dobrych praktyk”.

Koordynator: BDZ.

Partnerzy: organy administracji, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ (cel strategiczny 4. Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami cel kierunkowy 4.2. Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i racjonalne wykorzystanie zasobów),
- RPO WZ (priorytet V, VI i priorytet IV, poddziałanie 4.5.1 Promowanie bioróżnorodności i ochrona przyrody)
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego.

Efekt: utrzymanie zagrożonych parków, alei, historycznych nekropolii jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa, wzrost wiedzy o problematyce i wartościach zieleni zabytkowej.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań.

CEL OPERACYJNY - I.3.

POPRAWA MATERIALNEGO STANU ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

ZADANIA:

I.3.1. Opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Drewnianego Budownictwa Ryglowego i powołanie skansenu lub parku etnograficznego

Uzasadnienie wyboru zadania:

Sakralne i świeckie budowle wzniesione w drewnianej konstrukcji ryglowej należą do cennych, wyróżniających województwo w skali kraju, elementów krajobrazu kulturowego o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej województwa. Jednocześnie należą do najbardziej zagrożonych (szczególnie ryglowa zabudowa wsi).

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania i dokumentowania zachowanego drewnianego budownictwa ryglowego,
- identyfikacja zagrożeń,
- określenie potrzeb organizacyjnych i finansowych w zakresie zapobiegania zagrożeniom,
- określenie zasad prawidłowych prac budowlano-konserwatorskich dla drewnianego budownictwa ryglowego,
- popularyzacja zasad właściwej konserwacji i rewaloryzacji,
- przyznanie priorytetu przy dystrybucji środków będących w dyspozycji Samorządu Województwa na działania związane z poprawą stanu technicznego i popularyzacją wiedzy o budownictwie ryglowym,
- prowadzenie działań zmierzających do wytypowania najcenniejszych obiektów i przygotowania materiałów koniecznych do utworzenia np. szlaku kulturowego i opracowania wniosku o uznanie za Pomnik Historii,
- przygotowanie założeń programowych do powołania skansenu/parku etnograficznego - I etap, w tym: rozpoznanie możliwości lokalizacji skansenu, wytypowanie obiektów do relokacji w skansenie, opracowanie koncepcji/projektu i planu finansowania - z docelowym wdrożeniem w perspektywie 8-letniej,
- stworzenie warunków sprzyjających współpracy ponadregionalnej (np. „Kraina w kratę”) i międzynarodowej.

Koordynator: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, Muzeum Narodowe w Szczecinie, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V. Turystyka, kultura i rewitalizacja).

Efekt: utrzymanie zagrożonych obiektów architektury regionalnej jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, wypracowanych porozumień.

I.3.2. Opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Średniowiecznych Umocnień Miejskich i Historycznych Zespołów Urbanistycznych.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Ze względu na liczbę, walor historyczny, przestrzenny i architektoniczny średniowieczne systemy obronne historycznych miast należą do najcenniejszych, wyróżniających województwo w skali kraju, elementów krajobrazu kulturowego o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej województwa.

Liczne średniowieczne założenia urbanistyczne, występujące w wielu miastach, dobrze zachowane nowożytne zespoły o znacznych walorach urbanistyczno-architektonicznych, stanowią istotny potencjał województwa. Jednocześnie zdiagnozowany zły stan techniczny (dekapitalizacja) większości zespołów mieszkalnych, głównie drewnianej zabudowy mieszkalnej na terenach ośrodków staromiejskich, stanowi istotny czynnik dewaloryzujący. Brak funduszy na odpowiednie przygotowanie procesów rewaloryzacji zabudowy i rewitalizacji ośrodków miejskich, w tym na badania (archeologiczne, architektoniczne, archiwalne), które muszą stanowić podstawę do właściwego zagospodarowania zabytkowych założeń, powoduje dalszą degradację tych cennych obszarów.

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania średniowiecznych umocnień miast zachodniopomorskich i historycznych zespołów urbanistycznych,
- identyfikacja zagrożeń i określenie potrzeb,
- priorytet w przyznawaniu środków w dyspozycji samorządu wojewódzkiego na działania związane z poprawą stanu technicznego i popularyzacją wiedzy o średniowiecznych umocnieniach i historycznych zespołach urbanistycznych,
- publikacja wydawnictw n.t. średniowiecznych umocnień obronnych i historycznych zespołów urbanistycznych.

Koordynator: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytety V).

Efekt: utrzymanie historycznych obszarów architektoniczno-urbanistycznych jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa, wzrost wiedzy o dziedzictwie regionu, zwiększenie atrakcyjności turystycznej miejscowości.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, przygotowanie publikacji, ilość środków finansowych z budżetu samorządu województwa na utrzymanie w.w. elementów.

I.3.3. Opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytków Dziedzictwa Technicznego, cz. I: Młynarstwo (wodne, wiatrowe)

Uzasadnienie wyboru zadania:

Historyczne, geograficzne i gospodarcze uwarunkowania sprawiają, iż na terenie województwa znajduje się wiele obiektów techniki, o ponadregionalnych walorach – np. latarnie morskie, dźwigi portowe, budowle hydrotechniczne, młyny, wzbogacając krajobraz województwa. Są wśród nich unikalne w skali europejskiej przykłady. Obecnie działania wobec tych zabytków są rozproszone i ograniczone do nielicznych elementów. Niezbędne jest zintegrowanie działań i środków finansowych w celu rozpoznania, waloryzacji i ustanowienia skutecznego i racjonalnego systemu ich ochrony. Z uwagi na skalę zasobu typuje się „Młynarstwo wodne, wiatrowe” jako działanie stanowiące I etap działań.

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania zabytków, badań nad zabytkami, sporządzanie dokumentacji,
- rozpoznanie stanu zachowania zasobu,
- utworzenie bazy danych o zasobie, umożliwiającej stworzenie szlaku kulturowego,
- stworzenie warunków sprzyjających współpracy ponadregionalnej i międzynarodowej,
- opracowanie wydawnictwa n.t. zabytków młynarstwa.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji samorządowej i rządowej, instytucje i organizacje pozarządowe, właściciele i użytkownicy zabytków, organizacje techniczne.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytety V).

Efekt: utrzymanie historycznych, najwartościowszych komponentów krajobrazu technicznego, jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, opracowanie wydawnictwa, ilość rekordów w cyfrowej bazie danych, wzrost wiedzy o dziedzictwie regionu.

I.3.4. Opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytkowych Zespołów Dworsko-Parkowo-Folwarcznych

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania zabytkowych zespołów dworsko-parkowo-folwarcznych,
- identyfikacja zagrożeń i określenie potrzeb,
- publikacja wydawnictw n.t. historycznych dworów, parków i założeń folwarcznych.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, Zespół Parków Krajobrazowych WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- plany ochrony parków krajobrazowych,
- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V).

Efekt: utrzymanie historycznych najwartościowszych komponentów krajobrazu ruralistycznego, założeń dworsko-folwarczno-parkowych, jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, opracowanie wydawnictwa, ilość rekordów w cyfrowej bazie danych.

I.3.5. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem czy kradzieżą jest niewystarczające – brak systemów ochronnych nawet w obiektach, w których przeprowadzono kosztowne prace konserwatorskie i renowacyjne. Na terenie województwa przeprowadzono dopiero kilka całościowych projektów dotyczących zabytków z rządowego programu „Razem bezpieczniej”²⁰.

Działania:

- udzielanie dotacji na montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej obiektów zabytkowych, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowania zabytków ruchomych,
- promowanie zasadności odpowiedniego zabezpieczenia zabytków,
- wspomaganie właścicieli, użytkowników zabytków i jednostek samorządowych w prowadzeniu działań prewencyjnych i ochronnych.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, właściciele zabytków.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V, VI).

Efekt: utrzymanie historycznych najwartościowszych zabytków ruchomych zgromadzonych poza muzeami przez ochronę przed kradzieżą i zniszczeniem, zabezpieczenie budynków zabytkowych.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na zabezpieczenia, ilość zabezpieczonych obiektów.

I.3.6. Promocja prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków zgodnie z zasadami konserwatorskimi

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zdiagnozowano zły stan techniczny znaczącej części dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym zanikaniu tradycyjnych form i sztuki budowlanej (rzemiosł) i niedostatecznej liczbie profesjonalnych wykonawców prac konserwatorskich.

²⁰ Jeden z celów programu to „Zapobieganie przestępczości i aspołecznym zachowaniom”. Z programu w województwie zachodniopomorskim zrealizowano np. znakowanie zabytków ruchomych powiatu sławieńskiego i stargardzkiego.

Działania:

- organizacja warsztatów, prelekcji, wystaw, konferencji, seminariów,
- przygotowanie wydawnictwa - poradnika n.t. prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania (np.: lokalne grupy działania - LGD).

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o poprawnych metodach postępowania wobec zabytków, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych.

Wskaźniki: ilość zorganizowanych wystaw, spotkań, ilość uczestników spotkań.

1.3.7. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami z obszaru województwa zachodniopomorskiego

Działania:

- dokumentowanie aktualnego stanu zabytków,
- opiniowanie konieczności podejmowania prac i działań dla jednostek zewnętrznych,
- prowadzenie badań i opracowanie ekspertyz i dokumentacji dotyczących zabytków poprzez wyspecjalizowane instytucje Samorządu Województwa.

Proponowana koordynacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, instytucje i osoby fizyczne będące właścicielami lub użytkownikami zabytków.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,

Efekt: zwiększenie wiedzy, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych,

Wskaźniki: ilość wytworzonych dokumentacji i opracowań naukowych, opinii.

CEL OPERACYJNY I.4.

DECENTRALIZACJA ZADAŃ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

ZADANIA:

1.4.1. Wspieranie działań na rzecz budowy samorządowego systemu służb ochrony zabytków – gminnego i powiatowego.

Działania:

- propagowanie tworzenia samorządowych służb ochrony zabytków i przygotowania kadr, poprzez m.in. organizację szkoleń w zakresie ochrony zabytków dla urzędników samorządowych,
- wspieranie merytoryczne miejskich i gminnych służb i pracowników ochrony zabytków, np. poprzez udostępnianie baz danych, współpracę przy opracowywaniu specjalistycznych dokumentacji, szkolenia.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, istniejące instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRW WZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy wśród pracowników samorządowych o lokalnym dziedzictwie i jego walorach, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych.

Wskaźniki: ilość szkoleń, ilość osób zasięgających opinii.

CEL OPERACYJNY I.5.

DELIMITACJA (WYZNACZENIE GRANIC) WARTOŚCIOWYCH OBSZARÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO DO ZACHOWANIA i budowa systemu ich ochrony

ZADANIA:

I.5.1. Budowa systemu ochrony i opieki nad zabytkami z terenu województwa zachodniopomorskiego w formie uznania za Pomniki Historii.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Liczne zabytki województwa zachodniopomorskiego o znaczeniu ponadregionalnym kwalifikują się do przyznania miana Pomnika Historii (w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego wytypowano 10 takich zabytków i zespołów – w tym Zamek Księżąt Pomorskich w Szczecinie). Uznanie zabytku za Pomnik Historii podnosi rangę dziedzictwa kulturowego regionu i służy jego promocji ponadregionalnej.

Działania:

- propagowanie idei i zasad nadawania zabytkom rangi Pomnika Historii,
- wspieranie właścicieli zabytków o cechach pomnika historii w przygotowaniu dokumentacji i wnioskowaniu do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o uznanie za Pomnik Historii,
- wspieranie wszelkich działań – inwestycyjnych, edukacyjnych, promocyjnych – prowadzonych przez właścicieli i zarządców obiektów uznanych za Pomnik Historii.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP, instytucje i instytucje kultury predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- SRWZ,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie prestiżu, promowanie najwartościowszych obiektów zabytkowych, poprawa stanu technicznego najwartościowszych obiektów zabytkowych.

Wskaźniki: ilość szkoleń, ilość osób zasięgających opinii.

CEL OPERACYJNY I.6.

UTRZYMANIE W DOBRYM STANIE ZABYTKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO LUB BĘDĄCYCH W UŻYTKOWANIU PRZEZ JEDNOSTKI ORGANIZACYJNE WZP.

Uzasadnienie:

W budynkach zabytkowych funkcjonuje wiele instytucji - w tym część Urzędu Marszałkowskiego WZ (np. w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie), Muzeum Narodowe w Szczecinie czy wiele jednostek oświatowych (np. Zespół Szkół w budynkach. tzw. Kückenmüle w Szczecinie) i służby zdrowia (np. szpitale). Zespołom budynków towarzyszą często zespoły zabytkowej zieleni lub parki (np. park w Stanominie przy dworze, ob. Wojewódzkim Ośrodku Terapii Uzależnień od Alkoholu i Współuzależnień). Zapewnienie w budżecie WZ - także przy wykorzystaniu funduszy zewnętrznych - środków finansowych na utrzymanie i poprawę stanu zabytkowych budynków stanowiących element mienia samorządu WZ, jest niezbędne by utrzymać ten majątek w niepogorszonym stanie lub wykorzystywać adekwatnie do aktualnych wymogów.

ZADANIA:

I.6.1. Realizacja prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru i ujętych w ewidencji zabytków):

- znajdujących się w posiadaniu Województwa Zachodniopomorskiego
- będących w użytkowaniu przez jednostki organizacyjne WZ
- będących w użytkowaniu wojewódzkich osób prawnych.

Działania:

- coroczne monitorowanie potrzeb remontowych i inwestycyjnych,
- składanie propozycji do budżetu WZP,
- planowanie harmonogramu inwestycji i remontów,
- zapewnienie finansowania inwestycji,
- nadzór nad inwestycjami.

Koordinacja: Wydział Inwestycji i Nieruchomości UM WZ.

Partnerzy: wydziały Urzędu Marszałkowskiego stanowiące nadzór nad jednostkami zajmującymi zabytkowe obiekty – np. Wydział Edukacji i Sportu, Wydział Zdrowia, Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Budżetu i Finansów, jednostki organizacyjne WZP, służby konserwatorskie.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, w tym o najwyższej randze (Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie), lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na remonty i inwestycje, ilość zadań inwestycyjnych, ilość restaurowanych obiektów.

II. FUNKCJONOWANIE ZABYTKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA

CEL OPERACYJNY II.1.

TWORZENIE WARUNKÓW FINANSOWYCH I ORGANIZACYJNYCH DO OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM REGIONU MATERIALNYM I NIEMATERIALNYM

ZADANIA:

II.1.1. Dofinansowywanie z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami - dotacje.

Działania:

- ustalenie priorytetu wykorzystania funduszy budżetowych województwa na zadania związane z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe, w tym na wybrane prace badawcze i dokumentacyjne związane z zabytkami stanowiącym o tożsamości kulturowej województwa i zgodnych z priorytetami WPOnZ WZ.
- zapewnienie w budżecie samorządu województwa środków finansowych na udzielenie dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych,
- ogłaszanie corocznego konkursu na dotacje na prace konserwatorskie w oparciu o środki budżetowe WZP, podpisywanie umów o dotacje, monitoring działań, rozliczenie dotacji.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydział Budżetu i Finansów.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych położonych na terenie województwa, a znajdujących się w rękach różnych podmiotów prawnych, w tym o najwyższej randze, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

Wskaźniki: wielkość środków finansowych przeznaczonych na remonty, ilość zadań inwestycyjnych, ilość restaurowanych obiektów.

II.1.2. Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych będących w dyspozycji samorządu województwa zachodniopomorskiego zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

Działania:

- zapewnienie wykorzystania funduszy strukturalnych i zewnętrznych na zadania związane z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe,
- tworzenie warunków konkursowych adekwatnych do ustaleń WPOnZ WZ,
- prowadzenie postępowań adekwatnych do zasad naboru (np. konkursy, komisje, umowy, rozliczenie, monitoring),
- dofinansowywanie wybranych prac badawczych i dokumentacyjnych związanych z zabytkami stanowiącym o tożsamości kulturowej województwa i zgodnych z priorytetami WPOnZ WZ.

Koordinacja: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Zarządzania RPO, Wydział Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Wydział Współpracy Międzynarodowej.

Partnerzy: BDZ, Wydziały Wdrażania RPO.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ.

Efekt: poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych położonych na terenie województwa w tym na obszarze metropolitalnym, a znajdujących się w rękach różnych podmiotów prawnych, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na działania rewitalizacyjne, ilość zadań, ilość restaurowanych obiektów.

CEL OPERACYJNY II.2.

ZWIĘKSZANIE ROLI ZABYTKÓW W ROZWOJU TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

ZADANIA:

II.2.1. Rozbudowa wojewódzkiego samorządowego systemu/portalu informacji o zabytki województwa zachodniopomorskiego dostępne turystycznie.

Działania:

- inwentaryzacja i rozpoznanie zabytków dostępnych turystycznie (zabytków budownictwa i architektury, gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach i in.),
- opracowanie informacji o wartościach zabytkowych obiektów,
- tworzenie kalendarza cyklicznych imprez związanych z popularyzacją dziedzictwa kulturowego województwa,
- rozbudowa specjalistycznych portali (strony www, np. www.morzeprzygody.eu).

Koordinacja: Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji UM WZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zdania, w tym: lokalne organizacje turystyczne (LOT), instytucje kultury

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ (cel strategiczny: budowanie otwartej i konkurencyjnej społeczności),
- RPO WZ (priorytet V i VI, poddziałania 5.1.2. i 6.1.2. regionalny system informacji turystycznej oraz rozwój produktów turystycznych),
- przemysły kreatywne,
- Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim (cel operacyjny III.1. Kooperacja w zakresie wspólnego marketingu Regionu, działanie III.1.1. Opracowanie zintegrowanego systemu promocji markowych produktów Województwa).

Efekt: zwiększenie wiedzy, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: ilość opracowań, ilość rekordów na portalu cyfrowym.

II.2.2. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, wodnych, samochodowych, kolejowych, konnych) promujących dziedzictwo kulturowe regionu (w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków).

Działania:

- wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych) na rzecz budowy tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu,
- wspieranie działań na rzecz włączenia województwa zachodniopomorskiego do europejskiej sieci szlaków kulturowych, mających szczególne znaczenie dla tożsamości i kultury Europy (np. Parki, Ogrody i Krajobrazy, Transromanica, Camino de Santiago, Szlak Cysterski)
- opracowanie modułu dydaktycznego dla planowanych i rozwijanych szlaków.

Proponowana koordynacja: Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji UM WZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, BDZ, ZROT, Wydział Współpracy Międzynarodowej, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZ, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli, instytucje kultury.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V).
- Strategia Rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim (Cel operacyjny I.1, działanie I.2.4. Budowa i rozwój produktów markowych turystyki miejskiej i kulturowej),
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: ilość opracowań, długość opracowanych szlaków, ilość oznakowanych szlaków w terenie.

II.2.3. Zagospodarowanie na cele turystyczne obiektów zabytkowych.

Działania:

- promocja i wspieranie działań mających na celu zagospodarowanie na cele turystyczne zabytkowych obiektów.

Proponowana koordynacja: Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji UM WZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, instytucje kultury.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V i VI),
- Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy o możliwościach adaptacji obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na promocję, ilość działań.

II.2.4. Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego (w tym niematerialnego).

Działania:

- upowszechnianie wiedzy i informacji na temat powstawania produktów turystycznych,
- upowszechnianie wiedzy na temat elementów dziedzictwa kulturowego posiadającego potencjał produktu turystycznego (w tym w oparciu o elementy dziedzictwa niematerialnego),
- wspieranie inicjatyw samorządów i organizacji mających na celu tworzenie lokalnych i regionalnych produktów turystycznych i kulinarnych.

Koordynacja: UM WZ - Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji, Wydział Rolnictwa i Rybactwa.

Partnerzy: instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zdania, w tym: lokalne organizacje turystyczne (LOT), instytucje kultury.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V i VI),

- Strategia Rozwoju turystyki województwa zachodniopomorskiego (Cel operacyjny I.1– Kreowanie i wdrażanie markowych produktów turystycznych identyfikujących unikatowe i osobliwe cechy Regionu),
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, wprowadzenie nowych produktów turystycznych.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na promocję, ilość działań.

III. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ W OPARCIU O DZIEDZICTWO KULTUROWE I POTRZEBĘ JEGO ZACHOWANIA DLA PRZYSZYCHYCH POKOLEŃ

Uzasadnienie wyboru zadania:

Uwarunkowania historyczne województwa zachodniopomorskiego decydują o szczególnej potrzebie kształtowania świadomości regionalnej mieszkańców i społeczności ponadlokalnej, z uwzględnieniem jego przeszłego jak i współczesnego dorobku. Dziedzictwo kulturowe w tym kontekście rozumiane jest jak najszerzej – jako zabytki materialne i niematerialne, dobra kultury współczesnej, czy dziedzictwo kultury mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkałych na terenie województwa.

CEL OPERACYJNY III.1.

EDUKACJA REGIONALNA

Edukacja regionalna w województwie zachodniopomorskim, ze względów na uwarunkowania historyczne, ma szczególne znaczenie dla budowania tożsamości regionu i identyfikacji jego mieszkańców z Pomorzem Zachodnim. Kierowana winna być do różnych grup docelowych, ze szczególnym wskazaniem na młodzież szkolną.

ZADANIA:

III.1.1. Tworzenie warunków organizacyjnych i prawnych dla funkcjonowania instytucji zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Jednostki kultury działające w sferze historycznego dziedzictwa kulturowego prowadzone są lub współprowadzone przez samorząd Województwa Zachodniopomorskiego, jako wysoko wyspecjalizowane ośrodki realizujące zadania z różnych dziedzin kultury i nauki, na rzecz społeczności lokalnej i ponadregionalnej.

Działania:

- prowadzenie Muzeum Narodowego w Szczecinie - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- prowadzenie Książnicy Pomorskiej - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- prowadzenie Biura Dokumentacji Zabytków - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- prowadzenie Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- realizacja zadań pozostających w kompetencjach wydziału ds. Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego WZ.

Koordinacja: Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SR WZ

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, rozwój nauki dotyczącej dziedzictwa, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na działalność instytucji.

III.1.2. Organizacja Europejskich Dni Dziedzictwa na terenie województwa zachodniopomorskiego

Uzasadnienie wyboru zadania:

Europejskie Dni Dziedzictwa ustanowione zostały przez Radę Europy w 1991 r. Dni Dziedzictwa to cykliczny projekt społeczno-edukacyjny dotyczący zabytków kultury Europy, kierowany do szerokich rzesz społecznych. W ramach EDD corocznie we wrześniu organizowane są spotkania, wystawy, konkursy, udostępnianie obiektów zabytkowych zwykle niedostępnych – na wzór francuskich Dni Otwartych Zabytków. Publikacje i spotkania mają charakter bezpłatny, popularyzatorski i edukacyjny, dotyczą regionu, by dotrzeć do jak najszerszego grona odbiorców.

Działania:

- promocja idei EDD na terenie województwa zachodniopomorskiego,
- koordynacja działań organizacyjnych jednostek lokalnych,
- organizowanie inauguracji wojewódzkiej EDD z udziałem władz samorządowych i lokalnych i wręczaniem dorocznych odznak Gryfa Zachodniopomorskiego, wyróżnień Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego „Swojskie Zabytki” itp.,
- promocja wydarzeń EDD – wydawnictwa, plakaty, foldery, strona internetowa.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: UM WZ - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Promocji, Turystyki i Gospodarki, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli, samorządy lokalne, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, związki wyznaniowe, właściciele zabytków i in.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na organizację EDD, ilość uczestników EDD, ilość wydarzeń EDD.

III.1.3. Popularyzacja wiedzy o historii i zabytkach województwa, w tym o dynastii Gryfitów oraz ochrony i opieki nad zabytkami.

Działania:

- wspieranie finansowe i organizacyjne różnorodnych inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych, środowisk zawodowych – np. nauczycieli) na rzecz popularyzacji wiedzy o historii i dziedzictwie kulturowym województwa, ze szczególnym

uwzględnieniem dziedzictwa dynastii Gryfitów – oraz ochrony i opieki nad zabytkami, z preferencją dla działań związanych z realizacją zadań WPOnZ WZ.

Proponowana koordynacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, samorządy lokalne, instytucje kultury, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na organizację, ilość wspieranych wydarzeń.

III.1.4. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do programów edukacyjnych.

Działania:

- współpraca przy opracowaniu wytycznych merytorycznych i metodologicznych do nauczania regionalnego,
- współpraca przy budowie programów edukacyjnych w oparciu o wiedzę o historii i dziedzictwie kulturowym,
- współpraca przy opracowaniu projektu podręczników i materiałów pomocniczych dotyczących tematyki: np. „Moja mała ojczyzna” z uwzględnieniem specyfiki regionów,
- promocja zagadnień w wydawnictwach oświatowych (np. w Zachodniopomorskim Dwumiesięczniku Oświatowym Refleksje).

Proponowana koordynacja: Wydział Edukacji i Sportu UM WZ, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli.

Partnerzy: BDZ, samorządy lokalne i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: -

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, budowanie tożsamości regionalnej

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość opracowań

III.1.5. Tworzenie lokalnych muzeów i izb regionalnych.

Działania:

- inicjowanie i wspieranie inicjatyw związanych z tworzeniem i rozwojem lokalnych muzeów lub izb regionalnych.

Koordynacja: Muzeum Narodowe w Szczecinie.

Partnerzy: BDZ, instytucje kultury, muzea, samorządy lokalne, jednostki organizacyjne działające w sferze kultury i oświaty, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V, poddziałanie 5.2.1. rozwój i odtworzenie infrastruktury kultury wraz z systemem informacji kulturalnej).

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, liczba wydarzeń, które otrzymały wsparcie, ilość utworzonych izb regionalnych/muzeów.

III.1.6. Tworzenie oferty edukacyjnej kierowanej do właścicieli i użytkowników zabytków w zakresie opieki nad zabytkami i pozyskiwania funduszy na remonty i adaptacje zabytków.

Działania:

- organizacja szkoleń, warsztatów, wystaw i innych działań.

Koordinacja: BDZ, Wydz. Zarządzania RPO.

Partnerzy: samorządy, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRW WZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o metodach konserwacji i renowacji, budowanie tożsamości regionalnej, poprawa stanu technicznego zabytków.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość szkoleń, ilość przeszkolonych osób.

III.1.7. Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dawnych rzemiosł i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego regionu.

Działania:

- organizowanie wystaw dotyczących tradycyjnej zabudowy, rzemiosła i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego,

- organizowanie warsztatów teoretycznych (w formie pokazów multimedialnych) i praktycznych z udziałem rzemieślników,

- wspieranie lub przeprowadzenie konkursów np. na najlepszą renowację zabytku, projekty nowej zabudowy w historycznym kontekście otoczenia lub z wykorzystaniem tradycyjnych rozwiązań architektoniczno-budowlanych (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych) i publikacja wyników konkursu.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, działające w obszarze architektury i budownictwa.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ

Efekt: zwiększenie wiedzy o metodach konserwacji i renowacji, budowanie tożsamości regionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu, poprawa stanu technicznego zabytków.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość szkoleń, ilość wystaw, ilość przeszkolonych osób.

III.1.8. Popularyzacja wiedzy o dobrach kultury współczesnej, zwłaszcza zawartych w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

Działania:

- wspieranie finansowe i organizacyjne różnorodnych inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych, środowisk zawodowych – np. architektów) na rzecz

popularyzacji wiedzy o dobrach kultury współczesnej, jako szczególnego rodzaju dziedzictwa kulturowego, z uwzględnieniem zapisów PZP WZ

- rozpoznanie i dokumentowanie stanu obiektów, historii powstania i funkcjonowania,
- opracowanie informacji o wartościach zabytkowych obiektów,
- upowszechnianie wiedzy, m.in. na wyspecjalizowanych portalach www.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego, samorządy lokalne, instytucje kultury, organizacje samorządowe i pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- SRWZ,

Efekt: zwiększenie wiedzy o dobrach kultury współczesnej regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na działania, ilość wspieranych wydarzeń, ilość opracowań i dokumentacji.

CEL OPERACYJNY III.2.

PROMOCJA WALORÓW KULTUROWYCH REGIONU

ZADANIA:

III.2.1. Popularyzacja wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego i potrzebie jego ochrony

Działania:

- promowanie właściwej opieki nad zabytkami poprzez wyróżnienia i nagrody przyznawane przez Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego (m.in. wyróżnienia Swojskie Zabytki, Odznaki Honorowej Gryfa Zachodniopomorskiego, nagrody),
- organizacja Europejskich Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa jako corocznej imprezy popularyzującej dziedzictwo kulturowe;

Koordinacja: UM WZ - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji, Wydział Współpracy Międzynarodowej, Wydział Edukacji i Sportu

Partnerzy: BDZ, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy o dziedzictwie regionu, budowanie tożsamości regionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość publikacji, ilość wyróżnionych osób.

III.2.2. Popularyzacja i upowszechnianie wiedzy nt. historii Pomorza Zachodniego i znaczenia dynastii Gryfitów.

Działania:

- przygotowanie i publikacja wydawnictw edukacyjnych i popularyzatorskich o zabytkach materialnych i niematerialnych dotyczących historii Pomorza Zachodniego, w tym dynastii Gryfitów,
- organizacja konkursów związanych z wiedzą o historii Pomorza, dynastii Gryfitów i jej dziedzictwie.

Koordinacja: UM WZ - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji, Wydział Współpracy Międzynarodowej, Wydział Edukacji Sportu.

Partnerzy: Zamek Książąt Pomorskich, Muzeum Narodowe, BDZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ,
- Program Strategiczny „Przemysły kreatywne i czasu wolnego”.

Efekt: zwiększenie wiedzy o historii regionu, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: ilość konkursów, ilość publikacji.

III.2.3. Wspieranie działalności wydawniczej, wystawienniczej, multimedialnej promującej walory kulturowe regionu – materialne i niematerialne.

Działania:

- przygotowanie i publikacja wydawnictw o zabytkach materialnych i niematerialnych tworzących tożsamość kulturową województwa na tle historii Pomorza Zachodniego (w tym bezpłatnych),
- opracowanie i realizacja projektów pamiątek/suvenirów przedmiotów promujących województwo zachodniopomorskie nawiązujących do dziedzictwa kulturowego regionu.

Koordinacja: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji, Wydział Edukacji i Sportu, BDZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o dziedzictwie regionu, budowanie tożsamości regionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

Wskaźniki: wielkość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość publikacji, nakład.

4. WDRAŻANIE I MONITOROWANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

4.1. Źródła finansowania WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego (2013-2017)

Realizacja Programu odbywać się będzie w zdecydowanej większości w oparciu o środki publiczne. Dla uzyskania oczekiwanych efektów powinny być to środki wewnętrzne województwa, do których zaliczamy:

- o budżety jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów, województwa)

- o budżet państwa (budżet wojewody, np. środki kierowane do Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków)
- o budżety funduszy celowych (np. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej)
- o środki UE w dyspozycji samorządu województwa (np. Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego, PROW)

Oprócz środków wewnętrznych województwa w realizacji PONZ, zwłaszcza w zakresie inwestycyjnym, mogą być wykorzystywane środki zewnętrzne, takie jak:

- o środki budżetu państwa (kierowane w ramach programów ministerialnych, np. MKIDN);
- o środki UE w ramach prowadzonych przez nią polityk
- o środki innych państw (np. Norweski Mechanizm Finansowy)
- o środki stowarzyszeń polskich i międzynarodowych
- o kredyty bankowe oraz inne pożyczkowe instrumenty finansowe

Do wypełniania zapisów WPONZ WZ, zwłaszcza w odniesieniu do inwestycji w prywatnych zabytkowych nieruchomościach, angażowane będą również środki prywatne właścicieli.

Zakres realizacji większości zadań WPONZ WZ będzie warunkowany możliwościami finansowymi poszczególnych wykonawców zadań.

4.2. Instytucje odpowiedzialne za realizację WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego

Podmiotem programowania WPONZ WZ jest społeczność województwa, a sam WPONZ WZ przyjmowany uchwałą Sejmiku Samorządu Województwa staje się rodzajem zobowiązania instytucjonalno-społecznego w opisanej dziedzinie. Tym samym w realizację, często w sposób pośredni, będą zaangażowane prawie wszystkie instytucje związane z kulturą i ochroną zabytków, niektóre urzędy administracji rządowej i samorządowej wszystkich szczebli, fundacje, podmioty gospodarcze, uczelnie wyższe, instytucje oświaty, kultury, a także poszczególni obywatele. Biorąc jednak pod uwagę kompetencje i właściwości poszczególnych organów i podmiotów, samorząd województwa zachodniopomorskiego może mieć bezpośredni wpływ na realizację poszczególnych zadań jedynie przez instytucje własne, w tym zwłaszcza Urząd Marszałkowski i swoje instytucje kultury.

Działania innych podmiotów mogą być podejmowane w wyniku inspiracji samorządu województwa, w ramach autonomicznych decyzji.

W WPONZ WZ określono ramy odpowiedzialności za poszczególne zadania, wskazując dla poszczególnych zadań koordynatorów i partnerów. Ze względu na przedstawione uwarunkowania, jako podmioty odpowiedzialne za realizację WPONZ WZ na tym poziomie, wskazano instytucje własne samorządu województwa i poszczególne wydziały Urzędu Marszałkowskiego.

4.3. Ramy czasowe realizacji WPONZ WZ

Zgodnie z zapisami ustawowymi PONZ dotyczy okresu czteroletniego. Aktualny WPONZ WZ 2013-2017 będzie realizowany od początku 2013 r. do początku 2017 r.

4.4. Monitorowanie WPONZ WZ

Zgodnie z zapisami ustawowymi Zarząd Województwa sporządza co dwa lata sprawozdania z realizacji programu opieki nad zabytkami. Sprawozdania przedkłada się sejmikowi województwa. Zatem pierwsze sprawozdanie z realizacji obecnego WPONZ WZ powinno być sporządzone w 2015 r., zaś drugie w 2017 r. Sprawozdanie to należy taktować jako wynik monitoringu realizacji WPONZ WZ.

Monitoring strategii to proces systematycznego zbierania, przetwarzania, analizowania i publikowania wiarygodnych informacji, którego celem jest zapewnienie zgodności realizacji programu z przyjętymi celami i założeniami operacyjnymi. Monitorowanie, będące elementem łączącym programowanie i wdrażanie, pozwala na nadzór i korygowanie prowadzonych działań, a jednocześnie daje możliwość racjonalnego zaplanowania i uszczegółowienia działań w WPONZ WZ dla kolejnych okresów. Uwzględnianie wyników monitoringu pozwala także na prawidłową alokację środków finansowych kierowanych na poszczególne zadania.

Monitorowanie WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego będzie prowadziło Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, jako wyspecjalizowana instytucja kultury Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego. Zadanie to jest zadaniem statutowym tej instytucji.

Monitorowania WPONZ odbywać się będzie na trzech poziomach:

- monitoring zmian otoczenia prawnego dotyczącego omawianej problematyki ;
- monitorowanie działań jednostek organizacyjnych Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, w tym odpowiednich wydziałów Urzędu Marszałkowskiego WZ, dotyczących realizacji celów WPONZ WZ na podstawie wskaźników wynikających z kwantyfikacji tych celów;
- monitoring działań samorządów lokalnych szczebla powiatowego i gminnego w zakresie realizacji celów WPONZ WZ na podstawie wskaźników wynikających z kwantyfikacji tych celów.

W poszczególnych obszarach monitorowania Jednostka Monitorująca powinna współpracować z właściwymi rzeczowo instytucjami, którymi będą głównie wydziały Urzędu Marszałkowskiego i inne jednostki organizacyjne samorządu województwa (np. Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZ). Współpraca w zakresie udostępniania danych powinna być także kontynuowana z jednostkami samorządu terytorialnego w regionie. Jednostki rzeczowe systemu monitorowania, ilustrującymi wszystkie aspekty wymienione w zadaniach, zostały zaproponowane przy opisie poszczególnych zadań.

Głównym sposobem komunikowania w ramach monitoringu z poszczególnymi interesariuszami, będzie poczta elektroniczna. Metodologia prowadzenia monitoringu opierać się będzie na danych ankietowych i opisowych, odpowiednich dla poszczególnych zadań, uzyskanych od poszczególnych jednostek.